

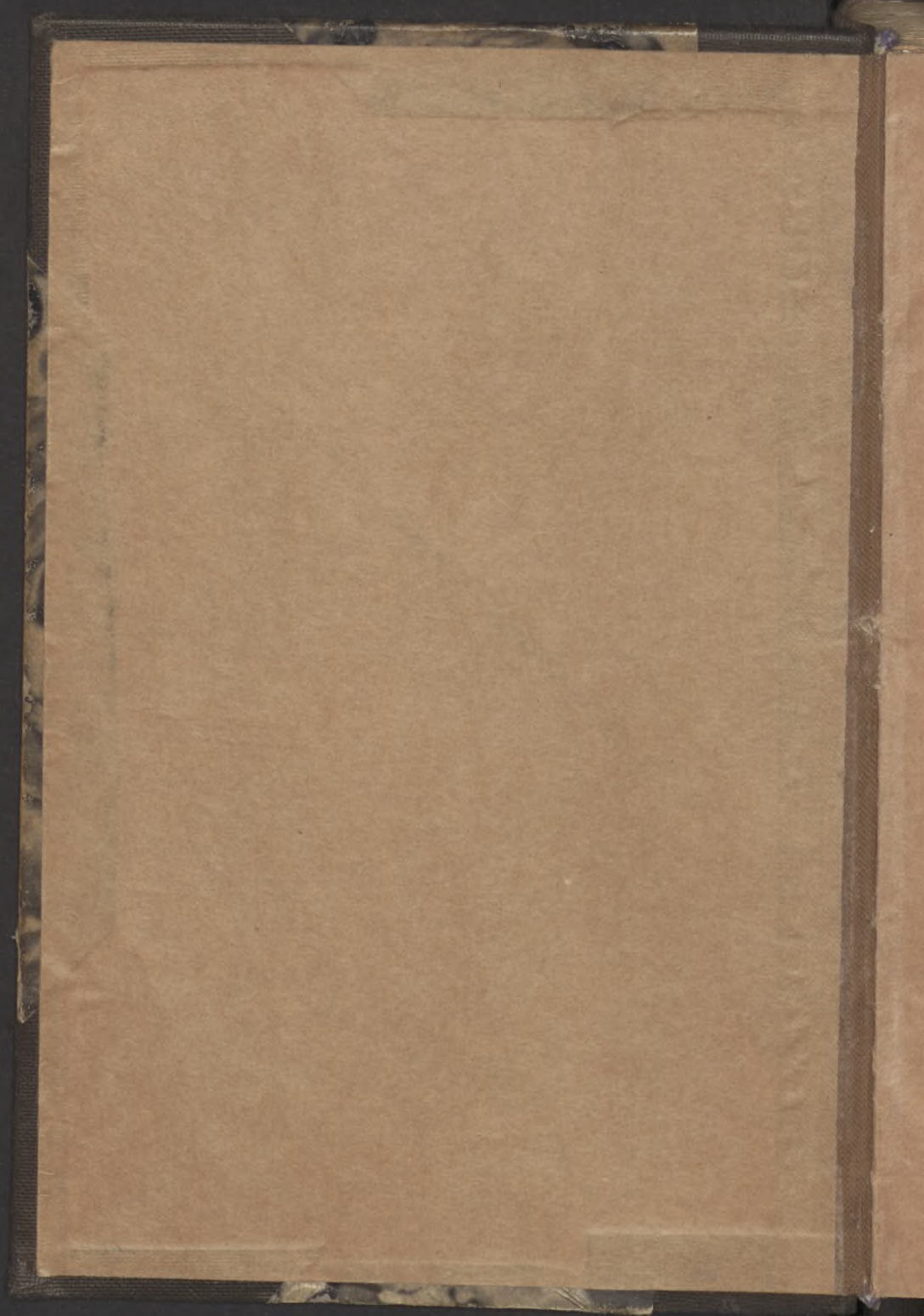
M: 5
57.298 OSZK
6

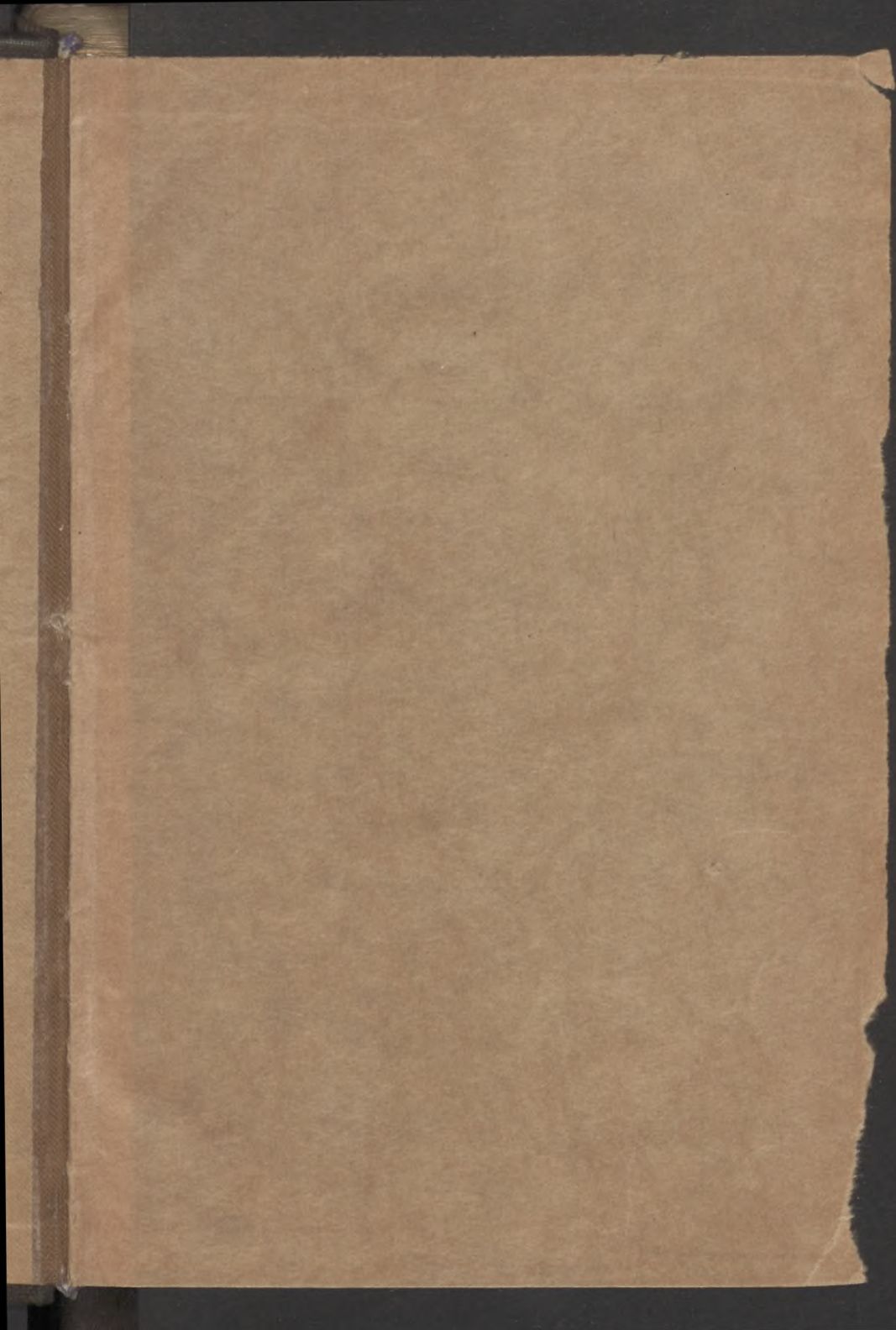

D U M A S

KIRÁLY A VÉRPADON

DUMAS
VÁLOGATOTT MŰVEI

VI.

Bevezetés

Annak a regényciklusnak, mely A varázsló című kötettel kezdődött meg ebben sorozatban, íme, a befejező kötete. A Király a vérpadon közvetlenül a Charny grófné kötetéhez kapcsolódik és kerek egészet alkot vele. A Charny grófné egy idillel végződik, édes-bús igazságszolgáltatással, mely a boldogság rövid korszakával ajándékozza meg a szép Taverney Andréét, kinek osztályrésze a balsors, a szenvedés, a titkolt szerelem fájdalma volt addig, a lemondás, az özvegység, az összeroskadás lesz azután. Meglelte elrabolt és örökre elveszettnek hitt gyermekét, s el fogja hagyni, mert nem tud tovább élni e világon, mely az iszonyatok világa volt a forradalom és a rémuralom kegyetlen és véres korszakában. Mária Antoinette volt életének végzete. Miatta élt át hat szörnyű esztendő férje mellett, ki a királyné lovagja volt s neki csak névszerint hitestársa, s miatta lesz özvegygyé, mert Charny gróf a királyné védelmében veszti életét. Az a jelenet, melyben Andrée számonkéri boldogságát az erő-

R
2

M 57.298/6:5

szakos végéhez közelgő királynétól, egyike a legdrámaibbaknak és legszebbeknek, melyeket Dumas tollából ismerünk.

A regénynek itt bonyolódó eseményei feltartóztathatlanul viszik közelebb katasztrófájához a halálnak szánt királyi párt és a királyság eszméjét, oly uton, mely a világtörténet legszörnyűbb eseményei közt halad s melynek végén az a guillotín áll, melyet a varázsló misztikus látományaiban mutatott meg Mária Terézia leányának már azon a napon, mikor, mint a trónörökös leendő hitvese, reményekkel és büszke várakozásokkal telve, Franciaország földjére lépett. A tragikus hibák és tévedések készítették elő az elmaradhatatlan tragikumot. Az az öt kötet, mely Dumasnak forradalmi regényciklusát alkotja, nyomról nyomra visz közelebb a szörnyű véghez. A király számára, ki nem tudja elhinni, hogy a régi királyság eszméjét nem lehet többé megmenteni s a királyné számára, ki inkább temetkezik a királyság romjai alá, mintsem hogy elfogadja azoknak segítségét, kiket gyűlöl, nincs többé menekülés. A Temple börtönkapuja megnyílik, s elindul utolsó útjára XVI. Lajos, ki gyenge ember volt, amíg élt és uralkodott, de úgy halt meg, mint egy hős. Követi már nemsokára Mária Terézia boldogtalan leánya, Mária Antoinette is.

ELSŐ FEJEZET

A Tuilériák félemeletén

Julius 15-ének estéje van s a Tuilériákban vagyunk.

Az egyik lakásnak ajtaja mögött, mely a palotának egyik sötét és néma félemeleti folyosójára nyílt, élesen figyelve, kezét a kulcon tartva, s megremegve minden lépés hallatára, mely felverte a közvetlen környék visszhangját, egy asszony állt.

Nehéz volna felismerni ezt a nőt, ha nem tudnók, hogy ki; mert azt a sötétséget, mely még napközben is homályba borítja ezt a folyosót, mélyebbé tette éjszaka, és — véletlenségből-e, vagy szándékosságból — az egyetlen ott égő lámpa világossága is csökkent, sőt ugy látszott, közel van hozzá, hogy kialudjék.

Azonkívül a lakásnak csak belső szobája van világítva, s ez a nő az elsőnek ajtajában vár, remeg és figyel.

Ki ez a várakozó nő? Mária Antoinette.

Kire vár? Barnavera.

Oh, Mária Teréziának büszke leánya! Aki azt mondotta volna neked azon a napon, mikor Franciaország királynéjává avattak, hogy elkövetkezik

egy pillanat, mikor, komornád lakásának ajtaja mögé bujva és reménytől s félelemtől reszketve egy grenoblei kis ügyvédet fogsz várni, te, ki oly soká várakoztatad Mirabeaut és csak egyszer kegyeskedtél őt fogadni!

De félre ne értsük; a királyné tisztára politikai érdekből várja Barnaveot. Ebben az elakadó lélekzetben, ezekben az ideges mozdulatokban, ebben a reszketésben, mellyel keze megérinti a kulcsot, nincs része a szívnek, és csakis a büszkeség van érdekelve benne.

Az óta a végzetes alkonyat óta, mikor Charny odahagyta a Tuilériákat, hogy soha többé vissza ne térjen, a királyné szíve megszűnt dobogni. Néhány napig egykedvűen fogadott mindent, még a sértéseket is; de lassan-lassan észrevette, hogy van hatalmas szervezetében két pont, mely még élteti: a büszkeség és a gyűlölet — és ismét magához tért, gyűlölni, bosszút állni.

Nem Charnyn állni bosszút, nem Andréet gyűlölni, nem; mikor Charnyra és Andréera gondol, önmagát gyűlöli, önmagán szeretne bosszút állni; mert sokkal becsületesebb, semhogy azt ne mondja magában, hogy minden igazságtalanság az ő részén volt és minden feláldozó odaadás az ő részükön.

Oh, mily boldog volna, ha azokat is gyűlölhethné!

Egyet gyűlöl, még pedig szívének mélyéből, s ez a nép, mely kezét emelt reá, mint közönséges szökevényre, mely zaklatta, sértegette, piszkolta és becsmérelte.

Igen, úgy gyűlöli ezt a népet, mely Deficit asszonynak, Veto asszonynak nevezte, mely az

osztrák nőnek nevezi, mely özvegy Capetnének nevezi egykor!

És ha bosszút állhat, oh! milyen lesz bosszuja!

A király tehát Párisban volt és nem tudták, mihez is fogjanak vele. Az ujságok a legellentmondóbb véleményeket hangoztatták róla. Marat ujságja így irt:

»Diktátort kell kinevezni, egy jó franciát, igazi hazafit, olyan polgárt, ki a forradalom kezdetétől fogva bizonytságot tett belátásáról, hűségéről és önzetlenségéről« — amiben Marat valószínűleg magára gondolt.

Prudhomme ujságja sem új államfőt nem ajánlott, sem a régi kormány mellett nem foglalt állást.

»A Varennesből való visszatérés után harmadnapra — így irt — sétálni vitték a trónörököszt a Tuilériák teraszára és csókokat szórattak vele a népnek. Egészen jól csinálta, szépen betanitották. Így koldult kegyelmet a szüleinek. Vigyázzatok magatokra, polgárok, egy olyan udvarral szemben, mely porban csuszik a nép előtt! Polgárok, jusson eszetekbe az angol parlament, jusson eszetekbe I. Károly! Ezt a királyt a nép szava szökevénynek, árulónak, a közjó ellenségének nyilvánította és Stuart Károlynak, mint ilyennek vették fejét!«

Prudhomme az első volt, ki, ily burkolt formában, azt ajánlotta a franciáknak, hogy kövessék az angolok példáját.

Bonneville ujságja ilyképpen szólt:

»Nincs többé király Franciaországban, de ne legyen régens, diktátor, protektor se. Nincs szükségünk sem Orleánsra, sem Lafayettere! Nem lehet gyámkodni egy nemzeten. Nemzeti kormányzatra,

nép kormányra van szükségünk. Csak a törvény legyen az uralkodó. Minden egyes polgár esküdjön hűséget és engedelmisséget a törvénynek». Azt a szót, hogy: köztársaság, még nem ejtették ki. Sokan kijelentették, mikor e szót hallották, hogy Franciaország még nem érett meg a köztársasági formára. Robespierre nyíltan kimondotta, hogy ő sem nem királpárti, sem nem köztársasági. A nemzetgyűlés azt mondotta, hogy Franciaország egész életmódja, szokásai nem köztársaságiak. Ezzel egyelőre igazuk is volt. Könnyű lett volna, kiáltani a köztársaságot, ha éltek volna a kedvező pillanattal, a király szökésével, és ha a helyett, hogy visszahozzák, inkább még előmozdították volna menekülését a határon át.

De erre csak egy ember jött reá és egy ember mondotta ki: Desmoulins Kamill. »Szerencsétlenség volna«, mondotta, mikor köztudomásra jutott a királyi család szökése, »ha visszahoznák azt a hitszegő embert. Mittevők legyünk vele? De ha még is visszahozzátok, indítványozom, hogy vörös kendőt kötve a fejére, három napon át tegyünk ki a közneveltségnek, de azután sietve tegyünk át ismét a határon«.

Am most, hogy a királyt visszahozták Párisba, egyelőre még egyszer megerősödött a királpárti áramlat. Voltak hangok, melyek leplezetlenül kijelentették, hogy ha nem engedték elutazni XVI. Lajost, vissza kell őt helyezni előbbi jogaiba. Mert másképp minek tartóztatják Franciaországban?

Sokan adtak hitelt annak a hírnek, hogy a király a külföldhöz akar fordulni és hogy sok idegen segítőcsapatot bocsátanak rendelkezésére. Ezek a hírek nagy aggodalmat is keltettek. Má-

sok meg azt mondták, hogy a király nem menekült önként, hanem hogy erőszakosan szöktették meg. Ezért nem is lehet hűtlenséget, esküszegést vetni szemére, a hiba a maga egészében azokra az emberekre hárul, kik vezetői voltak a vállalkozásnak; ezeket kell felelősségre vonni.

De ha büntelennek nyilvánítják a királyt, akkor nincs ok arra sem, hogy megtagadják tőle a királyi méltóságra való alkalmasságát. Egyébként az új alkotmány nem is rendelkezik ily szökés esetéről, hanem csak kimondja elvben a király sértetlenségét.

De a hangulatok úgy váltakoztak azokban a szörnyű időkben, mint az eső a napsütéssel. Néhány nap múlva már lerontották ezeket a királypárti kijelentéseket a következő kijelentéssel: A király biztossága mindenestre közvédelem alatt áll. De meggyőződést szereztek arról, hogy távolléte előnyösebb az országra nézve jelenléténél. A nemzet sohasem fogja többé megajándékozni bizalmával a hitszegőt, a szökevényt. Az, hogy saját elszánásából, vagy kényszerítve szökött-e meg, nem játszik szerepet a kérdésben. Mindenestre méltatlan rá, hogy tovább uralkodhassék. Mostantól fogva olyan ő már, mint minden más ember fia, és Bourbon Lajosnak hívják.

Azután felvetették a kérdést, hogy lehet-e bírósági elé állítani a királyt. Nagy tetszés felelt erre a kérdésre és csak igenlő értelemben oldották meg. Sőt Danton egy lépéssel még tovább ment és kijelentette: Ha a királyt bíróság elé állítják, a nemzetgyűlés felmentheti. De a nemzet meg fogja semmisíteni az ily ítéletet, mert a nemzet bűnösnek nyilvánítja őt!

Végre megegyeztek abban, hogy a királyt mindaddig méltóságától megfosztottnak tekintik, míg újra fel nem esküszik az alkotmányra, míg újra el nem fogadja az alkotmányt. Ha nem fogadná el, a nemzetgyűlés mondja ki trónjától való megfosztását. Azokért a károkért, melyek lemondásából származnának, minden bajért, mely azután még az országra hárulna miatta, felelősségre kell vonni őt.

De a nép nem tartott azokkal, kik a politikát csinálták. A nép azt követelte, hogy a királyt tegyék le azonnal és állítsák bíróság elé. A nép ezrekre menő tömegekben gyülekezett össze a Mars-mezőn, hogy felolvastassa és aláírja írásba foglalt akaratát. Billot a nagy népgyűlés szervezői közé tartozott. Körülbelül hatvanezer polgár még a Mars-mezőn volt s egyik ember a másik után lépett elő, hogy aláírja nevét. Bailly és Lafayette az összegyűlt polgárokat lázítóknak nyilvánította. A nemzetőrség kivonult és szörnyű vérfürdő támadt. A Marsmező néhány perc alatt kiürült, csak asszonyok, gyermekek, sebesültek és halottak maradtak területén.

De, hogy ki adott parancsot a tüzelésre, örökre talány maradt. Lafayette és Bailly csak szét akarták szórni a tömeget a katonák kiküldésével; vérszomjas nem volt egyikök sem; de népszerűségük örökre belefult abba a vérbe, mely még is csak az ő bűnök miatt folyt. Azt sem tudják, hány ember esett el a Mars-mezőn. Némelyek nagyon csekélyre tették az elesettek számát, hogy ezzel is csökkentsék a tábornok és a polgármester felelősségét; mások túlozták a számot, hogy még nagyobb dühre ingereljék a népet. A holttesteket

éjnek idején a Szajnába dobták, a Szajna az óceán felé vitte, az óceán elnyelte a halottakat.

De a nemzetgyűlés hiába mentette fel minden felelősség alól, sőt hiába dicsérte is meg Lafayettet és Baillyt. Hiába mondták az alkotmánypárti lapok a törvény diadalának ezt a cselekedetet. Ezt a diadalt megbélyegezték, mint mindazt a véres napot, melyen a hatalom birlalói ölnék, a nélkül, hogy harcolnának. A nép a »Marsmezei vérfürdőnek« mondtotta és mondja még ma is.

A Tuilériákban való élet a király családjának most még elviselhetetlenebb volt, mint azelőtt. Az emberek attól tartottak, hogy a királyi család új kísérletet tesz a szökésre. Lafayettenek azok a hadsegédei, kik menekülni engedték, elhárítottak magukról minden felelősséget, ha el nem távolítják a királyné minden komornáját Rocheveulné kivételével. Lafayette helyet adott ennek a kívánságnak és a folyosón kifüggesztette Rocheveulné arcképét, hogy az ajtónállók csak őt engedjék szabadon járni.

Mária Antoinette nagyon felindult e miatt az intézkedés miatt és XVI. Lajos követelte a gyűlölt arckép eltávolítását. Lafayette engedett, és a komornák újra megkezdették szolgálatukat.

E helyett mindjárt egy másik nem kevésbé sértő rendelkezést tettek. Parancsba adták, hogy a királyi szobák ajtai állandóan nyitva legyenek, hogy az őrszem bármikor tartósan szemmel tartassa a királyt és a királynét. Az ajtót csak akkor volt szabad behajtani, mikor a királyné öltözött, vagy vetkőzött, de akkor sem volt szabad egészen becsukni.

Nem csoda, hogy a királyné néhány nap alatt

teljesen megöszült. Mária Antoinette levágott egy fürtöt a hajából és elküldötte Lamballe hercegnőnek Londonba.

»Keservemben öszült meg!« írta hozzá levelében.

MÁSODIK FEJEZET

Se urat, se urnőt! Szabadságot!

De a politikának mindezek az eseményei sem győzhették meg XVI. Lajost arról, hogy az alkotmánynak önkéntes és fenntartás nélkül való elfogadásában van még mindig utolsó menedéke. A helyett, hogy erre a lépésre szánta volna el magát, megint tárgyalásba lépett öccseivel és felhatalmazta a Provencei grófot, hogy szövetséget köthessen az osztrák császárral és a porosz királlyal. Azt a levelet, melyben megadta reá a felhatalmazást, aláírta Mária Antoinette is.

De mily nagyot csodálkozott másnap a királyné, mikor Gilbert reáterelte a beszélgetést e levélre és újabb nagy hibának mondotta korholó hangon a királynénak ezt a lépését.

— Hogyan tud róla? — kérdezte a királyné.
— Ellenségeinknek, vannak kémjei még a király dolgozószobájában is? A levelet a király saját kezével írta, aláírtuk mindketten, nyomban lepecsételtük és a futár kezébe adtuk.

A doktor vállát vont.

— A futárt feltartóztatták, a levelet elolvasták, — mondotta. — Kockázatos játékra adta magát, asszonyom. Az első játszmát október 6-án vesztette el, a másodikat, legalább mint a királypárt mondja, a Mars-mezőn nyerte meg tegnap. De

holnap megtörténik a döntés, s akkor már nem csak a trón, hanem talán életük is kockán forog!

— De azt hiszi, hogy más módon meg lehet menteni a királyságot? — kérdezte a királyné.

— Felséged, mint látom, még mindig ragaszkodik a korlátlan hatalmu királysághoz, — felelte Gilbert. — Korlátlan uralkodót akar látni a királyban. Haladjanak a korral, engedjenek a viharoknak, dobják ki a hajóból az egész multat és haladjanak a jövő felé!

— Ez egyértelmű volna azzal, hogy szakítsunk Európa minden királyával, — felelte Mária Antoinette.

— És viszont eggyé legyenek a francia néppel, — tette hozzá Gilbert.

— A francia nép nem állhatja meg helyét egy európai koalícióval szemben, — mondotta a királyné. — Ahhoz milliós hadseregre volna szükség.

— Nem, csak egy erős eszmére, — felelte az orvos. — Elég, ha a Rajna partjára és az Alpokra kitűz két háromszinű zászlót ezzel a felírással: »Harc a zsarnokság ellen!« és Európa együtt fog menni Franciaországgal. Mert Franciaország most a világ vezérlő szelleme. Az egész világ szeme rajtunk pihen. A vezérlő szellemnek csak át kell lépnie az ország határát, és Európa ujjongva fogja köszönteni. Ki szállhatna szembe vele? Angliának, hol Lamballe hercegnő segítséget toboroz önöknek, Indiával van dolga; Oroszországnak Lengyelországgal és Törökországgal; Poroszország ádáz viszályba keveredett Hollandiával és Ausztriával — oh, ne építsen arra, hogy Lipót bátyja oly hamar kéznél terem! Nem, álljanak inkább élére annak az eszmeáramlatnak, melyet hiába akarnak legá-

zolni, és az felvértezi önöket, ellenségeikből védőik támadnak, azok a láthatatlan török pedig, melyek önöket fenyegetik, megannyi karddá válnak, melyek ellenségeikkel fognak szembeszállni.

— Akiket ellenségeinknek mond, azok a királyok, azok a mi testvéreink, — felelte Mária Antoinette.

— Szánják csak reá magukat, hogy gyermekeiknek mondják a franciákat, és meg fogják látni, mily kevés értékük van azoknak a testvéreknek önökre nézve. Mit várhatnak Európa fejedelmeitől? Lipót bátyja gyarló aggastyán, a porosz Frigyes utódok nélkül halt meg, a svéd Gusztáv is utódok hátragyása nélkül fog meghalni. A portugál király csak ötszáz apácájára gondol, a szász király százötven fattyuval tette népesebbé a világot, és Katalin — az észak Szemirámisza — szerte e zrezdekre mennek. Hát nem látja, hogy mindezek örvény felé tartanak, s hogy önök, ha akarják, az egész világ, az egységes királysági uralmára pályázhatnak?

— Miért nem mondja ezt, Gilbert ur, a királynak? — felelte Mária Antoinette, szinte meggyőzötve óva figyelmeztető szavaitól.

— Megmondottam neki, de neki is, mint önnek is, rossz tanácsadói vannak, kik lebontják mindig azt, amit én felépítettem. Mirabeau is hiába beszélt, Barnave is hiába beszél és az utánunk következő mások is hiába fognak beszélni.

— Várjon itt egy pillanatig, megyek a királyhoz — nem tart soká.

Kimént. Gilbert várt tíz percig, negyed óráig, a királyné nem jött vissza. Fél óra mulva végre kinyílt az ajtó. Egy ajtónálló jelent meg, körül-

nézett mindenfelé, szabadkőmives-jelet adott és átnyújtott Gilbertnek egy levelet.

Az orvos felbontotta a levelet és olvasta:

»Hiába vesztegeted az időt, Gilbert. Ebben a pillanatban hallgatja meg a király és a királyné Breteuil urat, ki Bécsből érkezett és a következő politikai tervet hozza nekik: Ugy járni el Barnave-val is, mint Mirabeauval szemben; időt nyerni, felesküdni az alkotmányra, szó szerint hajtani végre, bebizonyítandó, hogy kivihetetlen. Franciaország lehiggad, unatkozni fog. A franciáknak könnyű vérük van, új divat támad köztük és a szabadság divatja elmulik. Ha pedig a szabadság nem is mulik el, egy évet mégis nyertünk. És egy év múlva fel leszünk készülve a háborúra. Hagyjad tehát magára azt a két elitét, kiket gúnyból még királynak és királynénak mondanak, és pillanatot se vesztegetve, eredj a Gros-Caillou kórházba; találasz majd ott egy haldoklót, ki nincs oly beteg, mint azok. Mert ezt a haldoklót talán még megmentheted, de azok, bár nem mentheted meg őket, magukkal rántanak a bukásba!«

A levél nem volt aláírva; de Gilbert reáismert Cagliostro kezeirására.

Ebben a pillanatban belépett Campan aszszony; a királyné aijtáján jött. Átadta Gilbertnek a következő tartalmu kis papírszeletet:

»A király kéri Gilbert urat, hogy foglalja írásba és terjessze eléje azt az egész politikai tervet, melyet kifejtett a királyné előtt. Fontos ügy miatt tartóztatva, a királyné sajnálja, hogy nem térhet vissza Gilbert urhoz. Tehát hiába volna tovább tartóztatnia.«

Gilbert elolvasta, egy pillanatig elgondol-

kozva megállt, megcsóválta fejét és azt mondotta magában: A tébolyultak!

— Nem üzen semmit ő felségeiknek? — kérdezte Campan asszony.

Gilbert átadta neki az aláíratlan levelet, melyet éppen az imént kapott és így szólt:

— Itt van a válaszem.

És elment.

Közben Lafayette és Bailly részletes jelentést terjesztettek a nemzetgyűlés elé a Mars-mezőn történekekről. Borzasztó lázadást említettek, melyet el kellett fojtaniok, és szörnyű veszedelmet, mely a királyt és a nemzetgyűlést fenyegette volna — veszedelmet, mely nem is volt, mint ők maguk is legjobban tudták.

A nemzetgyűlés köszönetet mondott nekik tetteijök bizonyosságáért, szerencsét kívánt nekik győzelmükhöz, melyet szívének mélyén mindenki fájlalt és hálát adott Istennek a lázadás elfojtásáért.

Aki ezt hallotta, azt hihette volna, hogy a forradalom véget ért; pedig csak most kezdődött.

Közeledett a nemzetgyűlés halálának órája. Közeledett a nap, mikor a királynak esküt kellett tennie az alkotmányra. Micsoda baj is volt azzal a királysággal! Az alkotmány ketrec volt, melybe be akarták zárni, ketrec, melynek vasrácsát meg-arányozták. A királynak nem volt többé akarata és hatalmának végső maradványa a vétő-jog volt, mely még mindig megillette; az a jog, hogy ellenvetésével három évvel elhalassza, amennyiben nincsenek kedvére, az új rendeletek életbelépését, végzetes és tarthatatlan volt, mert megállította az egész államgépezetet.

1791. szeptember 13-án kellett a királynak le-
tennie az esküt az alkotmányra. Anglia és az
emigránsok azt írták neki: »Haljon meg, ha meg-
kell hálnia, de ne alacsonyítsa le magát oly eskü-
vel!«

Az osztrák császár és Barnave azt mondták:
»Mindenesetre esküdjék meg, a további majd el-
válík«.

XVI. Lajos késznek nyilatkozott, esküt tenni
az alkotmányra. Csak az volt a kérdés, hol tegye
le az esküt az ülésteremben-e, vagy a Tuilériák-
ban. A király magaszántából kijelentette, hogy az
ülésterembe fog menni. Ez az elhatározása őszinte
tetszést aratott. A nemzetgyűlés küldöttséget me-
nesztett a Tuilériákba, köszönetet mondani a ki-
rálynak előzékenységéért. XVI. Lajos így szólt eh-
hez a küldöttséghez:

— Tudom, uraim, hogy én elvesztem, — amit
tesznek még a királyság érdekében, szolgáljon fiam
javára!

Mária Antoinette pedig, mikor a küldöttek
eltávoztak, így szólt:

— Sire, ezeknek az embereknek nem kell már
uralkodó; egyre-másra bontják le a királyság épü-
letét és köveiből sirt építenek nekünk.

Akkor Malouet volt a nemzetgyűlés elnöke,
igaz királpárti ember. Felvetette a kérdést, hogy
a nemzetgyűlés az eskü alatt felálljon-e, vagy ülvé
maradjon.

— Ülvé maradni! — kiáltották mindenfelől.

— És a király? — kérdezte Malouet.

— Állva és fedetlen fejjel tegye az esküt! —
kiáltotta egy hang.

— Uraim, — felelte Malouet elsápadva — ha

azt akarják, hogy a király állva esküdjék, indítványozom, hogy a nemzetgyűlés tagjai is álljanak fel.

— Én pedig még azt indítványozom ehhez, — kiáltotta közbe valaki. — hogy engedtessek meg Malouet urnak és minden hozzá hasonlóknak, hogy a király eskütéte közben térdre bocsátkozhassanak.

A király megjelent. Állva tette le az esküt és a gyűlés tagjai állva hallgatták végig. Aztán mindenki leült.

A királyné egy páholyból volt tanuja az ünnepiességeknek, de nem bírt végig ott maradni. Halásápadtan és haragjában reszketve tért vissza a Tuilériákba.

Fél óra múlva visszatért a király is.

— Hol van a királyné? — kérdezte mindjárt.

Megmondották neki, hova ment. Egy szolga előtte akart menni. De a király kezének intésével távolította el, ő maga nyitotta ki az ajtókat és hirtelen megjelent a küszöbén annak a szobának, hol a királyné volt.

A király oly sápadt volt, arca úgy ki volt kelve magából, a veríték oly nagy cseppekben gyöngyözött homlokán, hogy a királyné, mikor megpillantotta, hirtelen felállt és felsikoltott.

— Oh, sire! — mondotta — mi történt?

A király egy szó válasz nélkül egy karos székbe vetette magát és kitört belőle a zokogás.

— Oh, asszonyom, — kiáltotta — miért is volt jelen azon az ülésen? Szükség volt arra, hogy tanuja legyen megaláztatásomnak? Ezért hívtam-e Franciaországba, azzal az ürüggyel, hogy királyné lesz itt?

Érzelmének ily kitörése annál megrendítőbb volt, mert vajmi ritkán esett meg XVI. Lajoson,

hogy így elvesse önuralmát. A királyné odasietett hozzá és lábához borult.

Mikor lecsillapodtak, behívták Campannét s egy levelet adtak át neki.

— Malden urnak, — mondotta Mária Antoinette. — Haladéktalanul induljon Bécsbe. Ennek a levélnek előbb kell odaérkeznie, mint az arról való híradásnak, ami ma történt.

És Malden két óra múlva utra kelt.

Mindehhez a királyi párnak vidám arcot kellett mutatnia. Felszólították, hogy kocsizzon ki az Elyséei-mezőkre. A nép ujjongva fogadta őket és azt kiáltotta:

— Éljen a király, éljen a királyné!

De egy pillanatban, mikor ezek a kiáltások elhallgattak s a kocsit feltartóztatták, egy vad ábrázatu ember, ki karját összefonva állt a kocsi ablaka előtt, azt mondotta:

— Ne higyenek nekik, a nemzet éljen!

A kocsi lépésben ment tovább; de a népnek az az embere belekapaszkodott a kocsi ajtajába, folyton együtt haladt a kocsival és valahányszor azt kiáltotta a nép: »Éljen a király, éljen a királyné! — éles hangján mindig megismételte:

— Ne higyenek nekik! A nemzet éljen!

A különböző színházakban előadásokat tartottak: egyszer a nagy operában, aztán a Comédie Française-ben és az olaszoknál. Aznap este az olasz színházban volt diszelőadás. Mikor a királyné páholyába lépett, a karzatok tapssal akarták fogadni, de a földszint pisszegve követelt csendet.

Mária Antoinette ijedten nézett le a tátongó kráter torkába, melyből lángoló dühös szemek vil-

logtak fel hozzá. Nem ismert senkit azok közül az emberek közül, kik ott lenni ültek: sem Dantont, sem Robespierret, sem Desmoulinst, sem Saint-Justot, sem Legendret, sem Rolandot. De egyet megismert közülök és csak nagy nehezen fojthatta el rémült sikolyát, mikor megpillantotta. Az az ember hátával egy oszlophoz támaszkodott és gunyos mosollyal nézett fel hozzá: az a titokzatos ember volt, kinek Taverneyben találkozott, ugyanaz, kit aztán Sèvresben látott viszont: Cagsát; ő pedig ígézetébe esett, mint a kigyónak a madár.

Az opera előadása megkezdődött. Az egyik felvonásban Dugazon asszonynak, az ünnepelt énekesnőnek ezt kellett énekelnie egy duettben:

Oh mennyire szeretem urnőmet!

A bátor teremtés hirtelen kilépett a lámpák elé, a királynéhez emelte fel karját és pillantását és elragadtatta magát a végzetes kihívásra.

A királyné látta, hogy vihar fenyegetődzik. Ijedten fordult el és szemével önkénytelenül az oszlophoz támaszkodó emberre nézett. Ugy tűnt fel neki, mintha látná, hogy parancsolóan int a kezével s parancsának az egész földszint engedelmeskedik.

Az egész földszint csakugyan egyhangulag, borzasztó hangon kiáltotta:

— Nem kell többé ur! Nem kell többé urnő! Szabadság kell!

De erre a kiáltásra azt felelték a páholyok és a karzatok:

— Éljen a király! Éljen a királyné! Éljen a mi urunk és a mi urnőnk!

Igy folyt tovább a harc. Mária Antoinette el-
ájult, kocsijába vitték. Utoljára történt, hogy szín-
házba ment.

HARMADIK FEJEZET

Barnave bucsuja

Szeptember 30-án a nemzetgyűlés feloszlatta magát. Munkájának két éve és négy hónapja alatt sokat végzett. Ez a nemzetgyűlés szüntette meg a királyságot és állította helyébe a néphatalmat. Ez a nemzetgyűlés törölte el a nemesség és a papság minden előjogát. Ez a nemzetgyűlés adott engedélyt ezerkétszáz milliónyi papírpénz kibocsátására, zálogosította el a nemzeti javakat, szüntette meg a zárdáknak járó tizedet, a titkos és önkényes elfogató parancsokat, melyek éveken át lidércnyomásként nehezettek a közéletre, kimondta a közhivatalokra való egyenjogúságot, eltörölte a belső vámokat, szervezte a nemzetőrséget s végre megteremtette az alkotmányt.

Várhatott-e jobbat a király és a királyné az elkövetkező új nemzetgyűléstől?

A régi nemzetgyűlés egyetlenegy volt tagját sem volt szabad az újba beválasztani. Ez a határozat sokakat, kik eddig szerepet vittek a politikában, arra birt, hogy vonják be vitorláikat, és hagyják oda Párist. A polgárok nem szalasztották el a kedvező alkalmat, hogy saját képükre alkossák meg az új népképviselőt.

Csakis meggyőződésükhöz hű demokratákat választottak meg és ilyképpen kormányra jutottak mindazok az emberek, kik addig makacs, de alap-

jában véve még mindig hiu harcot folytattak a királyság és a demokrácia közt habozó félelmekek ellen.

Azok közt, kik elhagyták Párist, nem utolsó helyen állt Barnave. Hiu kísérletei, hogy megmentse a sülyedő királyságot, megfosztották minden népszerűségétől.

A bucsukihallgatáson, melyen Mária Antoinette fogadta, óva intette a királynét az új népképviselőktől, kik ezentúl vezetni fogják a politikát, és előkészítette rá, hogy nincs messze az idő, mikor Lafayette és Bailly eljátszották játékaikat.

— Oh, azokat nem sajnálom, — felelte Mária Antoinette.

— Igaztalan hozzájuk, felséged, — mondotta Barnave. — Ugy lehet, ők az utolsók még megmaradt barátaik közt. Az új emberek, asszonyom, kiméletlen harcot folytatnak majd a nemesség és papság ellen és a királynak csak akkor bocsátják meg a multakat, ha beéri azzal a végrehajtó-hatalommal, melyet az alkotmány meghagyott neki.

— Ők bocsátanak meg a királynak? — kiáltotta Mária Antoinette felháborodva. — Azt hinném, rajtunk volna a megbocsátás sora.

— Éppen ez az a pont, melyben felséged soha sem fog egy véleményre jutni az új emberekkel. És éppen azért ádázul ellenséges viszony fog kitörni köztük és az udvar közt. Hogy mit várhat az újaktól, láthatja abból a két dologból is, melyet programjukba vettek: a felség címet meg kell szüntetni, a király pedig a nemzetgyűlésben nem trónon fog ülni, hanem egyszerű széken az elnök oldalán. Most már sajnálom, felség, hogy nem sikerült elérniök az országhatárt. Reményem nem

vált be. Azt szerettem volna és csak arra törekedtem, hogy tehessek valamit felségeitek érdekében. Most vissza kell térnem messze vidéki otthonomba, hol már nem lehetek hasznukra. El fogják vésztetni utolsó barátaikat is; és odáig fejlődnek a dolgok, hogy menekülni kell mindazoknak, kik tettek valamit a királyság érdekében, ha csak nem akarják, hogy börtönbe vessék őket. Én nem menekülök. Talán bíróság elé állítanak és hatálra ítélnék. Talán hirül sem veszik halálomat. De mire megkapja a hirt, rég elfelejtette már azt a rövid időt, mikor segítségére lehettem, mert hiszen oly keveset tehettem érdekében!

— Magunk sem tudjuk, Barnave ur, mily sors vár reánk, — felelte Mária Antoinette, de mindenkor melegen fogunk érdeklődni mindazoknak jó- vagy balsorsa iránt, kik szolgálatot tettek nekünk. Addig is tehetünk valamit érdekében?

— Igen, asszonyom, legalább ön személy szerint. Bizonyoságot tehet róla nekem, hogy nem tartott magára nézve teljesen értéktelennek.

— Hogyan tehetek arról bizonyoságot önnek? — kérdezte a királyné.

Barnave térdre bocsátkozott.

— Azzal, hogy csókra nyújtja a kezét, — felelte.

A királyné odanyújtotta a fiatalembernek fehér, hideg kezét, és a nemzetgyűlés legékesebben szóló ajka megérintette ujjainak keskeny hegyét.

Egy évvel azelőtt Mirabeau csókolta meg azt a kezét. Barnave most erre az emberre gondolt, kinek nyomdokát követte.

— Asszonyom, nincs megadva nekem, — mondotta s felállt — hogy azt mondhassam önnek: a

királyság meg van mentve. De mondhatom: ha a királyság elveszett, akkor vele együtt pusztul el felségednek legmelegebb tisztelője és csodálója is.

Meghajolt és kiment.

A királyné utána nézett, s mikor bezárult mögötte az ajtó, így szólt halkán:

— Szegény kifacsart citrom! Nem tartott soká, hogy nem maradt belőle más, mint a héja!...

NEGVEDIK FEJEZET

Billot és leánya

Akkoriban a kórház, különösen pedig a katonai kórház koránt sem volt oly kitűnően szervezve, mint manapság.

Hiányt mindenk előtt ágyban szenvedett. Szokás volt, szükség esetében a közeli utcák lakóinak matrácáit venni igénybe. Ezeket a szalmazsákokat a földön, sokszor az udvaron helyezték el. Mindegyikére egy-egy sebesült jutott, segítséget várva, de orvosban ép oly hiány volt, mint szalmazsákban és szert tenni reá csak még bajosabb volt.

A Mars-mezei csata sebesültje közé tartozott Billot sőt is, mint a sebesültek többségét a Gros-Caillou kórházban helyezték el. Ange Pitou, kit a miatta érzett gond Párisba kergetett, ott találta meg s elvitte hozzá Gilbert doktort.

Gilbert megállapította, hogy Billot meglehetősen súlyos fejsebet kapott, gondosan bekötözte sebét és napok hosszáig a leggondosabb ápolásban részesítette.

Pitou aztán visszatért Haramontba; mert most

neki kellett Billotot helyettesíteni a birtokon. Hiszen Katalin sem volt ott, Billot anyó pedig elbetegesedett. Az öreg nő sohasem tűnt ki testének vagy szellemének erejével. Férjétől és gyermekétől elhagyatva, erőtllenül roskadt össze; nehezen működött már az elméje is, egyszer aztán ágynak dőlt és Pitou kénytelen volt Raynal doktorért menni.

Raynal azt ajánlotta Pitounak, hogy hívja haza Párisból a gazdát.

— Igen ám, de nagybetegen fekszik az ispo-
tályban, — felelte Pitou.

— No, akkor a leányát kell idehoznunk, —
mondotta az orvos.

— Hiszen jó volna, ha legalább tudnók, hol
van, — mondotta Pitou.

— Hát azt sem tudod, kitől tudhatnád meg?
— kérdezte Raynald.

Pitou gondolkozott.

— Az ám, — kiáltotta rövid idő múlva. —
Charny gróf ur tudja okvetlenül.

— Akkor újra be kell menned Párisba, fiam,
— mondotta a doktor.

És Pitou újra felkerekedett s ment Párisba. Megragadta az alkalmat, hogy Billot hogylétéről is tudakozódjék; de Charny grófot nem találta meg. Olivér és Andrée Boursonne-kastélyba vonultak vissza, mert a főváros zajától távol akarták élvezni kései boldogságukat.

— Könnyebben is megtalálhatlam volna őket,
— gondolta magában Pitou.

De Gilbert doktor, ki a Coq-Héron-utcába vele ment, azzal a kérdéssel fordult a kapushoz, hogy nem ismer-e egy fiatal leányt, ki iránt a gróf

meg a grófné az utóbbi időben különös érdeklődéssel viseltetik.

— Oh, bizonyosan Katalin kisasszonyt gondolja, — mondotta a kapus.

— Ugy van, azt! — kiáltotta Pitou megörülve. — Mondja meg, hol van, beszélünk kell vele. Atyja megsebesült a Mars-mezőn, anyja pedig betegesen fekszik otthon. Mondja meg, hol lakik.

— Oh, az a szegény leány! — mondotta a kapus. — Isten óvja szegényt! Elég baja van már annak úgy is. Ville d'Avrayban a főutcán lakik. A számot nem tudom, de könnyű megtalálni a házat, mert kut van előtte. Magam is jártam ott néhányszor az uraságaim megbizásából.

Pitou és Gilbert megköszönték a felvilágosítást; a doktor egy tallért nyomott a derék ember markába. Aztán együtt tértek vissza a kórházba.

Pitou legjobban szeretett volna mindjárt visszaszameni Ville d'Avrayba, de Gilbert tartóztatta. Azt mondotta neki, hogy az út ugyan nem nagy, de jobb lesz, ha vár másnap reggelig.

— Nem is oly sürgős, — mondotta. — Billot most már túl van az életveszélyen, Billot anyó pedig mindenesetre viszi még tizenkét napig. Egyébként is kocsin kell odamenned, hogy magaddal vihessed Katalint.

— Igen, jól mondja, doktor ur, — felelte Pitou. — Nem is gondoltam rá. De van egy kérdésem. Hogy van Sebestyén?

— Nagyon jól, holnap viszontláthatod, — mondotta Gilbert.

Reggel hat órára a kocsi helyben állt, és hét órakor Pitou bekopogtatott Katalinnál. A leány

ajtót nyitott és felkiáltott, mikor megpillantotta Pitout.

— Oh, Pitou, — mondotta mindjárt ijedten. — Ugy-e, hogy anyám meghalt?

— Még nem halt meg, Katalin, — felelte Pitou szokott nyugodtságával — de ha látni akarod, mielőtt meghalna, jó lesz sietned.

Katalin arcára csapta a kezét.

— De még ez nem minden, — folytatta nyugodtan Pitou. — Apád súlyosan megsebesült a Mars-mezőn. Gilbert doktor mondja, jönnél mindjárt velem együtt Párisba. Ott meglátogatod apádat a kórházban, onnan aztán együtt megyünk kocsin Villers-Cotteretsbe.

Katalin kezét nyujtotta neki.

— Derék ember vagy, — mondotta. — Mit nem tettél már érettem! Jer, nézd meg és csókold meg az én kis Izidoromat.

Bevezette a hálószobába, ott is a gyermek bölcsője elé. Mikor félrevonta a függönyt, Pitou megilletődve kulcsolta össze kezét és hebegve mondotta:

— Oh, mily gyönyörű angyal!

És letérdelt és megcsókolta az alvó gyermek puha kis kezét. De hamar meg is kapta érte a jutalmát. Megérezte arcához közel Katalin fűtős haját s a leány ajka megérintette homlokát.

— Oh, Katalin! — sóhajtotta. De tévedett a szegény fiu. Az a csók csak az anya hálája volt.

Tíz perccel utóbb Katalin, a kis fia és Pitou Gilbert doktor kocsijában ültek és Párisba mentek. A Gros-Caillou-kórház előtt Ange leszállt a kocsiról; Katalin karjára vette kis fiát és utána ment. Pitou előre sietett, megkérdezni a doktor-

tól, hogy Katalin meglátogathatja-e most a beteget. Mindjárt vissza is tért. S magával vitte Katalint.

— A gyermeket add ide nekem, — mondotta — addig majd vigyázok reá. Jó helyen lesz nálam.

Katalin egyedül ment a szobába. Billot ülő helyzetben támaszkodott hátával a vánkosaihoz. Halálosan sápadt volt; a gyógyuló seb daganata nagyon eltorzította arcát.

Mikor Katalin belépett, úgy látszott, hogy eleinte meg sem ismeri. Leánya térdre borult ágya előtt és így kiáltott:

— Édes Istenem, te vagy a bizonyágom, hogy őszinte szívvél kérlek, tartsd meg életben az apámat.

Többet nem tehetett azért az emberért, ki rálőtt a kedvesére!

Billot, mikor meghallotta hangját, erősen megrázkódott; lélekzete elállt, szemével meredten nézett reá. Aztán elutasító mozdulatot tett a kezével. Szólni nem tudott.

Katalin szilárdan és nyugodtan nézett vissza reá. Aztán felállt és elment.

Künn Pitou a földön ült és játszadozott a gyermekkel.

— Gyermekem! Gyermekem! — kiáltotta hevesen Katalin és magához ragadta a kicsikét. Kiáltásából a leány szenvedése, az özvegy siráma, az asszony fájdalma szólt.

Pitou el akarta kísérni, de Katalin nem engedte meg.

— Nem, — mondotta — maradj te csak a sebesültnél. Hiszen nincs itt jóbarátja és a doktornak még sok más dolga is van.

ÖTÖDIK FEJEZET

Katalin és anyja

Katalin kiment a kórházból és Saint-Denisbe hajtatott, mert onnan indult a posta Villers-Cotteretsbe. Nyolc óra múlva meg is érkezett oda.

Eleinte senki sem ismerte meg; mert gyászruhában volt és gyermeket vitt a karján; de mikor a községben leszállt a postakocsiról, a postaház előtt éppen néhány anyóka lézengett, kiknek társaságában Angelika, Pitou nénikéje vitte a szót. Kíváncsian mustrálták az érkezőt, és Angelika egyszerre csak felkiáltott:

— Uram Istenem, hiszen ez Billot leány! A Billot leány meg egy kis gyermek! Nézzétek csak! S a többiek odacsődültek.

— Ejnye, ejnye, jónapot, Katalin leányszony! — köszöntötték gúnyosan.

De Katalin nem vetett ügyet reájuk. Magasra tartva fejét és átérezve anyai és özvegyi méltóságát, elhaladt mellettük és a földeken át az apai ház felé sietett. De néhány gyermek is utánaszaladt, mert mindig nagyon szerették a környékbeli gyermekek.

— Jónapot, jónapot, Katalin kisasszony! — kiáltották a kicsinyek.

— Jónapot, gyermekek! — felelte Katalin. — Nem tudjátok, él még anyám?

— Oh hogyan, — mondották a gyermekek. — Raynald doktor azt mondja, hogy elél még vagy tíz napig.

— Köszönöm szépen! Nesztek valami, — és Katalin pénzt osztogatott szét köztük.

A gyermekek boldogan fordultak vissza.

— No, csakugyan a Billot leány volt? — kérdezték az anyókák.

— Hogyne lett volna ő, és nézzék csak, mit kaptunk tőle! — kiáltották a gyermekek.

Angelika néninek káprázott a szeme, mikor megpillantotta a pénzdarabokat.

— No, úgy látom, drágán adta el az ártatlanságát Párisban, — jegyezte meg — hogy így dobálódzhatnak a pénzzel.

Angelika néni nem szenvedhette Katalint, mert fiatal volt, és szép volt, Angelika néni pedig öreg volt és csunya volt. Azonkívül pedig az öccse menedéket talált Billot tanyáján, mikor elkergette magától, azon a napon pedig, mikor felolvasták az emberi jogok kinyilatkoztatását, Billot erőszakosan bánt el Fortier abbéval és kényszerítette, hogy misét mondjon. Ezek az okok elegendők voltak Angelika néninek arra, hogy gyűlölje az egész Billot családot.

Eközben Katalin tovább ment útján. Elhaladt a kis hid mellett, hol Izidor elbucsuzott tőle és Pitou ájultan találta meg az ut szélén. Aztán látta azt a fűzfát, melynek odvába szokta rejteni a leveleit Pitou, mikor pedig közeledett házukhoz, megpillantotta azt az ablakot, honnan Billot halálra várta kedvesét. A kapu előtt meglátta azt az ösvényt, mely Boursonneba vitt. Hányszor nem járt azon az ösvényen! Hányszor nem várt ott éjnek idején abban az ablakban! És kedvese nem maradt el soha! És mikor megpillantotta, mily viharosan vert a szive, mily boldogan tárta

eléje karját! Most nem él többé — de ő legalább karján viheti gyermekét!

Belépett. Clouis apó, ki Pitou távollétében a ház gondját viselte, eléje ment, köszöntötte és bevezette a szobába, hol anyja feküdt.

— Már csak úgy álmodik magában, — mondotta az öreg. — Csak akkor látom úgy, mintha magához térne, mikor magát említjük, kisasszony. De tegnap óta nem adja már semmi jelét, hogy magánál volna.

Katalin bement a szobába. Ott látta anyját az ódivatu ágyban, melynek függönyei félig össze voltak huzva, az asztalon pedig lámpa égett. A betegápolónő elszundított mellette.

Billotné nyitott szemmel feküdt az ágyban. Mikor Katalin azt kiáltotta: — Anyám! Anyám! — akkor hirtelen fellobbant valami láng azokban a réveteg, holt szemekben. Intett a fejével, és fonnyadt ajkain zavart, érthetetlen hangok szólatk meg. Fel akarta emelni a két karját, de már nem volt ereje hozzá. Aztán a szemhéjai lecsusztak a fáradt szemére, maga visszaröskadt, és nem mozdult többé.

Raynald doktor megérkezett, látni, hogy megjött-e Katalin. A beteg, mondotta, már nem segíthet, rövid idő múlva csöndesen átszenderül az majd az életből a halálba. Azt ajánlotta Katalinnak, hogy jókor hívja el a papot, hogy részesítse anyját a haldoklók szentségében.

Katalin elküldötte az ápolónét Fortier abbéhoz, mert ahhoz tartozott Billoték tanyája.

Fortier abbé eljött; de mikor meglátta a beteget, kijelentette, hogy a feloldozást csak úgy adhatja meg neki, ha előbb meggyónik. Hiába

volt minden ellenvetés; minthogy a haldoklót már nem lehetett eszméletre téríteni, a nyákas pap eltávozott, a nélkül, hogy részesítette volna a haldoklók szentségében.

Katalin ugyan vallásos nő volt, de elég szabadszellemű volt arra, hogy azt mondja magában, hogy a jó Isten bizonyára elnézőbb lesz szegény anyjával szemben, mint ez a túlbuzgó papi ember. Éjt-napot töltött a beteg ágyánál és elkövetett mindent, hogy könnyítsen, amennyire csak lehet haldokló anyján, bár az orvos megmondotta neki, hogy Billotné nem érez semmi fájdalmat. Ugy látszott, mintha ezzel az odaadó ápolással vezekelni akarna mindazért a bánatért, melyet az utóbbi időben okozott anyjának.

Néhány nap múlva Pitou visszaérkezett Párisból. Jelentette, hogy van Bilot apó, és kifejezte azt az aggodalmát, hogy nemsokára minden bizonnyal megjön a tanyára. Katalin viszontlátása semmiesetre sem hatott volna békitően reá, úgy, hogy csak rossz vége lehetne, ha találkoznának a birtokon. Bilot hirtelen haragja és szigorú gondolkodásmódja mindenestre csak bajt okozhatna. Éppen azért Ange ajánlatosnak tartotta, előkészíteni Katalint. Legjobbnek tartotta, ha Katalin egyelőre még kitérne atyjának útjából.

Katalin nyugodtan hallgatta végig. Azt felelte, hogy nem megy anyjának ágyától, míg le nem fogta szemét — és lelkiismeretesen teljesítette tovább kötelelességeit.

Pitou lemondott róla, hogy tovább küzdjön elhatározása ellen. Maga is a birtokon maradt, hogy szükség esetében közbenjárjon az apa és leánya közt.

A Pitou megérkeztére következő éjszaka Billot anyó meghalt a nélkül, hogy visszanyerte volna eszméletét. Pitou vállalta, hogy megteszi a temetéshez szükséges előkészületeket. Nem akart Fortier abbéhoz menni, mert szinte ellenséges lábon állt vele; de elment a sekrestyészhez, megrendelni a halotti misét, és a sirásóhoz, hogy ássa meg a sirt. Aztán felkereste Tellier Claudeot és Maniquet Désirét, a haramonti nemzetőrség altisztjeit, s meghívta őket, hogy vegyenek részt Billot anyó temetésén. Hiszen tudta mindenki, mi mindent nem tett Billot a forradalom érdekében és úgy Haramontban, mint Villers-Cotteretsben nagyon is büszkék voltak az emberek arra a földijükre, ki csak nemrég is oly előkelő szerepet játszott Varennesben a király elfogatása alkalmával.

Ennek következtében magától értődött, hogy a környék nemzetőrsége teljes számmal fogja kikísérni sirjához feleségének koporsóját. Másnap délelőtt tizenegy órakor volt az egész sereg díszbe öltözötten a tanya udvarában felvonulandó.

HATODIK FEJEZET

Melyben Fortier abbé úgy veszi észre, hogy nem mindig oly könnyű dolog, mint az ember hinné, megtartani kimondott szavát

Pitou a halott ágyánál imádság közben találta Katalint. Kérésére a leány végre szót fogadott neki, felment szobájába, kissé pihenni.

Eközben az asztalos meghozta a koporsót s ravatalra tették a halottat. Katalin tudta, hogy mi történik távolléte alatt a szobában, de jobban sze-

rette, hogy távol tartották ezektől a végső és szomorú intézkedésektől. Mikor a sokáig várt esemény bekövetkezett és a halál megváltotta szenvedéseitől annyját, Katalin érezte, hogy elhagyja addig erőszakkal összeszedett ereje s az átvirrasztott éjszakák utóhatása hirtelen bekövetkezett. Egyébként is nagy ideje volt már, hogy megint komolyan gondoljon a kis Izidorra, kit az átvirrasztott napok és éjszakák közben meglehetősen elhanyagolt.

Egyszerre megjelent előtte Ange.

— Katalin, — mondotta halkan — azt hiszem, jobb volna most, ha elmenne innen.

— Nem megyek el addig ebből a házból, míg anyám örökre oda nem hagyta, — felelte Katalin határozott hangon.

Pitou megint lemondott róla, hogy szembe szálljon erős elhatározásával.

A temetés napja elkövetkezett. Tíz órakor érkeztek meg a végtisztességre meghívott jóbarátok és ismerősök. A környék minden földmivelő embere odasereglett feleségestől, gyermekestől. Megjelent Villers-Cotterets polgármestere és a községtanács valamennyi tagja. Tizenegy órakor dobpergés hallatszott és zászlaját lobogtatva vonult fel a nemzetőrség. Katalin fogadta az érkezőket és mindenki tiszteletet és részvétet érzett a leány iránt, kit kétszeres veszteségi sujt, részvétet árvaságra jutott kis gyermeke iránt.

Már csak a papot, a sekrestyést és a halottvivőket várták. De hiába vártak. Fortier abbé nem jött.

Kinos érzés terjedt el a gyászos gyülekezésben.

— Elvégre, — szólalt meg végre Maniquet, ki a papságnak nyílt ellensége volt — ha az abbé nem akar misét mondani, hát ne mondjon.

De Voltaire és Rousseau még nem teremtettk iskolát a falusi nép között, és lehetetlennek tartották a temetést pap nélkül.

— Uraim és hölgyeim, — indítványozta a polgármester — mi egyelőre Villers-Cotteretsbe megyünk; ott majd kiderül minden.

— Ugy van, induljunk Villers-Cotteretsbe! — kiáltotta mindenki.

Négy nemzetőr a koporsó alá tolta puskájának csövét és felemelték a halottat. A gyászmenet elindult.

Katalin a kapuban állt. Pitou mellette maradt, míg a menet el nem vonult, aztán kezét nyújtotta neki.

— Köszönöm, Pitou! — mondotta Katalin halálán. — Oly kedves hozzám, hogy én is csak jó lehetek magához. Soha sem felejttem el, hogy mit tett értem. De most megyek. Clouis apó kunyhójában megtalálhat.

És gyorsan odahagyta a házat s a kerteken át az erdő felé tartott.

A gyászmenet pedig lassan haladt előre az országúton. Egyszerre hangos kiáltás hallatszott mögötte. Egy lovas vágtatott elő. Arcának egy részét fekete kötelék takarta, ő maga már megszűröl lengette kalapját. Elsőnek a jószemű Pitou Ange ismerte meg.

— Billot apó! — kiáltotta. — Fortier abbénak jó lesz most, vigyáznia magára!

Billot, mikor utolérte a gyászmenetet, leszállt lováról és így szólt:

— Jó napot, barátaim! Köszönöm, hogy eljöttetek.

Aztán egy legényre bízta lovát, maga pedig elfoglalta helyét a koporsó mögött.

Az emberek kíváncsi szemmel nézték a parasztot. Tudták, hogy részt vett a marsmezei vérfürdőben. Az arcán látható kötelékek és sebhelyek szörnyű dolgokról regéltek.

— Tudja-e, mi történt, Billot apó? — kérdezte Pitou, ki mellette haladt.

— Tudom, — felelte a paraszt röviden.

A Villers-Cotteretsbe vivő úton mindenfelől köszöntötték Billot apót és sokan csatlakoztak még ott is a menethez.

A templom előtt megálltak. De a templom ajtaja zárva volt. A polgármester hívta a sekrestyést, s ekkor megtudták, hogy Fortier abbé megtiltotta a templomban alkalmazott minden embernek, hogy bármi módon is részt vegyenek Billotné temetésén.

A templom kulcsát Fortier abbé hazavitte magával.

— A kulcsot el kell hozni, — mondotta a polgármester.

— Nagyon sokáig tartana, — felelte Billot és körülnézett. A templom közelében házat építettek. Billot odament, felemelt egy gerendát és a templom ajtajához cipelte. De úgy látszott, a Herkules túlbecsülte erejét. Mikor felemelte a gerendát, hogy nekirohanjon vele a templom ajtajának, megtántorodott sulya alatt. De gyengesége csak pillanatig tartott, aztán megint erősen állt talpán az óriás; és a gerenda eleje csakhamar recsegve zudult a templom ajtajának. A negyedik

taszításra a záruk és reteszek felpattantak, az ajtó nyitva volt.

Billot letette a gerendát; négy ember emelte fel és vitte vissza azt az épülő házhoz.

— Ugy, — kiáltotta Billot — most pedig tegyétek le a kóruson szegény feleségemet, ki sohasem vétett senkinek. Te, Pitou eredj a kántorért, sekrestyésért, meg az énekes gyermekekért, én az abbéhoz megyek!

A menetből néhányan el akarták kísélni Billot apót.

— Engedjétek, hogy csak magam menjek, — felelte. — Ha a dolog komolyra fordul, magam akarom viselni érte a felelősséget.

Másodszor történt, hogy a forradalmi földmivelő szembe került a királpárti pappal. Első ízben akkor történt, mikor az abbé nem volt hajlandó, misemondással vallási tiszteletet adni az »Emberi jogok« felolvasásának. Billot akkor erőszakkal vitte a háza oltára elé. Az emberek még emlékeztek az esetre, megcsóválták fejüket és kíváncsian néztek Billot után, de senki sem mozgott helyéről.

Az abbé házának kapuja ép úgy be volt zárva, mint a templom ajtaja, de ott nem találkozott gerenda, mellyel Billot betörhette volna az ajtót. Egyetlen lehetőségnek egy kidőlt kerékvető kő kínálkozott, mely az ut szélén hevert. Billot rövid gondolkodás után felemelte és teljes erejéből lóditotta neki a kapunak. A forgácsok szerte röpködtek. A ház egyik ablakát kinyitották. Az abbé hajolt ki rajta és segítségért kiáltozott. De senki sem törődött vele. Billot meg nem zavartatva

folytatta munkáját. Fortier ordított, háborgott, de senki sem ment segítségére.

Ekkor szabad volt az út a házba. Látták, hogy Billot eltűnik a kapu aljában. Fortier mind a két karjával belekapaszkodott az ablak vasrácsába. Az emberek tudták, hogy a pap se gyöngye ember és kíváncsian nézték, hogy sikerül-e Billotnak, kihozni házából.

Billot alakja most előtűnt a pap mögött. Átölelte Fortier abbét karjával és egyetlen rándítással elszakította az ablaktól.

Most már nem lehetett látni egyiküket sem, de az abbé kiáltozása még mindig kihallatszott.

Aközben Pitou megérkezett a templom szolgáljaival. Azok reszketve fogadták meg parancsait, meggyújtották a viaszgyertyákat és megtettek minden előkészületet a halotti miséhez. És most megérkezett Billot, magával vonszolva az ellenkező abbét. A templom előtt elbocsátotta, és Fortier, mikor látta ott azt a temérdek népet, megértette, hogy hiába volna minden ellenkezése. Fejét csóválva ment át az összeroppantott ajtó nyílásán, bement a sekrestyébe és néhány pillanat múlva megjelent misemondó ruhában a szentséget tartva kezében.

— Beérem ezzel, Istennek méltatlan szolgálja! — kiáltotta oda neki Billot. — Csak le akartam törni makacsságodat. Most pedig hadd lássa a világ, hogy egy igazán jámbor keresztény nő hogyan lehet el egy vakbuzgó, szívtelen pap imádsága nélkül! — És a koporsóvivőkhöz fordulva, így kiáltott:

— A temetőbe, barátaim!

Fejemeltek a koporsót és tovább vitték, ének-

szó nélkül, azok nélkül a vallási szertartások nélkül, melyekhez az emberek fájdalma hozzászokott.

Megérkeztek a temető elé; annak a kapuja is zárva volt. De Billot nem akarta erőszakkal nyitani fel; nem akarta zavarni a holtak nyugalma. A kulcsot felhozták a sirásótól. Fortier abbé a szegény elhunytat nemcsak az egyház áldásától akarta megfosztani, hanem a megszentelt föld jótéteményétől is.

A felháborodás moraja hangzott fel. Az egyház leghivebb hívei is érezték, hogy Fortier abbé nagyon messze ragadtatta magát buzgalmában.

Segítőkéz volt elég ott helyben; az emberek ásóért, kapáért mentek és néhány perc alatt elkészült a sirgödör. Mennyire csodálkozott volna a szegény, szerény asszony, akiért mindez történt, ha tudhatta volna, hogy mily botránkozásra adott okot az ő eltemetése, hogy mennyire hozzájárult az ő halála is ahhoz, hogy a népet nem ugyan Isten és a vallás, hanem a papok és vakbuzgósága ellen ingerelje.

HETEDIK FEJEZET

Billot képviselő

Mikor a koporsót lebocsátották a sirba, Billot kiterjesztette föléje a kezét és így kiáltott:

— Szegény szenvedő! Egy túlbuzgó pap megtagadta tőled a keresztény végtisztességet, egy elbizakodott urfi megfosztotta becsületétől leányomat, a haza árulói sok polgárnak s nekem is vérvünket ontották a Marsmezőn — azért itt én örök

hadat üzenek a vakbuzgóságnak, a dölyfnek és hazaárulásnak!

Aztán a gyülekezethez fordult.

— Barátaim, testvéreim! — mondotta — a régi nemzetgyűlést, melyben az árulók ültek, feloszlatták. Ujat fognak összehívni helyette. Ha engem akartok képviselőtöknek küldeni ebbe az új nemzetgyűlésbe, meg fogom mutatni nektek, hogy az az ember vagyok, aki megtartja esküjét!

Egyhangú felkiáltás adta tudtul, hogy Billotnak Villers-Cotteretsben és környékén való jelölését mindjárt feleségének sirjánál örömiadással fogadták el.

Egyébként ő maradt az egyetlen jelölt. A királpártiak ugyan szintén szerettek volna jelöltet állítani, de Charny Olivér gróf köszönettel visszautasította jelölését. Visszavonult Boursonne kastélyba, ott akar élni Andréével együtt szerelmének. Megfeledkezett az egész világról és nem kívánt mást, mint hogy a világ is feledkezzék el róla. Hogyan is kívánczozhatott volna vissza a politikai küzdelemben?

Ugy hát egyhangulag Billot lett a kerület képviselője.

Pitou ezután is minden istenadta nap meglátogatta. Billot azért mindig szeretettel fogadta, reggelivel, ebéddel kínálta, a szerint, hogy milyen időben köszönt be hozzá. De érette nem küldött soha. Egyszer aztán azt mondotta Pitounak:

— Pitou, nagyon derék fiu vagy te.

— Hát magam is azt hiszem, Billot ur, — felelte Pitou.

— Én pedig bizonyosan tudom.

— Nagyon jó hozzám, Billot ur.

— Elhatároztam, Pitou, hogy ha elmegyek Párisba, reád bízom a gazdaságomat.

— Én reám, Billot ur? — mondotta Pitou csodálkozva. — Nem lehet az!

— Miért ne lehetne?

— Hát csak azért nem, Billot ur, mert temérdek olyan dolog van, amelynél az asszony nélkülözhetetlen.

— Tudom, — felelte Billot. — Magad választhatod ki azt az asszonyt, aki megossa veled a felügyelet gondját; nem kérdezem tőled, kinek fogják hívni; nem szükséges, hogy tudjam; és ha lejövök a birtokra, egy héttel előbb mindig értesítelek, hogy, ha azt akarod, hogy ne lássam azt az asszonyt, vagy ha az nem akar látni engem, legyen rá ideje, hogy elmenjen, mielőtt megérkezem.

— Rendben van, Billot ur.

— Akkor hát megmondom, hogy a magtárban ott találd a vetőmagot; a pajtában zabot, szénát és szalmát, amennyi a lovak ellátásához szükséges, ebben a fiókban pedig megtalálod a béresek ellátására és bérére szükséges pénzt.

Billot kihuzott egy pénzzel tele fiókot.

— Várjunk egy pillanatig, Billot ur! — mondotta Pitou — mennyi van ebben a fiókban?

— Nem tudom, — felelte Billot, és visszatolta a fiókot. Aztán ráfordította a kulcsot, odaadta Pitounak és így szólt:

— Ha elfogy a pénzed, majd kérsz tőlem frisset.

Pitou megértette, mily nagy bizalom van ebben a feleletben; kitérta a két karját és meg akarta

ölelni Billotot, de hirtelen megértve, hogy még is merész dologra készül, így szólt:

— Oh bocsásson meg Billot ur; ezer bocsánatot kérek!

— Bocsánatot, miért? — kérdezte Billot egészen megilletődve ettől az alázattól. — Bocsássak meg azért, mert egy becsületes ember kitárja a karját, s meg akar ölelni egy másik becsületes embert? Jer, Pitou! Jer ölelj meg!

Pitou Billot mellére borult.

— És ha történetesen szüksége volna ott reám ... — mondotta.

— Légy nyugodt Pitou, nem feledkezem meg rólad, — mondotta Billot. És hozzátette: — Most délután két óra van. Ötkor Párisba utazom; hat órakor már itt lehetsz azzal az asszonnyal, kit magad mellé akarsz venni segítségedre.

— Jól van! — mondotta Pitou. — Akkor nincs időm vesztegetni való! Viszontlátásig, kedves Billot ur!

— Viszontlátásig, Pitou!

Pitou elsietett a tanyáról. Billot követte a szemével, amíg csak láthatta; aztán, mikor eltűnt, így szólt magában:

— Oh, miért nem szeretett az én Katalin leányom inkább oly derék fiuba, mint ez a Pitou, s miért abba a bitang nemes urfiba, ki özvegyen hagyta, anélkül, hogy feleségül vette volna, anyának, anélkül, hogy felesége lett volna!

— Billot öt órakor elindult Páris felé, Pitou, Katalin és a kis Izidor pedig hat órakor már megérkeztek a tanyára.

NYOLCADIK FEJEZET.

A király és az új nemzetgyűlés

1791. október 1-én nyitották meg a törvényhozó testület ülőszakát. Billot szeptember végén érkezett meg ép úgy, mint a többi képviselő.

Az új népképviselőknek az volt az első hivatalos teendője, hogy küldöttséget menesztettek a Tuilériákba. A régi királyságnak első teendője pedig egy tapintatlanság volt. A képviselőket a király helyett egy miniszter fogadta.

— Uraim, — mondotta a miniszter, — ő felsége e pillanatban nem fogadhatja önöket. Jöjjenek vissza délután négy órakor.

A képviselők elmentek. Egyikük szót emelt és így szólt:

— Három órai időnk van, míg a király fogadni hajlandó bennünket. Használjuk ki azt a három órát. Mindenekelőtt indítványozom, hogy szüntessük meg a felség címet.

Hangos és egyértelmű tetszés köszöntötte Couthon képviselő szavait. A szavazás közfelkiáltással történt. Az indítványt elfogadták.

Feltetették aztán azt a kérdést, hogy mi legyen a neve ezentúl a végrehajtó hatalomnak.

— A franciák királya, — felelte egy hang. — Capet urnak ez a cím teljességgel elég.

Minden pillantás ahhoz a képviselőhöz fordult, aki e szavakat mondotta s egy óriástermetű parasztembert láttak, kinek arcát balhalántékán látszó mély sebhely torzította el.

Egyhangulag fogadták el »franciák királya« címet.

— Szót kérek! — szólalt fel újra Couthon —

van még két órai időnk. Uj indítványt tesztek. Távolítsák el a király trónszékét és közönséges széket tegyenek helyébe, s ennek a széknak az elnöktől balra legyen a helye.

— Ez nem csak azt jelenti, hogy megszüntetik a trónt, — vetette ellene valaki — hanem azt is, hogy alárendelt helyzetbe teszik a királyt.

Borzasztó hangzavar következett. De az indítványt épp úgy elfogadták, mint az elsőt és a másodikat is. Amit Barnave megjövendőlt a királynénak, így hamar bekövetkezett.

— Köszönjük a franciák királyának, — mondotta Couthon — hogy három órai szabad időt engedélyezett nekünk. Éltünk is a jó alkalommal. Most már mehetünk vissza a Tuilériákba.

A király most fogadta már a képviselők küldöttségét, de a kihallgatás csak néhány percig tartott.

— Uraim, — mondotta a király — csak három nap múlva jöhetek el a gyűlésre.

Azzal hátat fordított nekik.

Mikor a három nap elmúlt, a király nem jelent meg, hanem megüzente, hogy nem érzi jól magát és csak október 7-én jelenhetik meg.

A nemzetgyűlés nem zavartatta magát munkájában a király távolléte által és nélküle fogadta el az 1791-iki alkotmányt, a legjelentékenyebb javaslatot, melyet a régi népképviselőt hagyott hátra.

A képviselők letették az esküt az új alkotmányra.

Október 7-én végre megjelent a király. Mikor a terembe lépett, ezzel a kiáltással fogadták:

— Éljen a király!

A karzatokon lévő királpártiak viszont azt kiáltották:

— Éljen ő felsége!

Borzasztó zavar keletkezett. XVI. Lajos hiába kért nyugalmat.

Végre csendesség támadt. A király felolvasta Duport du Tertre által elkészítettett beszédét, mely a szónoklatnak valóságos mesterműve volt és nagy hatást keltett. Mikor a király azt mondotta, hogy szükségét érzi, hogy szeressék, az elnök félbeszakította szavait ezzel a kiáltással:

— Mi is, sire! — és hangos tetszés* riadt fel a teremben.

A király e beszédében befejezettnek nyilvánította a forradalmat. Egy pillanatig az egész gyülekezet hitt is benne, s talán csakugyan úgy is következett volna, ha XVI. Lajos nem adta volna oda magát az emigránsok és a papság játékszerévé.

Másnap a király közölte a külső hatalmakkal az alkotmány elfogadását.

Eközben nemcsak a külföldön bujtogatott az országból elmenekült arisztokraták pártja, hanem Franciaországban is megmozdult a forradalom másikk ellensége, a papság. A klérus által felbujtott ellenforradalom fészke a Vendée volt, melynek népe a királyhüséget a vallási tulbuzgósággal kötötte össze. A papság az országban és a nemeség a külföldön: ez volt az a két ellenfél, mely lehetetlenné tett minden megegyezést a nép és a királyság között.

Az új népképviselőt mindenekelőtt az emigránsok ellen indított harcot. Isnard, egy délvidéki képviselő így szólt:

— Kértem a gyülekezettől, kértem egész

Franciaországtól, egész Európától, mondhatja-e valaki jó lelkiismerettel, hogy nem a haza ellenségeiként lépnek fel a kivándorolt hercegek, főurak és nemesek? Kérдем továbbá: Nem szükséges-e haladéktalanul vádat emelni és büntető eljárást indítani mindenki ellen, ki a haza ellenségének mutatkozik? Azt szokták mondani, hogy a kié a hatalom, azé legyen a kimélet is. Én pedig azt mondom önöknek, hogy nem szabad kimélettel járnunk el. Nem szabad nyugodniunk, nem szabad pihenőt tartanunk. Ha a nemzet csak egy pillanatra is elalszik, láncra verve ébred fel. A legmegbocsáthatatlanabb bűnt követi el az, aki újra rabszolgákká akarja tenni az embereket, ki meg meri támadni a szabadságot. Halált érdemel az, ki ilyenre vállalkozik!

Első ízben történt, hogy ily hang szólalt meg a népképviselő termében.

Ez a féktelen ékesszólás magával ragadott mindent, mint a havasokról alázuduló hógörgeteg. Ugyanabban az ülésben elhatározták, hogy megfosztják a régensségre való minden igényétől az orléánsi herceget, ha két hónap alatt vissza nem tér. Továbbá hogy minden oly emigránst, ki január elsejéig nem tér vissza Franciaországba, az állam ellen való összeesküvés miatt halálra ítélnék. A legközelebbi határozat a papokat illette. Le kell tenniök az esküt az alkotmányra, aki nem hajlandó reá, bujtogató és rendőri felügyelet alá helyező. Azt hitték, ilyképpen elintézhetik dolgukat az emigránsokkal és a papokkal.

De a papság ellen irányuló határozattal szemben a király vétőjogával élt és most megindult a harc a királyi előjogok ez utolsója ellen.

Narbonne volt a miniszter, kit XVI. Lajos

ekkor kormányalakítással bizott meg. Negyedévig volt hivatalában. Akkor aztán Vergniaudnak egy beszéde halálos dőfést adott ennek a minisztériumnak. Annak a hírek alapján, hogy Ausztria és Oroszország Berlinben 1792. február 7-én védő és támadó szövetséget kötött egymással, Vergniaud súlyos vádat emelt Narbonne ellen. Szemére lobbantotta, hogy nem akar mást, mint elárulni Franciaországot Ausztriának.

Gilbert doktor már egy hónappal azelőtt nagyon rövid életet jóslott a királyné előtt ennek a minisztériumnak, és Dumouriezre irányította Mária Antoinette figyelmét, mint oly emberre, ki leginkább hivatott arra, hogy irányt adjon az állam ügyeinek ebben a viharos időszakban. Dumouriez ötvenhatéves volt akkor, de sokkal fiatalabbnak látszott. Kicsiny, de erőteljes testalkotású ember volt, az arcáról szellem sugárzott, szeme tüzet lövelt, arcát megbarnította a tábori élet.

Ez a nyers katonaember egy emlékezetes napon jelent meg a palotában először a király előtt.

KILENCEDIK FEJEZET

Dumouriez

A király egykedvű pillantást vetett Dumouriezre, mintha csak kedve ellenére állna szóba azal a szerencsefiával. Viszont a tábornok bizalmatlanul nézett a királyra, mintha nem remélne tőle különösebb előzékenységet.

— Dumouriez ur? — kérdezte a király.

A tábornok meghajolt s azt felelte:

— Igen, az vagyok, sire.

— Narbonne ur hívta Párisba?

— Igen, azzal a meghagyással, hogy vegyem át a keleti hadsereg parancsnokságát.

— S még nem utazott el?

— Elfogadtam a megbízást, de kötelességszerűen figyelmeztettem Narbonne urat, hogy általános háboru előtt állunk s hogy ez idő szerint főként a déli határra kell figyelemmel lennünk. Tehát ajánlatos volna, vezérő tábornokot küldeni oda egy hadsereg élén.

— Igen, és előterjesztette tervét Narbonne urnak, de előbb közölte még Gensonné urral és a Gironde több tagjával.

— Gensonné ur barátom, s mint hiszem, barátja felségednek is.

— E szerint girondistával van dolgom? — kérdezte mosolyogva a király.

— Jó hazafival és királyának hű alattvalójával, felség.

XVI. Lajos az ajkába harapott.

— S hogy minél jobban szolgálhassa a királyt és a hazát, visszautasította a külügyminiszterséggel való ideiglenes megbízását?

— Felség, mindenki előtt azt mondtam, hogy többre becsülöm az ideiglenes vagy nem ideiglenes miniszterségnél azt a parancsnokságot, melyet megígérték nekem; katona vagyok, nem diplomata.

— Ellenkezőleg, úgy mondták nekem, hogy ez is, az is, — felelte a király. Azért ajánlottam fel önnek a miniszterséget. Mondja meg őszintén, miért utasítja vissza?

— Sire, — felelte Dumouriez nyiltan — vagy lérek valamit, vagy nem érek semmit. Ha nem érek

semmit, akkor hagyjon meg homályos helyzetemben. Ha érek valamit, akkor ne tegyen egy napig élő miniszterré, hézagpótlóvá. Franciaország ez idő szerint oly helyzetben van, hogy a külföld egyáltalában nem fog tárgyalni ideiglenes miniszterrel. És a nemzetgyűlés is tiltakoznék ily megoldás ellen. Mindenki azt hinné, hogy felséged nem akart teljesen szakítani a régi minisztériummal és csak az alkalmat várja, hogy újra visszahelyezze hivatalába.

— És ha ezzel a szándékkal járnék, kivihetetlennek tartaná ön? — kérdezte XVI. Lajos.

— Véleményem szerint itt az ideje, hogy egyszer s mindenkorra szakítson a múlttal.

— És hogy, ugy-e bár, jakobinussá legyek?

— Lelkemre mondom, ha megtenné felséged, zavarba ejtene minden pártot, a legnagyobb zavarba talán a jakobinusokat.

— Miért nem tanácsolja mindjárt, hogy vörös sipkát tegyek a fejemre?

— Miért ne, felség, ha elérhetné vele azt... — mondotta Dumouriez.

A király egy pillanatig bizalmatlanul nézett arra az emberre, ki így felelt neki; aztán így szólt hozzá:

— Tehát végleges miniszterséget akar?

— Semmit sem akarok, felség; kész vagyok átvenni felséged parancsait, csak éppen jobban szeretném, ha a király parancsa nem tartóztatna Párisban, hanem a határra küldene.

— És mit szólna hozzá, ha azt parancsolnám, hogy maradjon Párisban és vegye át véglegesen a külügyi tárcát?

— Azt mondanám, — felelte a tábornok — felségednek nincs előitélete velem szemben.

— Semmiesetre sincs, — felelte a király. — Tábornok ur, külügyminiszteremmé teszem.

A tábornok meghajolt.

— Felséged szolgálatának szentelem magam, sire, de...

— Fenntartásról van szó?

— Egy kijelentésről, sire.

— Beszéljen, hallgatom.

— Felség, a miniszteri állás nem az már, amik volt. Mikor beteszem lábam a minisztériumba, nem szünök meg ugyan, felségednek hű szolgája lenni, de attól a pillanattól fogva a nemzet embere vagyok. Ne várja tőlem, hogy azon a nyelven fogok beszélni felségednek, melyhez elődeim szoktatták. Csak a szabadság és az alkotmány értelmében fogok beszélni. Hivatalos teendőim nem fognak időt engedni arra, hogy udvaroljak felségednek, s kénytelen leszek teltetni magam mindazon, aminek etikett a neve, hogy minden erőmből szolgálhassam felségedet. Sok harcot kell megvívnom majd az államtanáccsal és felségeddel. Új követeket fogok kinevezésre előterjeszteni, oly emberekkel töltetem be a diplomáciai állásokat, kiket felséged egyáltalában nem ismer. Nem fogom megengedni, hogy a külföldön oly emberek képviseljenek bennünket, kik meghurcolnak bennünket és ártanak ügyünknek. Ha ebben felségednek makacs és meg nem okolt ellenkezésébe ütközöm, haladéktalanul lemondok állásomról. Gondoljon felséged azokra a veszedelmekre, melyek a trón körül kísértenek. A királyi trónt már csak közbiz-

Tommal lehet épségben tartani s felségeden mul-
lik, hogy részesévé lehessen ennek a bizalomnak.

— Engedje meg, hogy szavába vágjak, —
mondotta a király. — Régóta gondolok azokra a
veszedelmekre.

És I. Károlynak a falon függő arcképére mu-
tatva, XVI. Lajos, megtörölte homlokát zsebken-
dőjével, és így szólt:

— És ha megfeledkezném róluk, eszembe jut-
tatná ez a kép!

— Sire...

— Várjon, uram, még nem tartok a végén.
A helyzet egy és ugyanaz; A whitehalli vérpadot
a Grève-téren állítják fel.

— Nagyon messzire néz felséged!

— Csak amennyire a szemem ellát, — fe-
lelte a király. — Ebben az esetben úgy megyek
fel a vérpadra, amint I. Károly király ment fel
reá, lehet, hogy nem bátor lovag módjára, mint
ő, de legalább keresztény módjára... Folytassa
uram.

Csodálkozásba esve ezen a nem várt elhatá-
rozáson, Dumouriez elhallgatott.

— Sire, — mondotta aztán — engedje meg,
hogy más tárgyra tereljem a beszélgetést.

— Amint akarja, uram, — felelte a király —
csak be akarom bizonyítani, hogy nem félek attól
a jövőtől, mellyel ijesztgetnek, vagy ha tartok is
tőle, legalább készületen várom.

— Sire, — mondotta Dumouriez — külügy-
miniszterének tekintsem-e magam azután is, amit
felségednek mondani bátor voltam?

— Mindenesetre, uram.

— Akkor négy táviratot fogok magammal

hozni az első minisztertanácsba. Sem tartalomban, sem formában nem lesznek olyanok, mint elődeimnek táviratai. Ha felséged megfélelőnek fogja tartani ezt az első munkámat, akkor továbbfolytatom munkámat. Ha nem, akkor minden pillanatban készen talál arra, hogy az országhatárra menjek s fegyverrel szolgáljam hazámat és királyomat. Hogy mit mondtak felségednek diplomáciai tehetségeimről, nem tudom; de biztosíthatom felségedet, hogy a diplomáciát saját elememnek tartom, mert harminchat év óta buzgón tanulmányozom.

Meghajolt és menni akart.

— Várjon még, — mondotta a király — egy pontra nézve már megegyeztünk, de meg kell alapítani még hatot.

— Kormányom tagjait...

— Ugy van, nem akarom, hogy azt mondja, ez vagy az megnehezíti dolgát: válassza meg maga a miniszter társait.

— Felséged súlyos felelősséget gördít vállamra, — mondotta Dumouriez.

— Azt hiszem, csak kívánsága szerint járok el, ha önre bízom. Tehát kit terjeszt elő a tengerészeti tárcára?

— Felség, nem ajánlhatnék mást, mint egy Lacorte nevű urat.

— Lacorte? — kérdezte a király; — nem egyszerű főbiztos-e?

— De igen, felség, ki inkább elbocsáttatását kérte, semhogy kénytelen legyen részt venni egy igazságtalan dologban.

— Jó beajánlás... Tovább!

— Beszélni fogok Brissot, Condorcet, Pétion és Gensonné urakkal...

— Vagyis, az egész gironddal.

— Ugy van, sire.

— No, nem bánom! Jöjjön a gironde! Ma este rendkívüli tanácskozást tartunk, melyben ön, de Grave és Gerville vegyenek részt.

Dumouriez meghajolt és menni készült, de a király még tartóztatta:

— No, várjon még... mindjárt kezdetben kompromittálni akarom.

Az ajtó kinyílt; imakönyvvel a kezökben beléptek a királyné és Erzsébet hercegnő.

— Asszonyom, — mondotta a király a feleségének — bemutatom Dumouriez urat, az új miniszterünket. Ma este állapotunk meg vele az új minisztérium személyi kérdéseiben.

Dumouriez meghajolt, a királyné pedig kíváncsian nézett a kis emberre, kire oly nagy befolyás várt Franciaország ügyeinek intézésében.

— Uram, — kérdezte tőle — ismeri Gilbert doktort?

— Nem ismerem, asszonyom, — felelte Dumouriez.

— No, akkor ismerkedjék meg vele.

— Szabad-e tudnom, mily tekintetben ajánlja figyelmembe a királyné?

— Mint kitűnő prófétát: három hónappal ezelőtt megjövendölte nekem, hogy ön lesz Narbonne ur utóda.

Ebben a pillanatban kinyitották a szárnyasajtókat. A király a misére indult.

Dumouriez utána ment ki a szobából.

Az udvaroncok kitérték előle, mintha dögvészes lett volna.

— Ugy-e megmondtam, — sugta neki kacagva a király. — Máris kompromittálta magát.

— Az arisztokráciával szemben, felség, — felelte Dumouriez — s felséged ezzel új kegyének adta bizonyosságát.

És eltávozott.

TIZEDIK FEJEZET

A kárpit mögött

Este, a megállapított órában, megjelent Dumouriez s elhozta magával a négy táviratot; Grave és Cahier de Gerville már ott voltak és várták a királyt.

Abban a pillanatban, mikor a tábornok belépett, megjelent egy másik ajtóban, mintha csak az ő érkezését várta volna, a király.

A két miniszter gyorsan felállt; Dumouriez még nem foglalt helyet s így csak meg kellett hajolnia; a király fejbólintással köszöntötte az urakat. Aztán leült az asztal közepénél álló karoosszékre s így szólt:

— Foglaljanak helyet, uraim.

Dumourieznek úgy tűnt fel, mintha ebben a pillanatban megmozdult volna a kárpit azon az ajtón, melyet a király nyitva hagyott. A szél mozgatta, vagy hallgatódzik mögötte valaki?

Az urak leültek.

— Elhozta táviratait, Dumouriez ur? — kérdezte a király.

— Elhoztam, felség, — s a tábornok négy levelet vett elő a zsebéből.

— Mely hatalmaknak szólnak?

— Spanyolországnek, Ausztriának, Poroszországnak és Angliának.

— Olvassa fel.

Dumouriez újabb pillantást vetett az ajtókarpit felé s megmozdulásából újabb bizonyosságot szerzett arra nézve, hogy valaki hallgatódzik.

Határozott hangon fogott hozzá a levelek felolvasásához.

A miniszter a király nevében, de az alkotmány szellemében beszélt — nem fenyegetve, de gyengeség nélkül. Minthogy a szóbanforgó hatalmak mind szembehelyezkedtek a forradalommal, a miniszter méltóságteljesen és nyomatékosan tett óvást minden ellenségeskedés és kicsinylés ellen s felhívta az államokat, hogy érdekeiknek megfelelően nyugodjanak meg a forradalomban, mely panaszaikra való tekintet nélkül fog tovább haladni útján.

A király fokozódó figyelemmel hallgatta.

— Tábornok, — mondotta, mikor Dumouriez végezett — ilyet még nem hallottam.

— A minisztereknek mindig így kellene írni és beszélni a király nevében, — tette hozzá Cahier de Gerville.

— Adja ide a táviratokat, — mondotta a király. — Még ma elmehetnek.

— Sire, a futárok már az udvarban várnak, — felelte Dumouriez.

— Szerettem volna másolatot készíttetni róluk, hogy megmutathassam a királynénak, — mondotta a király némi zavarral.

— Előre láttam felséged óhajását, — felelte Dumouriez; itt van négy hiteles, összehasonlított másolat.

— Akkor indítsa utnak a leveleket, — mondotta a király.

Mindjárt azután felhallatszott, hogy a lovasok vágatva indultak ki a Tuilériák udvarából.

— Most pedig terjessze elő minisztereinek névsorát, — kezdette meg aztán a félbeszakadt tanácskozást a király. — Egyelőre van három miniszterünk: Dumouriez külügy, Servan hadügy, Lacorte tengerészetügy. Kinek adjuk a pénzügyet?

— Clavière urnak, amennyiben felséged hozzájárul kinevezéséhez. Nagy ismeretei vannak és bámulatos munkaerő.

— Nincs ellenvetésem. S az igazságügyet?

— Duranthon urat ajánlják reá. Bordeauxi ügyvéd.

— Vagyis a gironde ajánlja?

— Mindenesetre, sire.

— Hozzájárulok. Hátra vannak még a belügyek.

— Közmeggyőződés szerint, felség, Roland ur a legalkalmasabb ember intézésükre.

— Rolandnét akarta mondani?

— Mindkettőjüket, sire.

— Tudja-e, Dumouriez, hogyan fogják nevezni minisztériumát, vagy hogy hogyan nevezik máris?

— Nem tudom, felség.

— A nadrágtalanok minisztériumának.

— Elfogadom ezt az elnevezést, felség; legalább annál inkább szembetűnik majd, hogy férfiak vagyunk.

— És az urak mind készek elfogadni tárcájukat?

— Tulnyomó részükben még sejtelmük sincs róla, hogy reájuk esett a választás.

— De elfogadják?

— Meg vagyok győződve róla.

— Nekünk uraim, — fordult a király de Grave és Gerville urakhoz, kik az eddigi miniszterium tagjai voltak — tehát meg kell válnunk egymástól. De holnaputánig még adok időt önöknek, hogy meggondolhassák.

— Elhatározásunk szilárd, felség, — felelte a két ur — holnapután már csak azért jelenünk meg, hogy bemutassuk utódunkat.

A három miniszter eltávozott. De mielőtt a nagy lépcsőhöz értek volna, utólérte őket egy komornyik; így szólt Dumouriezhez:

— Tábornok ur, őfelsége kéri, hogy kövessen; valami mondanivalója van önnek.

Dumouriez köszöntötte a két urat, hátramaradt s azt kérdezte a komornyiktól:

— A király vagy a királyné őfelsége?

— A királyné, uram; csak sürgősen tartotta tudatni a többi urral, hogy ő küldött tábornok urért.

Dumouriez a fejét csóválta.

— Oh, tartottam tőle! — mondotta magában.

— Megyek már, — mondotta a komornyiknak, ki aztán a királyné szobájába vezette.

Az öreg katonának hevesebben vert a szive, mint a legádázabb támadás pillanatában, vagy tüzet okádó ágyuk torkával szemben, mikor belépett abba a szobába. Tisztában volt vele, hogy még sohasem állt szemközt nagyobb veszedelemmel. Az ut, melyet most megnyitottak előtte, tele volt élő vagy holt tetemekkel s Calonne, Necker, Mi-

rabeau, Barnave és Lafayette testébe botolhatott rajta.

A királyné büszkén, de ingerült arkifejezéssel lépett eléje.

— Tábornok ur, — így szólította meg — e pillanatban mindenható ember ön, — de csak a nép kegyéből, a nép pedig sokszor nagyon is hamar töri össze bálványait. Nagytehetségű embernek mondják; de bizonyára tisztában van vele, hogy mindez az ujtás nem tetszik sem nekem, sem a királynak. Az alkotmány olyan, mint a lég-szivattyu, melynek burája alatt a királyság megful. Azért hívtam, hogy megmondjam önnek, mielőtt továbbmenne, hogy köztünk és a jakobinusok között kell majd választania.

— Asszonyom, — felelte Dumouriez — mély fájdalmat okoz nekem azzal, amit most mond, de készülve voltam reá, mert hiszen tudtam, hogy felséged végighallgatta tárgyalásunkat az ajtó kárpitja mögül.

— Akkor bizonyára készen is van már válasszával, — mondotta a királyné.

— Ugy van, felség, én a király és a nemzet közt állok, de mindenekelőtt a hazáé vagyok.

— A hazáé! — kiáltott fel Mária Antoinette. — Hát a király már semmi, hogy most mindenki a hazáé és senki sem az övé?

— Felség, — felelte Dumouriez — a király a király marad. De megesküdött az alkotmányra és ehhez az alkotmányhoz kell igazodnia.

— A kizsarolt eskü érvénytelen eskü! — kiáltotta Mária Antoinette.

Dumouriez egy pillanatig hallgatott, aztán,

ügyes színjatszó létére, e pillanat közben még részvéttel nézett a királynéra.

— Asszonyom, — mondotta végre — engedje megjegyeznem, hogy sorsa, a király sorsa és fen-séges gyermekeinek boldogsága ehhez az alkotmányhoz van hozzákötve, melyet megvet, s mely meg fogja menteni, ha tőle várja megmentését... Rossz szolgálatot tennék, asszonyom, önnek és a királynak, ha másképp beszélnék.

De a királyné parancsoló mozdulattal vágott szavába és így felelt:

— Rossz uton jár, tábornok ur! Vigyázzon magára!

— Asszonyom, — felelte Dumouriez teljesen nyugodt hangon — tul vagyok az ötvenen; sok veszedelmet láttam életemben, de mikor vállaltam a miniszteri felelősséget, tisztában voltam vele, hogy nem a legkisebb veszedelmet idéztem fejemre.

— Ez kellett még! — kiáltotta a királyné. — Ily rágalommal illetni engem!

— Rágalommal? — kérdezte a tábornok — mennyiben?

— Igen, rágalommal. Megmagyarázom mindjárt szavainak értelmét. Azt akarja mondani velök, hogy képes vagyok megöletni önt! Oh! oh! uram!

És két nagy könnycsepp gördült ki szeméből.

— De Isten óvjon attól, — kiáltotta Dumouriez — hogy királynémat ily mélyen megsérteném! Felséged nemes jelleme legádázabb ellenségét sem jogosítaná fel ily gyanura. Oly bizonyságokat tett már lelkének erről a nemességéről, melyek cso-

dálatot keltettek bennem és a legmélyebb odaadásra készítetnek felséged iránt.

— Igazat mond, uram? — kérdezte a királyné oly hangon, melyben még tovább rezgett lelkének felindulása.

— Oh, asszonyom, becsületemre esküszöm.

— Akkor bocsásson meg és nyujtsa karját, — mondotta a királyné — oly gyenge vagyok, hogy vannak pillanatok, mikor azt hiszem, összeroskadok.

És csakugyan elsápadva vetette hátra fejét.

Ugy volt-e, vagy egyike volt-e azoknak a rettentő színjátszásoknak, melyben az a csábító Medea annyira otthon volt?

Dumouriez bármennyire ügyes volt maga is, megnyerette magát, vagy pedig, ügyesség dolgában túlteve a királynén is, úgy tett, mintha megnyeretné magát.

— Asszonyom, — mondotta — higgye el, nincs érdekemben, hogy megtévesszem; épp úgy utálom a fejetlenséget és a bűnt, mint felséged. Az, ami most történik, nem az orleánsi herceg fondorkodása, mint elhitették felségeddel. Nem Pitt ur gyűlöletének következménye, mint gyanítja, nem is muló népmozgalom — nem, hanem egy nemzet egyértelmű fellázadása a meggyökeresedett visszaélések ellen. Minden azon fordul meg, sikerül-e egyesíteni a nemzetet és a királyságot. Legyen segítségemre benne, ahelyett, hogy meg-hiusítaná terveimet, melyeknek nincs más célja, mint megteremteni a nemzetnek és a királynak ezt az egységét. Nem bizik bennem? Utjában vagyok ellenforradalmi szándékainak? Akkor mondja meg.

Azonnal kérni fogom elbocsáttatásomat, hogy elvonulva sirathassam a haza és a felséged sorsát.

— Nem, nem! — kiáltotta a királyné. — Maradjon és bocsásson meg nekem.

— Én, én bocsássak meg önnek, asszonyom? Oh, esdve kérem, ne alázza meg annyira magát.

— Miért ne aláznám meg magam? Királyné vagyok én még? Vagy csak asszony is vagyok?

Odament az ablakhoz, kinyitotta az üvegszárnyat és kinézett a hűs éjszakába. A hold ezüsfényüire festette a Tuilériák fáiak tar koronáit.

— Ugy-e bár, mindenkinek van joga a világgosságra és a nap fényére? Csak tőlem tagadják meg a napfényt, meg a levegőt; nem merek napközben az ablakban mutatkozni, sem az udvari, sem a kerti oldalon. Tegnap kinyitottam ezt az ablakot, s az őrség egyik katonája, egy tüzér, felkiáltotta: »Hej, micsoda gyönyörűség volna, ha a szuronyom hegyére tűzhetném a fejed!« Tegnapelőtt a palota másik oldalán álltam az ablakhoz; akkor meg a szemközti soron, székre állva, egy ember valami csufondáros iratot olvas fel rólam és gyermekeimről. És az emberek úgy mennek tovább, úgy játszanak és sétálnak, mintha minden rendben volna s mintha senki sem találna különöset benne. Istenem, milyen idők, milyen város, milyen nép! Ön pedig azt akarja, hogy királynénak tartsam magam? Hiszen még az asszonyt sem tisztelik bennem!

Pamlagra vetette magát és eltakarta arcát a kezével.

Dumouriez féltérddel a földre ereszkedett, tiszteletteljesen kezébe vette és megcsókolta ruhájának szegélyét.

— Asszonyom, — mondotta — attól a pillanattól fogva, mikor sikra szállok felségedért, vagy újra az a hatalmas királyné, boldog hitves és anya lesz, aki volt, vagy pedig ott veszttem életemet.

S felállt, meghajolt a királyné előtt és sietve kiment.

A királyné kétségbeesett pillantással nézett utána.

— Hatalmas királyné! — ismételte meg szavát. — Kardodnak segítségével talán még lehet azzá; — de boldog asszony?... Soha, soha, soha!

És a kanapé párnái közé temette arcát s egy nevet suttogott, mely napról-napra drágább és fájbb volt neki: Charny nevét.

TIZENEGYEDIK FEJEZÉT

A vörös sípka

Dumouriez, mint láttuk, sietve távozott el. Fájt neki a királyné szenvedése. Nem ismerte ugyan a politikai lelkiismeretet, de a részvét annál könnyebben találta meg az utat szívéhez. Azonkívül pedig már vártá Brissot, hogy elvezesse a jakobinusok klubjába. Nem akarta elmulasztani, hogy meggyőzze odaadásáról a legbefolyásosabb klubot. Ha bizonyos lehetett Pétion, Gensonné, Brissot és a gironde barátságában, nem kellett ügyet vetnie a nemzetgyűlésre.

Mégis nagy elhatározás volt egy királyi miniszternek, a jakobinusok klubjába menni. Nem csoda, hogy minden pillantás a vitéz tábornokra szegeződött, még Robespierre is megfordította fejét, hogy reánézzen.

Kietjen csend uralkodott a teremben. Dumouriez érezte, hogy fel kell égetni a hajóit. A jakobinusok a vörös sipkát nyilvánították az egyenlőség jelképének és néhánynak kivételével valamenynyien ezt a főveget viselték. A tábornok egyenesen az egyik tagtárshoz tartott, levette fejéről a sipkát, a maga fejére tette, és felment a szónoki emelvényre.

Hangos tetszés kísérte ezt az eszes ötletet.

Dumouriez szavait az egyenlőségnek erre a jelképére fordította legelőbb; azokat is tetszéssel fogadták; de az ujjongásba elvegyült egy pisszegés is, mintha a terem valamelyik sarkában kígyó leselkednék. A pisszegés mindjobban erősödött, míg el nem halgattatta a tetszés zaját. Robespierre vékony ajkairól hallatszott. Dumouriez később azt mondotta egyszer, hogy a feje fölött röpködő ágyugolyók soha sem keltettek benne oly kellemetlen érzést, mint Arras képviselőjének ez a pisszegése.

De Dumouriez nemcsak vitéz katona, hanem ügyes szónok is volt. Mosolyogva várta, míg a csend helyreáll. Aztán dörgő hangon folytatta:

— Testvéreim és barátaim! Ezentul az lesz életem feladata, hogy teljesítsem a nép akaratát és igazoljam az alkotmányos király bizalmát. A külfölddel szemben mindig méltóságteljesen és nyomatékosan fogom felemelni szavam, mint a hogy szabad nép emberéhez illik. Ily magamfartása következtében vagy tartós lesz a béke, vagy döntő háborura kerül a sor. Ha háboru lesz, akkor összetöröm a diplomata író tollát és elfoglalom helyemet a hadseregben, hogy fegyvertársaimmal együtt küzdjek és haljak meg. Nehéz ter-

het veszek a vállamra. Testvérek, segítsetek, hogy elbirjam. Szükségem van tanácsotokra. Adjátok meg azt nekem az ujságjaitok által. Mondjátok meg nekem mindig az igazságot, ha még oly keserű és még oly szigorú. De sohase tegyétek magatokat a rágalom rabszolgáivá. Szóval, ne utasítsatok vissza egy oly polgárt, kinek becsületeségét és bátorságát ismeritek és ki a forradalom ügyének szentelte magát!

Hangos tetszés riadt fel harmadszor is. Megirigyelve az ily tapsvihart, minőben talán sohasem volt része, felállt helyéről Collot-d'Herbois.

— Minek ez a lárma? — kiáltotta. Ha Dumouriez testvérként jön, csak kötelességét teljesíti és nincs mit válaszolnunk neki. Ha miniszterként jön, csak egy válasz lehetséges számára: Tégy úgy, amint mondtad!

A tábornok oly mozdulatot tett kezével, mely azt mondotta: »Magam is úgy akarom!«

De most Robespierre ment fel a szószékre és a jakobinusok mind a csodálat pillantásaival néztek bálványukra.

— Nem tartozom azoknak sorába, — mondotta — kik teljes lehetetlennek tartják, hogy egy miniszter jó hazafi legyen. Ebben a tekintetben örömmel fogadom Dumouriez biztosításait. Ha teljesíti ezeket az ígéreteket és tettekkel bizonyítja be hazaszeretetét, akkor nem lesz hiány részünkről azokban a tanácsokban, melyeket kér tőlünk. De ha jó miniszter is, nem különb egyetlenegy jó polgárnál sem. Csak a nép nagy, és a nép felelős azért, amit a miniszter cselekszik. Neki nincs más hatalma, mint amellyel a nép ruházza fel. Éppen azért nem kell hódolattal köszönteni meg-

jelenését, mert az ily hódolat a népszellem hanyatlását bizonyítaná. Nekünk jakobinusoknak soha sincs okunk félni egy minisztertől. Mihelyt egy ily miniszter nagyobb befolyáshoz és érvényesüléshez jutna körünkben, mint bármely más társunk, kénytelenek volnánk kizárni körünkől. De nem kerül arra sor.

Másnap az új minisztérium letette a nemzetgyűlés előtt az esküt az alkotmányra, az urak aztán a Tuilériákba mentek. Roland ur, az új belügyminiszter füzővel megkötött cipőt viselt, mert nem volt annyi pénze, hogy csatot vehessen. Továbbá kerek kalapja és megszokott utcai ruhája volt rajta. Utolsónak ment a többiek sorában.

A szertartásmester átengedte az első ötöt; de Roland urat nem akarta bebocsátani.

— Mire véljem? — kiáltotta Roland ur csodálkozva. — Ép oly miniszter vagyok, mint a többiek.

De a szertartásmester nem akart hitelt adni szavának. Dumouriez, ki már benn volt, hallotta a szóváltást és kiment.

— Miért nem akarja beengedni Roland urat? — kérdezte.

— De kérem! — kiáltotta az udvaronc. — Pörge kalappal és csat nélküli cipőben!

— Igaza van, — kacagott a tábornok — pörge kalap és semmi csat! Összedől a világ!

És betuszkolta Roland urat a király dolgozószobájába.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A veto

Válságos időben vette át Dumouriez az állam kormányát. Lipót osztrák császár meghalt és halálával véget ért birodalmának várakozó politikája. II. Ferenc nagy pártfogója volt az emigránsoknak, a bécsi francia követ, Noailles ur pedig szinte fogolynak érezte magát. A francia nemzet második komoly ellensége a porosz király volt. Mikor Ségur, a berlini francia követ, a coblenzi herceggel, a Franciaországból elmenekült hercegek képviselőjével együtt mutatkozott be III. Frigyes Vilmosnak, az szembetűnően hátat fordított Ségur urnak, és azt kérdezte, a coblenzi hercegtől, hogy hogy van Artois gróf.

Ezen a két uralkodón kívül, kik leplezetlenül ellenségesen léptek fel Franciaországgal szemben, Anglia, Oroszország, Spanyolország és Svédország Franciaország titkos ellenségei voltak.

Gyorsabban tört ki a háboru, mint maga Dumouriez is hitte volna. Ausztria jegyzéket küldött a kormánynak, melyben kellő biztosítékot kért a német fejedelmek Franciaországban lévő birtokait illetőleg, követelte a császári fennhatóság elismerését, Avignon visszaadását és a régi monarchista elv helyreállítását.

Mária Antoinette ujjongott. Ezeknek a követeléseknek okvetetlenül háborura kellett vinnie — ő pedig csakis a háborutól remélte még min-

den kívánságának teljesülését. Ellenben XVI. Lajos, a habozás és a tétovázás embere, félt a háborútól. Bevallotta magában, hogy a franciáknak sem győzelme, sem veresége nem lehet számára üdvös. A győzelem kiszolgáltatná őt a győzteseknek, a vereségért őt tenné felelőssé a nép. Ha pedig az ellenség Párisig nyomulna elő, a külső hatalmak a király öccsét ültetnék a trónra, Lajost pedig, ki elég gyenge volt megesküdni az alkotmányra, trónvesztesnek nyilvánítaná.

De most már nem tehettek mást. Ki kellett huznia a kardot és meg kellett üzennie a háborút.

Ebben a végzetteljes órában négy, egymástól élesen elkülönített párt volt Franciaországban: Royalisták, kiknek feje a királyné volt s melyet a külföldön Artois, Condé, Bréteuil és d'Argenteau vezetett; az alkományos royalisták, kikhez a király hajlani kívánt s kiknek legfőbb képviselői Lafayette, Bailly, Barnave, Lameth és Duport voltak; a köztársaságiak Brissotval, Vergniauddal, Pétionnal, Isnard-dal, Couthannal és Condorcet-val az élükön; végül az anarchisták, kikhez Marat, Danton, Santerre, Desmoulins, Legendre, Fabre d'Eglantine és Colot-d'Herbois tartoztak. Robespierre még tartózkodott és várt. Dumouriez kész volt az lenni, aminek kívánták, ha csak előnyét találja benne, és dicsőséget arathat.

Igy aztán kitört a háboru. Ausztria előnyomult Franciaország ellen s az első ütközet a forradalmi hadseregre nézve rosszul végződött. Ez elég volt a népnek arra, hogy Mária Antoinettet, az osztrák nőt, még forróbban gyűlölje, mint azelőtt. A nép nem Ausztria és Poroszország katonáiban látta igazi ellenségét, hanem a királyban és a király-

nében. Mikor ezek örülve örvendtek segítőik sikerének, sokkal nagyobb okuk lett volna rá, hogy aggódjanak miatta.

A nemzetgyűlés feloszlatta a királynak még mindig meglévő és az alkotmány által is elfogadott testőrségét. A királypártiak azzal segítettek magukon, hogy svájci egyenruhába bujtatták ezeket a katonákat; tehát, lehet mondani, csak más kabátot adtak rájuk, fegyvereik és a cél, melyre használni akarták őket, a régiék maradtak. A nemzetgyűlés azzal az indítványával felelt erre, hogy július 14-ének ünnepére huszezer főnyi szabad polgársereget alakítanak Párisban s tartanak a városban továbbra is. A király kijelentette, hogy ebbe soha sem fog beleegyezni és vétót mondott ellene. Olyan dolog volt ez, ami csak annál jobban kiélesítette az ellentéteket.

A nemzetgyűlés indítványának második pontja azt kívánta, hogy egy hónap lefolyásán belül utasítsák ki az országból mindazokat a papokat, kik még mindig megtagadták az esküt az alkotmányra. A király ettől a határozattól is megtagadta hozzájárulását.

Az a két határozat alapján véve csak próbaköve volt annak, hogy a király őszintén viselkedik-e és hajlandó-e együttthaladni az alkotmánnyal és a néppel. Dumouriez el is követett minden tőle telhetőt, hogy a rendeletek jóváhagyására bírja. De Mária Antoinette, elkeseredetten harcolt ellene és unszolta a királyt, hogy ragaszkodjék tagadó álláspontjához.

— Kitől származnak ezek az indítványok? — mondotta a királyné. — Servantól, Clavièretől és Rolandtól. Azt hiszi-e Dumouriez ur, hogy a ki-

rály türni fogja még Roland fenyegetéseit, Clavière követelődését és Servan üzelmeit?

— Nem hiszem, asszonyom, — felelte Dumouriez. — Bámulom a király türelmét és meg fogom kérni, hogy cserélje ki egész minisztériumát.

— Egész minisztériumát? Oh nem, — kiáltotta XVI. Lajos. — Önnek maradnia kell, Dantonnak és Lacostenak nem kevésbbé. De azt a három hangos bujtogatót le kell rázni a nyakunkról, türelmem azokkal szemben véget ért.

— Kész vagyok, állást foglalni e három ur elbocsátása mellett, — felelte Dumouriez — de akkor előbb el kell fogadni a két határozatot; ellenkező esetben a népnek kétszeres oka lesz elkeserednie felségeitek ellen, a három minisztert pedig vértanuként ünnepelné. Veszedelemben forogna koronájuk és életük. Történjék bármi, nem tehetek elveim ellen, ha még oly szívesen szolgálنام is felségeiteket. Csak abban az esetben tartom meg miniszterségemet, ha megnyeri felséged jóváhagyását az a két határozat.

Mária Antoinette dobbantott a lábával.

— Dumouriez ur, — kiáltotta — e két határozat egyike huszezer lázadót szólít Párisba!

— A veszedelmet nem túlozni kell, hanem szembe kell szállni vele, — felelte Dumouriez. — Az a huszezer ember a javaslat szerint a hadügy-miniszter fővezénylete alatt áll.

— Ugy van, azt a hadügyminisztert pedig Servannak hívják! — felelte a királyné.

— Nem úgy, asszonyom, ha Servan kiválik a kormányból, akkor én leszek a hadügyminiszter.

A király és a királyné kérdő pillantást vetett egymásra.

— Tegyük fel, hogy azt a huszezer embert nem Párisban, hanem Soissonsban helyezem el, — folytatta Dumouriez — és megbízható parancsnokokat állítok élére, akkor talán előnyünkre fordíthatjuk az esetleg rossz szándékkal benyújtott javaslatot.

— Helyes. Akkor menessze Servant és vegye át a hadügyminiszterséget, — mondotta a király.

— És felséged megadja hozzájárulását a határozathoz?

— Ha ön a hadügyminiszter, akkor reábizom magam önre.

— Ezután még a papok kiutasítására vonatkozó határozat volna jóváhagyandó. Az előbbinek jóváhagyása után felségednek nincs többé válsztása. Hozzá kell járulnia a másodikhoz is.

— Hogyan? Ha elkövettem egy hibát, abból még nem következik, hogy el kell követnem még egy másodikat is?

— Annak a második hibának meg van az a sajátossága, — felelte a miniszter mosolyogva — hogy csak abban az esetben hiba, ha nem követik el, akkor pedig ráadásul nagyobb az elsőnél is.

— Sire, — avatkozott a királyné a beszélgetésbe — azok után amit Dumouriez ur mondott nekünk, csatlakoznom kell az ő véleményéhez.

— Akkor beleegyezem, — mondotta ki a döntést XVI. Lajos. — De csak azzal a kikötéssel, hogy minél hamarább megszabadít bennünket attól a három bujtogatótól.

— Meg fogom ragadni az első alkalmat, — nyugtatta meg Dumouriez — és ily alkalom rövidesen kínálkozni fog.

Mikor Domouriez elment, a király kérdő pillantást vetett feleségére.

— Titkosan intett nekem a szemével, — mondotta. — Mit jelentett az?

— Azt akartam azzal mondani, hogy nyugodtan engedheti meg, hogy az a huszezer önkéntes Soissonsba helyeztessék. Aztán majd elválik, hogy mit tegyünk a papokra vonatkozó határozattal.

— De hiszen szavamat adtam, hogy ehhez is hozzájárulok, — vetette ellene a király.

Mária Antoinette rosszindulatulagi mosolygott.

De la Vauguyon tanítványa sohasem jöhet zavarba, mikor kibuvóról van szó, — felelte.

TIZENHARMADIK FEJEZET

De la Vauguyon ur tanítványa

Az alkalom, hogy elbocsássák Servan, Clavière és Roland minisztereket, mint Dumouirez megjövendölte, nagyon hamar kínálkozott, de a miniszterek elbocsátása nem jelentett mást, mint azt, hogy a szakadék a nemzetgyűlés és a király, a nép meg a királyság közt még jobban kimélyült. A nemzetgyűlés kiállította annak a három miniszternek a bizonyítványt, hogy érdemeiket szereztek a nemzet érdekében. Elbocsátásukat hadüzenetnek vették és már csak a királynak az eléje terjesztett két határozatra vonatkozó végleges döntését várták.

Az új miniszterek a következők voltak: Mougues, aki montpellier-i protestáns ember volt, belügyminiszter lett. Naillac külügyminiszter, Vergennes pedig pénzügyminiszter. De Vergennes aztán

lemondott s ennek következtében elhatározták, hogy a pénzügyeket ideiglenesen a belügyminiszter vezetésére bizzák.

Ezek az új miniszterek a hivatalukban maradtakkal együtt megjelentek a királynál, hogy újabb tárgyalást kezdjenek vele a két határozatot illetőleg. Ami a huszezer önkéntesnek behívását és Soissonsba való helyezését illeti, a király megadta Dumouriezzel szemben már kilátásba helyezett hozzájárulását. De a papokra vonatkozó határozatnak, mondotta, holnapig még függőben kell maradnia; némi lelkiismeretbeli aggályai vannak s azokról még beszélnie kell gyóntatóatyjával.

A miniszterek tudták, hogy e szavak mit jelentenek. Eltávoztak és megegyeztek egymással abban, hogy nem mennek bele az ügy hosszú halogatásába, hanem másnap kérni fogják elbocsáttatásukat. Dumouriez mélyen lehangoltan ment haza.

Otthon három jelentést talált, melyek tudtára adták, hogy a Saint-Antoine-külvárosban népcsődületet terveznek, Santerre házában pedig titkos összejövetelek történnek. Nyomban értesítette erről a királyt.

Egy óra múlva a következő választ kapta: »Ne higgye, Dumouriez ur, hogy fenyegetésekkel megfélemlítettem magam. Elhatározásom szilárd.«

Dumouriez rögtön ezzel a levéllel válaszolt:

»Alázattal kérem felségedet, hogy határozzon utódom személyére nézve és fogadja el huszonnégy órán belül elbocsáttatásomat.«

Éjfélkor tért vissza Dumouriez titkára a következő válasszal:

»Holnap délelőtt 10 órakor fogadom minisz-

tereimet; akkor majd beszélünk a szóban lévő ügyről.»

Nem lehetett benne kétség, hogy a Tuilériákban ellenforradalmi terveket koholnak. A királypártiak tudták, hogy megbízhatnak a rendelkezésükre álló haderőben: a király volt testőrségében, mely most hatezer-hatezer főből álló három zászlóalj svájciból állt, azonkívül a Lajos-rend 7—8000 lovagjából, kiknek ismertetőjele a vörös rendszalag volt. Azonkívül levél érkezett Lafayette tábornoktól, ki a külső ellenség ellen felállított északi hadsereget Belgiumba vezényelte. »Sire«, — mondotta ez a levél — »legyen állhatatos. Tartson ki a nemzetgyűlés által jóváhagyott hatalmának teljessége mellett. Minden jó francia felséged trónja köré fog seregleni«.

Azzal a szándékkal jártak most, hogy a svájciakkal, a szent Lajos-rend lovagjaival és Lafayette osztagaival bezáratják a jakobinusok klubját és államcsiny segítségével helyreállítják a monarchiát.

Másnap — június 16-ika volt — XVI. Lajos elfogadta a minisztérium lemondását.

— Sire, — mondotta Dumouriez — visszatérek a hadsereghez. Örömmel hagyom el ezt a szörnyű várost, csak az egy fáj nekem, hogy veszedelmek közt hagyom hátra felségedet.

— A veszedelmeket ismerem, — felelte XVI. Lajos látszólagos egykedvűséggel. Különös módon nyugodt, majdnem jókedvű volt. Lelki erő volt-e vagy biztonlétével ámitotta magát?

— Sire, — folytatta Dumouriez — nem vagyok többé miniszter, tehát már nem állok közel felségedhez. De tisztán hódolatból és hazaszeretéből, felséged személye, a királyné és gyermekeik

íránt való vonzalomból arra kérem, és esedezem mindenre, ami az embernek szent: ne ragaszkod-jék vétőjogához! Ez a makacsság nem fog hasz-nálni önnek. Csak romlásba dönti magát általa.

— Szót se többet róla, — felelte a király — elhatározásom szilárd.

— Sire, — mondotta a tábornok, — azt mon-dotta akkor is, mikor megígérte, hogy jóváhagyja a határozatokat.

— Nem jól tettem, hogy megígértem azt ön-nek, — felelte a király — most már bánom is.

— Nem, felség, — mondotta Dumouriez — nem akkor tett helytelenül, mikor azt az ígéretet tette nekem, hanem most cselekszik helytelenül, mikor nem tartja meg szavát. Sire, visszaélnék fel-séged lelkiismeretével, a polgárháboruba hajszol-ják felségedet. El fog bukni benne. A történelem sajnálni fogja önt, de szemére fogja vetni, hogy szerencsétlenségbe döntötte Franciaországot!

— Szerencsétlenségbe? — kiáltotta XVI. La-jos. — Isten a tanum: csak Franciaország boldog-ságát akarom.

— Sire azt hiszi, hogy megmenti a vallást, — folytatta a tábornok, fejét rázva — pedig csak a halálos döfést adja meg neki. Áldozatul fog esni saját szerencsétlen elvakultságának. Összetört ko-ronája saját vérében s talán a királyné és gyerme-kei vérében fog elmerülni! Oh, királyom, királyom!

Annyira meg volt rendülve, hogy nem szól-hatott tovább. Rászoritotta ajkát a király odanyuj-tott kezére.

— Tábornok, — mondotta a király — teljesen igaza van önnek. Készülten várom a halált és előre megbocsátok gyilkosaimnak. Ön hűségesen

szolgált engem és köszönetet mondok részvéteért.
Isten önnel!

A királyság eltaszította magától utolsó támaszát, s a király eldobta álarcát.

Nyílt arccal állt népe előtt.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

Junius 20-ika

Tábornoki ruhába öltözött ember kocogott fel s alá kövér flamand lován egész nap a Saint-Antoine külvárosban, parolázott az emberekkel jobbra balra, itt csókot cuppantott egy-egy szép leány arcára, ott bort fizetett a fiatalembereknek.

Lafayette hat örökösének egyike, Santerre dandárnok volt.

Együtt tartott vele erős lovának hátán, mint a hadsegéd szokott a tábornokával, egy ember, kiben viseletéről, könnyű volt a vidéki hazafira ismerni. Arcán sebhely látszott s amily jólelkűen mosolygott és vidáman nézett körül a zászlóalj parancsnoka, ép oly sötét volt a pillantása és fenyegető az arca ennek a másik embernek.

— Legyetek készenlétben, derék barátaim, vigyázzatok a nemzetre! Az árulók összeesküdtek ellenünk, de itt vagyunk mi, — mondotta Santerre.

— Mit tegyünk, Santerre ur? — kérdezték a külvárosiak. — Tudhatja, hogy az öné vagyunk! Hol vannak az árulók? Vezessen bennünket ellenük!

— Csak várjatok, — felelte Santerre. — Majd ha elkövetkezik a pillanat . . .

— És elkövetkezik?

Santerre nem tudta; de csak úgy találomra így felelt:

— El, el, legyetek nyugodtan, majd értesítenek róla benneteket.

Az az ember pedig, ki Santerret kísérte, lehajolt lova nyakára és bizonyos embereknek, kiket bizonyos jelekről ismert meg, fülébe sugta:

— Junius 20-án! junius 20-án! junius 20-án!

És azok az emberek elmentek ezzel a naptári dátummal; tiz, husz, harminc lépésnyire csoport képződött körülöttük és szájról-szájra járt, hogy: »junius 20-án«.

Vajjon mi történik junius 20-án? Nem tudták, de azt az egyet tudták, hogy valami történik.

Azok közt az emberek közt, kikkel közölték ezt a dátumot, voltak egynéhányan, kiknek van némi közük a már elmondott eseményekhez.

Ott volt a szélesmellű, bikanyaku Danton, ki nek olyan volt a hangja, mint az oroszánordítás és olyan volt az ökle, mint a medvetalp. Ott volt Gonchon, a nép Mirabeauja. Ott volt Desmoulins, a kor legügyesebb tollu, leghatalmasabb hirlapírója; ott volt Verginaud, az ékesszavu izgató, a karzatok poétája, ki ezeket a szép, de kegyetlen szavakat mondotta volt: »A rémület sokszor jött ki a királyság nevében abból az áldatlan palotából (a Tuilériákra gondolt), most menjen oda vissza a nemzet nevében«. — Szavai most már közeledtek beteljesülésükhöz.

És egymagában, az össze-vissza hemzsegő seregek közt járt ugyanakkor egy kicsiny, sápadt és beesett arcú, gyöngye alkatu ember. Haja nyakába és homlokába csüngött; keskeny metszésű szemei villámokat szórtak. Bonaparte tűzérhadnagy volt,

ki szabadságon épen Párisban időzött. Akkor még nem ismerte senki.

Junius 20-án a nemzet nevében kérvényt akartak a király elé terjeszteni, melyben a papok ellen kibocsátandó parancs jóváhagyását akarták tőle kérni. Ennek a kérvénynek nyomatékot is akartak adni s azért nagy népfelvonulást terveztek. Meg akarták mutatni a javíthatatlan királynak, ki újra meg újra kísérletet tett a régi rendszerhez való visszatérésre, hogy hiábavaló minden megátalkodottsága. Hadd lássa be végre, hogy vannak politikai viharok, melyekben ép úgy elpusztulhat koronástul, családotul egy király, mint ahogy minden rajta levő emberrel együtt elmerülhet a tengerben a hajó.

A nép vezetői a lehető leggondosabban dolgozták ki tervüket. Ez emberáradat egyes folyóinak forrásait, irányát, torkolatának helyét, mindezt pontosan előre megállapították, hogy aztán eláraszszák velük a fővárost. A Bastille-tér volt a gyülekezőhely, a nemzetgyűlés az ürügy, a Tuilériák a cél, a boulevard pedig a széles folyammeder, melyben a többi folyónak találkoznia kell.

Junius 20-án reggel öt órakor elindultak utjukon a lázadás zászlóaljai. Szigorú fegyelmet tartva, vezetőik intésének és parancsainak engedelmeskedve indultak el utjukon a hadtestek. Látni lehetett köztük sok embert egyenruhában és sokat felfegyverkezve. De a többséget Páris szegény népe tette, mely nyomoruságát, rongyait mutogatta a világnak. A drágaság és az inség éveit eltörölhetetlen bélyeget ütöttek e sápadt, vértelen arcokra. Rongyos zekében, megtépett ujjasban és bluzban, különös, innen és onnan összekapkodott fegyverek-

kel jöttek. Volt ott dárda, nyárs, harapófogó, hosszú pózna, melynek végébe kést erősítettek, balta, ácsszekeerce, lakatospöröly, csákány és lapát. A zászlót pedig egy akasztófa helyettesítette, melyen egy királynénak öltöztetett szalmabáb lógott. Látni lehetett azután lengő zászlókat ily felirással: »Fogadd el a határozatokat, vagy halj meg!« — »Hivd vissza a nép minisztereit!« — »Reszkess zsarnok, ütött az órád!«

Ahol a menetek elhaladtak, mindenütt új csoportok csatlakoztak hozzájuk. Olyanok voltak, mint a zúgó folyam, mely a beléje ömlött patakok vizétől megduzzadva, gyorsan gyarapszik erőben és sebességben. Minden utcasarkon tájékozó patakokat fogadtak magukba. Eleinte mély csend uralkodott de aztán rágyújtottak a ga ira dallamára. Közben ilyenféle kiáltások hallatszottak:

— Éljenek a sansculotteok! Éljen a nemzet!
Le Veto urral és asszonyssággal!

Jóval azelőtt, hogy előtűnt egy-egy menet, felhallatszott valami zugás, olyan, mint a vizesés zuhogása, melyet éles hangok és tompa ordítások kiáltottak túl. Az a sereg, melyet Santerre vezetett, szabadságfát vitt magával, melyet a képviselőkamara terásza előtt akartak a földbe ültetni. De a Vendôme-téren egy nemzetőri osztag állta el útját. Könnyű lett volna a népsokaságnak elgázolni ezt az őrséget, de az emberek ott még nem akartak vért ontani, tehát beérték azzal, hogy a képviselőkamarához közel, egy udvarban állították fel a szabadságfát.

A sereg el akart vonulni a nemzetgyűlés előtt. Verginaud felszólította a képviselőket, hogy teljesítsék ezt a kívánságot. Az ajtókat kinyitották. A

nép elvonult képviselői előtt. Harmincezer kérvényező vonult át az üléstermen. A menet délben kezdődött és három órakor ért véget. A sokaság kérvényét felolvasták a nemzetgyűlésnek; most arra került a sor, hogy elhozzák a király hozzájárulását.

A nemzetgyűlés fogadta a népet, miért ne fogadná a király is? Hiszen a király nincs oly előkelő ember, mint az elnök, mert csak olyan széken ül mint az, de az elnök baloldalán.

A király megüzente, hogy át fogja venni a kérvényt. Husz ember nyujtsa át neki. A nép csak az ablakok alatt akart elvonulni s megmutatni ott a királynak és a királynénak zászlait és e zászlók fenyegető felírásait.

A Tuilériák kapui zárva voltak. Ami katonasággal XVI. Lajos csak rendelkezhetett, néhány csendőrosztag és a nemzetőrség néhány zászlóalja, négy ágyuval az udvarban és a kertben foglalt állást.

A királyi család láthatla ablakaiból a védőcsapatokat és nyugodt volt. De a tömeg azt követelte, hogy nyissák meg előtte a lombfák teraszához vivő kaput.

Az őrségen levő tisztek kijelentették, hogy ehhez a király beleegyezése szükséges.

A nép három képviselőjét, ki e parancs ki-
eszközlése végett jelentkezett, bebocsátották és a király elé vezették. Egyikük így szólt a királyhoz:

— Sire, a békés polgárok népsokasága, mely teljes rendben közeledik, ünnepélyesen meg akarja ülni az 1789-iki eskütétel évforduló napját s most, hogy a nemzetgyűlés elé terjesztette kérvényét, kéri, hogy átvonulhasson a lombfák teraszán. De

a rácsoskapu zárva van és ágyuk védik. Kérjük fel-
ségedet, nyitassa ki a kaput és engedjen szá-
munkra szabad átvonulást.

A király így felelt:

— Ha a köznyugalom érdeke úgy kívánja,
nyissák ki a kaput; a polgárok a terászon és az
istálló kapuján át vegyék utjokat. De legyen gond-
juk reá, hogy a nyugalmat ne zavarja semmi.

Kinyitották a kaput. Erre szörnyű tolongás tá-
madt. Az olyan embertömeg, mely abban a vesze-
delemben forog, hogy az emberek agyonnyomják
benne egymást, olyan, mint a visszafojtott gőz,
mely erőszakosan tör magának utat és szétrob-
bant mindent. A kaput úgy szakították fel, mintha
fűzfából lett volna s a népsokaság szétáradt a kert-
ben. De elfelejtették kinyitani az istállók kapuját. A
nép átment a kőpartra nyíló kapun. De minthogy
a külvárosokra kellett visszatérnie, a lovardatér ka-
puin akart kimenni, azok pedig zárva voltak és
katonaság őrködött előttük. Végre kinyitak ezek
a kapuk és a tömegek elárasztották a nagy teret.

Ott eszükbe jutott, hogy voltaképpen azért
jöttek, hogy visszavonassák a királyi tiltakozást az
ellen a határozat ellen, mely az alkotmányt el-
lenző papokat kitiltja az országból; s ahelyett, hogy
elvonultak volna, várakozó állásba helyezkedtek a
lovardatéren.

Elmult egy óra. A tömeg nyugtalankodni kez-
dett. A többség minden bizonnyal legjobban sze-
retett volna hazamenni, de a vezetők tudták mód-
ját ejteni, hogy megakadályozzák őket abban. Sü-
rögve mentek csoportról csoportra és türelemre
intették az embereket. — A király, — mondták —
el fogja fogadni a határozatokat. Nem szabad visz-

szafordulnunk, míg nem adja meg hozzájárulását. Hiszen akkor hiábavaló lett volna az egész felvonulás.

Igazat adtak nekik, de úgy látták, hogy a jóváhagyás nagyon soká várat magára. Éhség, szomjúság jelentkezett. Sok asszony magával hozta gyermekeit is, mert mindenki azt hitte, hogy a tüntetés nem tart tovább pár óránál. Most pedig a király semmi jelét sem mutatja, hogy hajlandó teljesíteni a nép kívánságát. Ott hagyja állni étlen-szomjan a nagy hőségben, s a hőség és szomjúság a kutyát is megdühíti.

Az emberek kezdték rázni a vasrácsokat. Megjelent köztük egy hatósági ember és így szólt:

— Polgárok, ez a király lakása; erőszakosan nyomulni be felségsértés volna. Hiszen husz emberek most van benn a királynál azzal a küldetéssel, hogy átadja kérvényteket.

De azt a husz embert még be sem bocsátották a király elé.

A kőpart felől egyszerre hangos kiáltozás hallatszott.

— Miért álltok itt a rács előtt, polgárok? Miért nem mentek be?

— A kapu be van zárva.

— Csináljatok helyet, itt az ágyu, szétlőjük vele!

És a kapura irányították az ágyu csövét.

— Álljatok meg, álljatok meg! — kiáltották a hatósági emberei. — Csak semmi erőszak! Hiszen kinyitjuk a kaput!

Félretolták a reteszeket s a tömegek beözönlöttek. Az ágyut is magukkal sodorták s egyszerre

ott állt az a palota terásza előtt. Fenn a lépcső tetején tisztek álltak szolgálati övvel és kardosan.

— Mit akartok azzal az ágyuval? — kiáltották.

— Azt hiszitek, hogy mentek valamire ily otromba fenyegetéssel? Hogyan állíthattok ágyut a király lakása elé?

— Igaz, — mondották az emberek, csodálkozva, hogy ily messzire magukkal vitték az ágyut. És visszafordították.

De az ágyu torka most meg a népre volt szegezve, s aki nem tudta a történeteket, mind megijedt és kiáltva mondotta:

— Nézzétek csak, a király ágyukat szegeztet reánk.

Borzasztóan dühös orditozás támadt. A vezetőknek volt eszük, hogy ne világosítsák fel tévedéséről a csöcseléket.

A király és a királyné hallották mindezt, de már megszokták a lármát. Délután félnégy óra volt már s remélték, hogy a nap úgy végződik, mint ahogy kezdődött.

A királyi család a király hálósobájába gyülekezett össze.

Egyszerre felhallatszott a fejszék csapkodása ebbe a szobába is s csak néha-néha kiáltotta túl ezt a zajt az emberek ordítása, mely úgy hangzott, mint a közelgő vihar zugása.

Ebben a pillanatban berohan egy ember a király hálósobájába és így kiált:

— Sire, bizzék bennem, kezeskedem mindenért!

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Melyben a király úgy látja, hogy vannak körülmények, mikor az ember vörös sípkát tehet a fejére, anélkül, hogy jakobinus volna

Az az ember Gilbert doktor volt. Csak időről-időre s a lezajlott iszonyu dráma minden nagy fejleménye közben látták őt.

— Oh! Doktor, ön itt! Mondja, mi történik? — kérdezte a király és a királyné egyszerre.

— Sire, — felelte Gilbert — ostromolják a palotát s a lármát, mely idehallatszik, a nép üti, mely látni akarja a királyt.

— Felségi, nem hagyjuk el, — kiáltotta a királyné és Erzsébet hercegnő.

— Sire, — folytatta Gilbert — megadja nekem egy órára azt a felhatalmazást, mely megilleti a hajó kapitányát, mikor vihar van a tengeren?

— Megadom, — felelte a király.

Megjelent a nemzetőrség parancsnoka, sápadtan és magából kikelve, de elszánva, hogy megvédi a királyt.

— Parancsnok ur, — kiáltotta neki Gilbert — ő felsége a király követi önt. Menjen, felség.

— Én pedig a férjem mellett maradok, — mondotta a királyné.

— Én pedig a bátyámnál, — tette hozzá Erzsébet hercegnő.

— Asszonyom, — mondotta Gilbert, elállva utját — itt kell maradnia. Az Isten szerelmére, sire, — fordult aztán a királyhoz — kérje meg ő

felségét, hogy alkalmazkodják tanácsomhoz, más-kép nem kezeskedhetem semmiről.

— Asszonyom, — mondotta a király — kö-
vesse Gilbert ur rendelkezéseit. Gilbert ur, —
tette hozzá — kezeskedik feleségemért és a trón-
örökösért?

— Kezeskedem mindkettőjük életéért, vagy
pedig velük együtt halok meg. Ennyi az, amit a
hajóskapitány mondhat a viharban.

A királyné mégis férjével akart tartani.

— Asszonyom, — mondotta Gilbert — és kar-
ját kitérve állta útját. — Nem a király forog ve-
szélyben, hanem ön. Joggal, vagy jogosulatlanul,
önnek írják rovására, hogy ellenkezésre ingerli a
királyt. Felséged nem védhetné meg férjét, ha-
nem csak nagyobb veszedelembe döntené. Itt ve-
zesse le a villámot, ha tudja. Kövessen kíséretével.

A tanácskozóterembe vezette, melyet szeren-
csére nem foglalt el senki.

A királynét, a gyermekeket, Lamballe herceg-
nőt egy ablakmélyedésbe tuszkolta. Oly drágák
voltak a percek, hogy már nem értek reá, be-
szélni — már kopogtattak az ajtón.

Gilbert doktor a tanácskozóterem nehéz asz-
talát az ablakhoz tolta.

A kis királyi hercegnő az asztalnál öccse mel-
lett állt, kit az asztal szélére ültettek, a királyné
mögöttük; az ártatlanság védte népszerűtlenségét.

Mária Antoinette pedig inkább gyermekei elé
akart állni.

— Jól van így, — kiáltotta Gilbert oly han-
gon, mint a tábornok, aki döntő hadgyakorlatot
vezényel; — ne mozduljon!

Minthogy az ajtót erősen rázták és sok asz-

szonyt is látott az üvöltő áradatban, Gilbert hátrahuzta a reteszt és így szólt:

— Lépjenek be, polgárnők; a királyné és gyermekei várják önöket!

Mihelyt kinyitották az ajtót, a sokaság betódult, mint az áttört gáton a vizáradás.

— Hol van ő, az osztrák asszony? Hol van Vető asszony? — kiáltotta ötszáz hang.

Látványnak szörnyű volt. Gilbert tisztában volt vele, hogy emberi erő itt már nem tehet semmit; Isten oltalmához kell folyamodnia.

— Bátorság, nyugalom, — asszonyom! — sugta a királynénak. — Mondanom sem kell, hogy jószágosnak, leereszkedőnek kell lennie.

Lobogó haju leány törtetett a többiek előtt és kardot szorított a kezében.

— Hol van az osztrák asszony? — kiáltotta — én ölöm meg ezzel a kezemmel!

Gilbert karon fogta és a királyné elé vezette.

— Itt van a királyné, — mondotta.

Mária Antoinette bámulatosan őrizte meg nyugalmaát.

— Bántottalak valamivel, gyermekem? — kérdezte legszelidebb legleereszkedőbb hangján.

— Nem bántott, — asszonyom, — felelte a külvárosi leány csodálkozva a fejedelmi asszony báján és méltóságteljes viselkedésén.

— Akkor miért akarsz megölni? — kérdezte tovább a királyné.

— Az emberek azt mondják, hogy szerencsétlenségbe dönti a nemzetet, — felelte a fiatal leány s lebocsátotta kardja hegyét.

— Akkor elámitottak, — mondotta Mária Antoinette. — Én a francia király felesége és a

trónörökös anyja vagyok. Nézd, itt van előttetek... Francia nő lett belőlem és soha sem megyek vissza régi hazámba. Én tehát csak Franciaországban lehetek boldog vagy boldogtalan. Oh, mily boldog voltam, mikor a nép szeretett!

A királyné fájóan sóhajtott fel, a leány pedig eldobta a kardot és sirva fakadt.

— Bocsásson meg, asszonyom, nem ismerem, — hebegte. — Nem tudtam, hogy olyan jó.

— Folytassa így, felség, — sugta Gilbert. — Akkor a nép, mely ott künn tombol és kiabál, negyed óra múlva lábához borul!

Lajardra, az éppen belépő új hadügyminiszterre bízta a nők és gyermekek védelmét, aztán a királyhoz ment.

Ő felsége meglehetősen hasonló jeleneteket élt át. Mikor az *oeil de boeuf*-be ért, a néptömeg betörte az ajtó tábláit és betolta dárdáit és szuronyait a résen.

— Nyissák ki! — parancsolta a király.

Azok az urak, kik mellette voltak, hamarosan torlaszt emeltek a feldöntött padokból. A nép benyomult a terembe. XVI. Lajos az első pillanatban megijedt és így kiáltott kíséretének:

— Ide hozzám, uraim!

Négy gránátos kivonta kardját és két oldalán foglalt állást.

— Félre a fegyverrel! — kiáltotta nekik a király. — Maradjanak csak melletttem, többre nincs szükségem.

Éppen jókor mondotta, mert a kivont fegyver kihívásnak látszott. Egy rongyos ember dühösen rohant a királyra.

— Most itt vagy, Vető ur! — kiáltotta és

reá sujtott a botjával, melynek végére egy kés pengéjét erősítette. Egy gránátos fogta fel a csapást. De a király most félretolta a katonát, előre lépett és így szólt:

— Engedjenek, mi okom volna félni a népem körében?

És valóban odafordította mellét a feléje meredő gyilkos fegyvereknek. Ez a bátorság, melyre senki sem hitte volna képesnek, nem tévesztette el hatását.

A zsvaj közepette megszólalt egy hang:

— Csend legyen, beszélni akarok!

Mindenki elhallgatott, mert ismerték azt az embert, aki szót kért. Oly közel lépett a királyhoz, hogy szinte testével érintette. Az emberek kört alakítottak körülötte. Mellette lehetett látni Danton herkulési alakját, e mögött epdig Gilbert doktor sápadt, de mégis derült arca tűnt elő.

XVI. Lajos észrevette a doktort és egy pillantással kérdezte tőle, mint van a királyné, Gilbert pedig hasonlóképpen egy pillantással felelte, hogy nem történt baja. Alig észrevehető biccentéssel mondott neki köszönetet XVI. Lajos.

Most megszólalt Legendre:

— Uram...

A király úgy nézett körül, mintha kigyó marta volna meg.

— Ugy van, uram... Vétó ur, önnek beszélek, — mondotta Legendre. — Csak hallgasson meg, kötelessége ez önnek. Mindig megcsalt bennünket és megcsal bennünket még most is. De vigyázzon magára. A mérték betelt, s a nép nem nyuzatja és szipolyoztatja magát tovább.

— A dologra — hallgatom, — vágott a szá-
vába a király.

— Hiszen tudja, hogy mit akarunk. Arról
van szó, hogy járuljon hozzá a határozatokhoz
és hívja vissza az elbocsátott minisztereket. Ezt
követeljük öntől. Itt van a kérvényünk.

Elővett a zsebéből egy papírlapot és felol-
vasta azt a fenyegető kifejezésekkel teli kérvényt,
melyet már a nemzetgyűlésben is köztudomásra
hozott.

A király nyugodtan nézett Legendre arcára,
míg az olvasta a kérvényt, aztán így szólt:

— Meg fogom tenni, amit a törvény és al-
kotmány parancsol nekem.

— Mit törvény és alkotmány! — kiáltott közbe
egy másik hang — mindig azokön lovagol! Azok
az álarcai, amelyeket a képére tesz. Azokat hasz-
nálja fátyolnak, mely csak arra való, hogy el-
bujjon mögötte, hogy lóvá tegye Franciaországot
és kivárja, míg eljönnek az osztrákok és meg-
fojtanak bennünket.

Gilbert megrázkódott, mikor ezt a hangot
hallotta és körülnézett. A király is a szemébe né-
zett annak az embernek.

— Valahol láthattam már önt, — mondotta,
— Kicsoda ön?

— Nem csalja emlékezete, sire. Háromszor
látott már. Versaillesből Párisba vivő útján, Va-
rennestől visszajöttkor, most pedig itt. Talán jut
eszébe még a nevem is. Rosszat jelent. Billot-
nak*) hívnak.

A lárma újra elhatalmasodott. Egy ember a

*) Billott = tőke.

király felé szurt a dárdájával, de Billot elhárította a dőfést.

— Nem szabad gyilkolni, — kiáltotta. — Csak a törvény ítélhet erről az emberről. Mondják, hogy lefejeztek már egy királyt, azért, mert hazájának árulója volt. Ismerheted a nevét, Capet Lajos — el ne felejtsd!

— Billot! — kiáltotta Gilbert szemrehányó hangon.

— Tegyenek amit akarnak! — folytatta a paraszt ádázul. — Ez az ember a bíróság elé kerül és hazaárulásért fogják elítélni.

Gilbert a király és a betóduló néptömeg közé állt.

— Igyekeztek valami szemmel látható bizonyítékkal nyugtatni meg a dühöngőket, — sugta a fülébe.

— Nem félek, doktor, — felelte a király. — Ma reggel meggyőntam, megáldoztam. Tehetnek velem ezek az emberek, amit akarnak. Egyébként pedig megfogadom tanácsát.

Előlépett, levette az egyik sansculotte fejéről a vörös sipkát és a maga fejére tette.

A tömeg hangos tetszésriadalban tört ki.

— Éljen a király! Éljen a nemzet!

Egy ember átvágta magát a sokaságon és a királyhoz közeledett; borosüveget tartott a kezében.

— Ha szereted a népet, mint mondd, kövér Vétó, akkor bizonyítsd be azzal, hogy iszol a nép egészségére.

És odanyújtotta neki a flaskót.

— Ne igyék belőle, sire! — sugta egy hang

a királynak, — meglehet, hogy mérget keverték a borba.

— Igyék belőle, sire, kezeskedem mindenért!
— mondotta Gilbert.

A király kezébe vette az üveget és így szólt:

— Iszom a nép egészségére!

És ivott.

Megint csak azt kiáltották mindenfelől:

— Éljen a király!

— Sire, — mondotta Gilbert — nincs már mitől tartania; engedje meg, hogy visszatérjek a királynéhez.

Gilbertnek több szobán kellett átmennie, míg a királynéhez jutott. A nép akkor már minden-hova benyomult.

— Oh! — mondták az emberek, kik a király ágyára ültek — a kövér Vétónak csakugyan jobb ágya van, mint nekünk!

Éppen, mikor Gilbert Mária Antoinettehez lépett, kivált az emberek tömegéből egy óriás emberalak. Santerre volt.

— Nini, — mondotta — hiszen ez Gilbert doktor.

— Akinek többedmagával kinyitotta a Bastille kapuját, Santerre ur, úgy van, az vagyok, — felelte a doktor. — Engedje meg, hogy bemutassam a királynénak.

— Micsoda? — kiáltotta bámészul az óriás.
— Ön akar bemutatni a királynénak? Éppen most akartam neki bemutatkozni magam — de ha már itt van...

— Ismerem Santerre urat, — kiáltotta Mária Antoinette. — Tudom, hogy a nagy drágaság

idejében sajátjából látta el élelemmel a St.-Antoine-külváros népének felét.

Csudálkozva, zavarba esve állt meg Santerre a királyné előtt. Megpillantotta a trónörököst, ki- nek homlokáról csorgott a veriték.

— Vegyétek le a sipkát annak a gyereknek a fejéről, — mondotta. — Hiszen megfullad a ki- csike.

A királyné egy pillantással mondott köszö- netet az óriás flamandnak. Az pedig az asztalra hajolt.

— Asszonyom, — mondotta — nagyon rossz barátai vannak. Én tudnék olyanokat, akik job- ban szolgálnák.

Egy órával azután, hogy az egész népcsoport eloszlott, a király abba a szobába ment nővérével, hol Mária Antoinette és a gyermekek várták.

Lábához borultak, átkarolták térdét és meg- ragadták kezét.

A király csak ekkor vette észre, hogy még fe- jén van a vörös sipka.

— Egészen megfeledeztem róla, — düny- nyögte és utálattal dobta félre az egyenlőségnek azt a jelképét.

Egy fiatal, alig huszonkét éves tüzértiszt, a terász egyik fájához támaszkodva, végignézte ezt az egész jelenetet. Az ablakon át látta mindazt a veszedelmet, mely a királyt fenyegette, mindazt a megaláztatást, melyet elviselt; de a vörös sip- kával való epizód után nem bírta tovább.

— Oh! — mondotta magában halkan — ha volna 1200 emberem és két ágyum, hamar meg- szabadítanám a királyt ettől a söpredéktől.

De minthogy nem volt 1200 embere és nem

volt ágyuja, s minthogy nem nézhette tovább a rut látványt, eltávozott.

Azt a fiatal tisztet Bonaparte Napoleonnak hívták.

TIZENHATODIK FEJEZET

Vergniaud beszél

A nép oly némán és szomoruan hagyta oda a Tuilériákat, mint amily zajjal és rémületet keltve rohanta meg.

A nép, maga is csodálkozva a nap csekély eredményén, azt mondotta magában: nem értünk el semmi eredményt, el kell jönni újra.

A király soha sem volt oly nyugodt és méltóságteljes, sőt oly nagy, mint ezen a napon. Öt óra hosszáig nézett szembe, el sem sápadva, dardákkal, szekercékkel, kardok és szuronyok hegyével, melyeket mellének szegeztek. Nincs az a tábornok, ki a leggyilkosabb csatában is ily fenyegető veszéllyel nézett volna farkasszemet. A forradalmárok azt hitték, hogy a királyságnak reszkető, sápadt árnyát találják benne; pedig a középkor lelkes bátorságával és megadó hitével átszellemülten találták. A királyság ép oly bizakodva maradt meg álláspontján, mint a mily bizakodva mondta ki követeléseit a nép.

A royalisták ujjongtak. Mert alapjában véve ők győztek.

A király eleinte hajlandó volt jóváhagyni a két vitás határozat egyikét; de most tudta, hogy nem teszi ki magát a most átélt veszedelemnél nagyobb veszedelemnek, ha visszautasítja mind a

kettőt. A királyság már nem sülyedhetett mélyebre, mint amily mélyre sülyedett; most már csak újabb felemelkedés volt lehetséges.

És úgy látszott, csakugyan arra kerül a sor.

Junius 21-én a nemzetgyűlés parancsot bocsátott ki, hogy azontul nem szabad a külvárosi polgárok fegyveres seregeit átbocsátani a város kapuin. Ezzel elhárította magáról a legutóbbi mozgalom minden felelősségét, megtagadott vele minden közösséget és nyíltan fejezte ki rosszalását minden aféle tüntetéssel szemben.

A királypártiak azzal a gondolattal jártak, hogy indítványozni fogják, hogy hirdessék ki egész Párisra nézve az ostromállapotot. Pétion, ki most Páris polgármestere volt, azt felelte, hogy nincs semmi jele annak, hogy újabb csoportosulásokat terveznének, s hogy kezességet vállalhat a főváros nyugalmaért. Arra aztán elvetették az indítványt.

Másnap XVI. Lajos levelet irt a nemzetgyűlésnek, melyben panaszt tett a palota, a királyság és saját személyének meggyalázása miatt.

Junius 24-én a király és a királyné diszszemlét tartottak a nemzetőrségen és a nép üdvriaddal fogadta őket. Három nappal azután Lafayette megérkezett a fővárosba és barátjának, la Rochefoucauldnek házánál szállt meg. A megérkezését követő napon megjelent a nemzetgyűlésben. A királypártiak nagy tetszéssel köszöntötték, de a girondisták zugással fogadták. Zajos ülésre volt kilátás.

Lafayette tábornok a lehető legbátrabb ember volt. Tudta, mi veszély fenyegeti. Egymagában állt a nagy többséggel szemben és kockára ve-

tette népszerűségének maradványát. Ha elveszti a játszmát, akkor maga is belepusztulhat; ha megnyeri, akkor győzelme még mindig nem elégséges arra, hogy megmentse a királyt. Az, hogy reá szánta magát erre az utolsó kísérletre, annál szebb vonása volt, mert nagyon jól tudta, hogy a királyné mennyire gyűlöli és hogy nyíltan kimondotta: inkább döntse szerencsétlenségbe Pétion, mintsem hogy megmentse Lafayette. Az egyik párt üdvriadala és a másik párt zugása közben lépett a tábornok a szószékre. Azt mondotta a többi közt, hogy június 20-ának erőszakosságai kihívták minden jó polgár megbotránkozását és különösképpen a hadsereg felháborodását. A hadseregnek minden része írott beadványban nyilatkozta ki az alkotmányhoz való hűségét és a lázadók viselkedésén való felháborodását. Ő maga azért jött ide, hogy kinyilvánítsa a hadseregnek a nép legutóbb tett lépései ellen való tiltakozását. Itt az ideje, mondotta, gondoskodni róla, hogy tartsák meg az alkotmányt, óvják meg a nemzetgyűlés szabadságát és védjék meg a király méltóságát. Ennek következtében indítványozza, hogy a nemzetgyűlés nyilvánítsa felségsértésnek a június 20-iki erőszakosságot és mint olyannal végezzen vele. Mindenesetre vád alá kell helyezni az erőszakosságokban vezető szerepet vivő egyéniségeket.

Helyeslés fogadta szavait. De utána felállt Guadet, a girondisták leggunyosabb embere. Mikor ez a párt a guny nyilait akarta az ellentáborba röpíteni, Guadet kezébe adta az íjját és Guadet puzdrája mindig tele volt nyilvesszövel.

— Mikor megpillantottam itt Lafayette urat,

— mondotta erős, tisztán hallatszó hangján — azt gondoltam magamban: Hála Istennek, megvertük az osztrákokat; a tábornok vereségük hírét hozza ide nekünk. De szó sincs róla! Ellen-ségeink még itt vannak, a külföldről fenyegető veszedelmek még fennállanak. És Lafayette ur mégis itt van Párisban! Kérdezzük tőle mindenek előtt: ki adott neki szabadságot?

A girondisták hangos tetszéssel kísérték szavait. Egy szónok ezt mondotta:

— Uraim, megfeledkeznek róla, kiről beszélnek itt. Lafayette a francia szabadság elsőszülöttje és vagyonát, nemességét, életét áldozza a forradalomért.

— Ugy látszik, halotti beszédét mondja! — kiáltotta közbe valaki.

— Uraim, — mondotta Ducas — halasszunk el minden vitát, míg a tábornok el nem távozott innen, mert nem tagja gyűlésünknek.

— De ez a tábornok, — kiáltotta közbe Vergniaud — elhagyta az ellenség előtt levő állását. Azt a hadtestet, melyet ő vezet, reá, nem pedig helyettesére bízták, akit ő nevezett ki. Felmerül tehát a kérdés, kapott-e szabadságot, vagy sem? Ha nem, akkor megszökött zászlajától és bíróság elé kell állítani.

— Hozzájárulok ehhez az indítványhoz, — kiáltotta Guadet.

— Névszerinti szavazást kérek, — jelentette ki Gensoné.

A szavazás megtörtént, Lafayette híveinek tiz szavazatnyi többsége volt.

Ez a kudarc, mely a nemzetgyűlésben érte, nem riasztotta vissza Lafayettet. Közölte a felsé-

gekkel azt a tervet, melyet elkészített számukra. Másnap szemlét akart tartatni a királlyal a nemzetőrségen. Nincs benne kétség, hogy a volt főparancsnoknak és a királynak jelenléte nagy lelkesedést fog kelteni. Ezt a kedvező hangulatot arra kell kihasználni, hogy zárják körül a nemzetgyűlést és vessenek végett a gironde üzelveinek. A zürzavar közben a király aztán utazzék el és meneküljön Lafayette táborába.

A terv merész volt, de a lelkek akkori állapotában aligha vallott volna kudarcot. Csakhogy Danton, szerencsétlenségre, hírét vette és közölte Pétionnal, Pétion pedig egyszerűen lemondotta a szemlét.

Vajjon ki árulhatta el a királyt és Lafayettet? Maga a királyné. Hiszen hangosan jelentette ki: — Inkább pusztulok el bárki miatt, mint hogy Lafayettet legyenek kénytelen megmentőmnek mondani. — Ez a kívánság most beteljesülése előtt állt; Danton kezétől kellett elpusztulnia.

Lafayette elhagyta a fővárost és visszatért a hadsereghez.

TIZENHETEDIK FEJEZET

A Bastille bevételének harmadik évfordulója

Lafayette királypárti beszédére Vergniaud királyellenes beszéde következett.

A nemzetgyűlésnek ez a tagja harminchárom éves volt akkor, jellemre gondatlan, rest, ábrándozó és élvezekre vágyó. Szerette az éjszakázást és szeretett későn kelni. Mikor beszédet akart mondani, három-négy napig is dolgozott rajta s úgy csi-

szolta és fényesítette, mint a katona a fegyverét. Mint szónok az volt, akit a vivóteremben »beau tireur«-nak szoktak mondani. Nemcsak támadni akart, hanem sulyt vetett arra, hogy támadása előkelő legyen. Ezért csak akkor kívánták felszólalását, mikor fontos döntésről volt szó. Nem tartozott azok közzé az emberek közzé, kik minden nap mutatkoznak. Csak nagy alkalmakkor lépett a szószékre.

Inkább kistermetű ember volt, mint nagytermetű, de alakja erőből duzzadott. Haja a nyakába omlott, és mikor elragadta a beszéd heve, megrázta sörényét, mint az oroszlán. Erős szemöldökei alatt sötét szempár villogott, mely ép úgy tudott rajongani, mint villámokat szórni. Orra rövid és tömpe volt, ajkai duzzadtak és erőteljes beszéde zúgva és tajtékot hányva, dúsan özönlött ajkáról, mint a forrásból a patak feltörő vize. Himlőhelyes, sápadt arca olyan volt, mint a márvány, melyet még csak a munkás vésője nagyolt ki, de a művész keze még nem tett simává. Mikor elragadta a hév, arca sötétvörös színt öltött.

Most ökölbe szorult kézzel ment fel a szószékre és keze készen volt szétszórni azokat a villámokat, melyeket markában tartott. Arról volt szó, hogy ellensúlyozza azt a sikert, melyet a reakció ért el mostanában, és arra Vergniaud volt a leghivatottabb ember.

Mikor megjelent a nemzetgyűlésben, zúgó tetszés fogadta jöttét. Vergniaud tudta, mit várnak tőle, és szót sem kérve, ment fel a szószékre s hozzáfogott ahhoz a nagy beszédéhez, a leghiresebbhez azok közt, melyeket rövid politikai pályáján mondott.

Kifejtette, hogy a királyt a legnagyobb veszély fenyegeti azok miatt a fondorlatok miatt, melyet az emigránsok szőnek ellene, kik el akarják üzni és egyik vezérüket akarják helyére állítani; arról van szó, hogy a nemzetgyűlés óvja meg a király személyét ezektől az üzemektől és legyen gondja rá, hogy az efféle összeesküvések következtében a király ne tűnjék fel újra meg újra az áruló és a haza ellenségének színében népe előtt. Továbbá végképpen helyre kell állítani a birodalom biztosságát. Azért azt indítványozza, hogy világosítsák fel nyomatékosan a királyt, hogy az a semlegesség, melyet az ellenséget szolgáló emigráns-csoportokkal szemben tanusít, árulás Franciaország ellen. Indítványozza továbbá, hogy jelentse ki a nemzetgyűlés, hogy a haza veszélyben van. Szólítson fel minden franciát az ország megmentésére, és ha a király tovább is összeesküvést sző az ország biztonlété, az alkotmány, a szabadság ellen, akkor fel kell világosítani minden polgárt arról, hogy ki a dolgok kívánatos rendjének legnagyobb és legmakacsabb ellensége. A zsarnokok gögijének és palotáiknak akkor el kell tűnnie a föld színéről, még ha a polgárok vére áztatja is azt a földet.

Az a kijelentés, hogy a haza veszélyben van, megnyerte a király hozzájárulását is. Az államhatalom ezzel alapjában véve bizonyítványt állított ki saját tehetetlenségéről és felhívta a nemzetet, hogy maga segítsen magán, mert a király vagy nem tud, vagy nem akar segíteni rajta.

Julius 14-én nagy népünnep volt a Marsmezőn. Délelőtt 11 órakor a király elhagyta a Tuilériákat és maga is odament. Három-négyszáz fő-

nyi, magában habozó csapat kísérté utján. A királyné hiába kereste a nemzetörök arcán a részvét, vagy a segítségre való készség kifejezését. Az emberek nem akartak találkozni Mária Antoinette pillantásával. A néphangulatot illetőleg senki sem kételkedhetett. Mindenhol csak ez a kiáltás hallatszott: — Éljen Pétion! — Az volt most a tömegek kedvelt embere, mert a király éppen az imént akarta megfosztani polgármesteri hivatalától; de a nemzetgyűlés dacosan tartotta meg Pétiont.

A Marsmezőn XVI. Lajos kiszállt kocsijából és az elnök balján a Haza oltárához tartott. A királynénak és a gyermekeknek itt el kellett tőle válniok, mert a karzaton levő helyükre vezették őket.

Mária Antoinette állva maradt; kijelentette, hogy nem megy fel addig a karzatra, míg a király az oltárhoz nem érkezett.

Kis távolságban az oltár előtt szörnyű tolongás támadt; a király eltűnt benne és egy darabig nem volt látható.

A királyné felsikoltott; félt, hogy megtámadták és megölték. De végre megint előtűnt alakja és felment az oltár lépcsőzetén.

Azok közt a jelképek közt, melyek ünnepélyes felvonulások közben soha sem szoktak hiányozni, melyek itt az Igazság, az Erő és a Szabadság istennőjét ábrázolták, feltűnt egy feketébe öltözött férfialak, mely valami ragyogó tárgyat vitt egy fátyol alatt.

Mária Antoinette iszonyodva nézte azt a komor alakot, melynek sötét köntöse az oltárra omlott. Meg akarta kérdezni, mit jelent ez az alak,

de egy szó sem szólalhatott meg rémülettől dermedt ajakán. Végre mégis erőt vett magán és megkérdezte:

— Miféle fekete alak az ott?

Egy ismerős hang, melynek hangzása borzadállyal töltötte el, így felelt kérdésére:

— A hóhér!

— És mit visz az alatt a fátyol alatt? — kérdezte dadogva a királyné.

— I. Károly paliosát.

Mária Antoinette elsápadva nézett körül. Nem tévedett. Az, aki ezeket a feleleteket adta, ugyanaz az ember volt, ki Taverney kastélyban, a sèvres-i hidon és a Varennesből Párisba vivő uton szerencsétlenséget jövendölt. Cagliostro volt.

Az irtózat kiáltása elhalt vértelen ajkán, s a királyné ájultan dőlt Erzsébet hercegnő karjaiba.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

A haza veszélyben van

Julius 22-én reggel hat órakor, egy héttel a Marsmezei ünnep után, egész Páris megremegett egy nagykaliberű ágyu szavára, mely a Pont-Neuf-ön dördült el.

Mintegy visszhang gyanánt szólalt meg egy másik ágyu a fegyvertárban.

Óráról-óra, az egész napon át megismétlődött ez a kietlen lárma.

Hat parancsnokuk vezetésével napkelte előtt megjelent a városháza előtt a nemzetőrség hat légiója. Két menetbe osztva kellett átvonulniok a

városon s közben dobpergés közt kellett kihirdetni minden utcában ezt a szózatot:

— A haza veszélyben van!

E pompázó, szörnyű ünnep programját Danton dolgozta ki.

A két menet pontban reggel hat órakor indult utnak különböző irányban. Elöl ment, zengő muzsikaszóval, a lovasság. E felvonulás alkalmára külön zeneművet irattak: komor, fájdalmas dalmot, mely olyan volt, mint a gyászinduló.

A lovasok mögött hat ágyu döcögött. A széles utakon és a tereken át egymás mellett haladtak a keskenyebb utcákban párosával.

Az ágyuk után négy bírósági ember ment lovon, zászlót tartva, melyeken ez a felírás állt:

SZABADSÁG — EGYENLŐSÉG — ALKOTMÁNY — HAZA!

Aztán újabb hat ágyu következett, utánuk a nemzetőrségi gyalogos osztagai, aztán megint lovasság.

Minden téren, minden utcakeresztezésnél, minden hidon megállt a menet. Dobpergés parancsolt csendet. A zászlókat megcsóválták a levegőben, s mihelyt csend volt mindenütt, a hallgatók ezrei léleketüket visszafojtva figyeltek s a község egyik embere komoly hangon felolvasta a törvényhozó testület kiáltványát. A felhívás ezekkel a végzetteljes szavakkal végződött:

A HAZA VESZÉLYBEN VAN!

És ez a figyelmeztetés visszhangot keltett mindenek szívében.

A félelem feljajdulása volt, az anya segélykiáltása, mellyel magához hívja gyermekeit.

Párisnak minden nyílt terén sátrakat állított-

tak, ahol lajstromba vétethették magukat az önként jelentkezők. A legnagyobb toborzás a Notre-Dame-templom előtt volt. Ott zászlók lengtek, dob pergett, ágyuk álltak. Ezen a téren a csődület óriási volt. Aki csak fegyvert foghatott, a lajstromba iratta magát. Az örök alig győztek rendet tartani az odatódulók közt. És akit felvettek, örömtől sugárzó arccal jelent meg ismét a sátrak előtt, meglóbogtatta sorozólevelét, és kézen fogva egymást, mindenki táncolt örömeiben s rágyújtott a *ga ira!* dallamára és megcsókolta az ágyuk torkát.

Franciaország ezen a napon váltott jegyet a huszonkét éves háborúval, mely ki fogja emelni sarkaiból a világot.

Voltak az önkéntesek közt öregedő emberek, kik eltagadták korukat, és fiatalabbnak mondták magukat, mint aminők voltak; aztán voltak közöttük nagyon is fiatalok, kik lábujjhegyre ágaskodtak és azt felelték a kérdésre: — Tizenhat éves vagyok! — holott még tizennégy évesek sem voltak.

És minden órában megdördült az ágyuk szava.

Igy volt éjfélig. Az ujoncok közül sokan akkor is helyükön maradtak és megtartották a sátrak mellett első őrségüket.

Minden egyes ágyulövés behallatszott a Tuilériák szívébe. A Tuilériák szívébe, a király szobájába, hol XVI. Lajos, Mária Antoinette, a királyi gyermekek és Lamballe hercegnő gyülekeztek össze.

Egy óra tájban a királyné pihenőre tért. Ekkor halk léptek botorkálása hallatszott be hozzá a folyosóról. Madame Campan, ki a királyné

szobájában töltötte az éjszakát, meg akarta nézni, hogy mi történik künn, de a királyné remegve mondotta neki:

— Ne hagyjon el, Campanné!

Közben egy hang bekiáltott a folyosóról:

— Ne féljen, asszonyom; egy gazember volt, ki meg akarta ölni, de kezemben tartom, nem bocsátom el.

Egy komornyik szava volt.

— Istenem! — mondotta a királyné, égnek emelve kezét — micsoda élet! Nappal szitkok, éjjel gyilkosok!

És hangosan szólt ki a komornyiknak:

— Bocsássa el azt az embert és nyissa ki előtte az ajtót.

— De asszonyom, gondolja meg..., — kiáltotta madame Campan.

— Drága barátném, ha elfogják, a jakobinusok holnap diadalmasan járnak be vele a várost.

A merénylőt szabadonbocsátották. A király udvari szolgálójának egyike volt. A királyné kinyújtotta halovány kezét, amelyet a hold fénye még haloványabbnak tüntetett fel, megragadta Campanné kezét és halkán mondotta:

— Egy hónap múlva, mire megint ily fényesen süt a hold, megszabadulunk minden bilincsünktől.

— Hogyan? Végre elfogadta felséged Lafayette segítségét? — kérdezte örömmel Campanné.

— Lafayette ur segítségét? — felelte Mária Antoinette megütközve. — Nem fogadtam el, hanem akkorra Ferenc bátyám Párisba érkezik. El van határozva minden. Ausztria és Poroszország szövetséget kötött Franciaország ellen és sere-

geik egyesült erővel közelednek Párishoz. Kezünkben van szövetségeseink haditerve és megmondhatjuk biztosan, melyik napon érkeznek megmenetőkink Valenciennesbe és melyik napon Párisba.

— És mikor lesz az?

— Augusztus 15-ike és 20-ika közt!

— Isten hallgassa meg felségedet! — mondotta halkán a komorna.

De Isten nem hallgatta meg a királynét; vagyis inkább meghallotta szavát és oly segítséget küldött Franciaországnak, melyre nem számított: a Marseillaisét.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

A Marseillaise

Strassburgból, az ifju önkéntesek gyülekezőhelyéről, Strassburgból, a Rajnavidék ősrégi városából, melynek kapuit az ellenség ostromolta már, Strassburgból érkezett Franciaországba a forradalomnak ez a csatadala.

Ott írta és zenésítette meg egy Rouget de l'Isle nevű műszaki tiszt, egy huszonkét éves katonára. Fél óra alatt született meg a dal egyöntetűen, könnyen, egy lelkes pillanat hevében.

Végtelen lelkesedést keltettek hatalmas versszakai. Egyszerre ajkán volt mindenkinek, énekeltek mindenhol, végigzengett egész Franciaországon. Nemcsak harci dal volt, hanem felhívás volt az általános testvériesülésre, az új, erőre kapó szabadság himnusza volt.

És még nagyobb hévvel énekeltek, még inkább megvalósult a benne megnyilvánuló hit, mi-

kor ismeretessé vált Páris népe előtt a braunschweigi herceg manifestuma: az a szabadság-ellenes fenyegetés és felhívás, melyet a Tuilériákban irtak meg, onnan a Strassburg előtt táborozó ellenséghez juttattak s melyet az elküldött a francia népnek: az az esztelen írásmű, mely csak most adta meg az igazi alapot annak a kiáltványnak, hogy a haza veszélyben van.

A braunschweigi herceg belátó ember volt; a manifestumot izetlennek tartotta, de a szövetséges uralkodók, kik Franciaország királyának kezéből kapták, azzal az utasítással küldötték el neki, hogy juttassa el a francia nemzethez.

Ez a manifestum minden francia embert bűnösnek nyilvánított, minden falut, minden várost megérettnek mondott arra, hogy eltöröljék a föld színéről. Párisról, az új Jeruzsálemről, az volt megírva benne, hogy nem marad földjén kő kövön.

Óriási hatása volt ennek a sértésnek és fenyegetésnek. Olyan volt, mint a puskaaporos hordóba eső szikra. Az általános felháborodás kiáltása hangzott fel nyomában. Minden ember fegyverkezett a harcra.

A legnagyobb feltűnést a szabadságharcosoknak az az ötszáz főnyi csapata keltette, mely Barbaroux, a szónok és képviselő vezetésével érkezett hazájából, Marseilleből. Az volt az első szabadcsapat, mely Rouget de l'Isle dalát énekelte a ország falvain és városain át vivő útján s ebben leli magyarázatát, hogy ennek a Strassburgban szerzett dálnak Marseillaise lett a neve. A hogy ezek az erőskezü, a délvidék napsütésétől barnult arcu, a kikötőbeli munkában megizmosodott emberek idegenszerű hanglejtésükkel énekeltek, a

dálnak egészen új zengése volt: a rémség és a halál zenéje lett belőle.

Mikor a marseilleiek megérkeztek az Elyséi-mezőkre, a royalista gárdának egyik csapatával találták ott magukat szemtől-szemben.

A két csapat az első pillanattól fogva egymás ellenségének tekintette magát. Előbb becsmérő kiáltásokkal illették egymást, aztán összeverekedtek, végre pedig a délvidékiek szuronyszegezve rohantak előre és szétverték a gárdát, mely a Tuilériák kertjeibe menekült. Mondják, hogy a királyné saját kezével kötözte be egyik sebesültjöknek sebét.

Jelentékeny csapatok érkeztek a Dauphinéból és Bretagneból is. Valamennyien egyesültek egymással és átnyújtottak a nemzetgyűlésnek egy beadványt, mellyel a király végleges letételét követelték.

Maga Pétion, Páris polgármestere terjesztette elő ezt az indítványt. Páris királya vádat emelt Franciaország királya ellen; a városháza királya hadat üzent a Tuilériák királyának.

A nemzetgyűlés visszariadt az ily erőszakos rendszabálytól és elhalasztotta döntését.

Ezzel aztán ellentétbe jutott a néppel. De csakhamar felismerte helyzetének veszedelmét, érezte, hogy megmozdult alatta a föld és félt, hogy a föld megnyílik és elnyeli.

A szegény nemzetgyűlés két tűz közé jutott, két szék között ült. Egyik oldalon a forradalmárok álltak vele szemben s mind viharosabban hangoztatták követeléseiket, a másik oldalon a Tuilériák alakultak át erős őrséggel megrakott erődde.

HUSZADIK FEJEZET

Miért nem akart menekülni a királyné

Egy dolog megnyugtatta a Tuilériákat: éppen az, ami megijesztette a forradalmárokat.

Védelmi állapotba helyezkedve, az augusztus negyedikéről ötödikére virradó éjjelen Courberoiéből egész csendben a Tuilériákba rendelték a svájci zászlóaljakat.

Csak néhány századot osztottak szét s küldöttek Gaillonba, hova a király talán menekülni fog.

Három megbízható ember, három kipróbált főtiszt van a királyné mellett: Maillardot a svájciaival, d'Hervilly a szent Lajos-rend lovagjaival és az alkotmányos gárdával, Mandat, a nemzetőrség főparancsnoka, ki huszezer elszánt, harcratemettt és engedelmes embert ígért be.

Augusztus nyolcadikán megjelent a palotában egy ember, kit ismert ott minden szolga, ajtónálló és őr s ki ezért minden akadályoztatás nélkül mehetett be a királyné lakásába.

— Csak jöjjön be, doktor! — kiáltotta Mária Antoinette, mikor bejelentették. — Örülök, hogy eljött.

Gilbert csodálkozva nézett reá. Oly vidámságot és elégedettséget látott Mária Antoinette egész lényén, mely borzadállyal töltötte el. Jobban szerette volna, ha sápadtnak, levertnek látja a királynét, nem pedig oly lázasnak és felindultnak, mint amilyennek látta.

— Asszonyom, — mondotta neki, tartok tőle, hogy nagyon későn és rosszkor jöttem.

— Ellenkezőleg, doktor, — felelte a királyné mosolyogva, ami oly kifejezés volt, melytől ajka már egészen elszokott — éppen jókor jött és szívesen köszöntöm! Olyat fog látni, minőt már régóta szerettem volna mutatni, önnek: királyt, ki csakugyan király!

— Attól tartok, asszonyom, — felelte Gilbert — hogy ámitja magát és inkább mutat térparancsnokot, mint királyt.

— Könnyen meglehet, Gilbert ur, hogy épp oly kevésbé értjük meg egymást a királysági jelképi mivoltát, mint akárhány más dolgot illetőleg. Az én szememben a király nemcsak az az ember, aki azt mondja: »Nem akarom!« Főképpen az az ember ő, aki azt mondja: »Akarom!«

E szavaival az ismert vétő-ra célzott, mely nagyrészből volt oka, hogy a dolgok annyira kiélesedtek.

— Igen, asszonyom, — felelte Gilbert — és felséged szemében a király főképpen olyan ember, aki bosszút áll.

— Aki védekezik, Gilbert ur! Mert hiszen tudja, hogy nyíltan fenyegetnek bennünket. Fegyveresen akarnak megtámadni bennünket. Mondják, hogy egy Barbaroux nevű ember ötszáz fegyveres emberrel jött fel Párisba, akik, mint hallom, megesküdtek a Bastille romjainál, hogy addig nem mennek vissza Marseillebe, míg táborot nem ütöttek a Tuilériák romjain.

— Magam is hallottam, felség, — mondotta Gilbert.

— És nevet rajta? — kérdezte Mária Antoinette.

— Megdöbbenek rajta; féltem a királyt és felségedet, — felelte Gilbert.

— Ugy-e bár azt akarja tanácsolni, hogy mondjunk le a koronáról és adjuk meg magunkat kegyelemre Barbaroux urnak?

— Oh, asszonyom, bár képes volna a király lemondani és koronájának feláldozásával megmenthetné a saját, a felséged, és gyermekeinek életét!

— Ugy-e bár, tanácsolná neki, Gilbert ur?

— Igen, asszonyom, és lábához borulnék, hogy fogadja meg tanácsomat!

— Engedje meg Gilbert ur azt a megjegyzésemet, hogy nem következetes a véleményeiben.

— A véleményem mindig ugyanaz, asszonyom. Hű szolgája vagyok királyomnak és hazámnak; nem volt forróbb kívánságom, mint az, hogy király és alkotmány megférjen egymással. Ebből a kívánságomból fakadtak különböző tanácsaim, melyeket felségeiteknek adhattam.

— S minő tanácsot ad, Gilbert ur, ebben a pillanatban?

— Azt, hogy meneküljenek. És sohasem állt inkább módjában felségeiteknek, hogy megfogadják, mint éppen most.

— Hogy meneküljünk?

— Ugy van. Felséged nagyon jól tudja, hogy még sohasem kínálkozott reá oly kedvező alkalom, mint most. A Tuilériákban van körülbelül háromezer ember.

— Ötezer, — felelte Mária Antoinette elégtelen mosollyal — és egy intéssel meg lehet kettőztetni számukat.

— Nagyobb csapatra nincs is szüksége felsé-

gednek. Ez az ötezer ember untig elég, — mondotta Gilbert.

— És mit tegyünk azzal az ötezer emberrel?

— Bizza felséged önmagát, férjét és fenséges gyermekeit erre a hű seregre, hagyja el a Tui-lériákat oly időpontban, amikor legkevesbé várják, Páristól két órányira szálljanak lóra és siessenek Normandiába, hol már várják önöket.

— Más szóval, — felelte a királyné — szolgáltatssam ki magam Lafayette urnak.

— Ő bizonyosságot tett róla, hogy hű felségeitekhez, — mondotta Gilbert.

— Nem, nem, uram, nem! Ötezer emberemmel és azzal a másik ötezerrel, mely kezünknek egy intésére rendelkezésünkre áll, inkább egészen másra fogok vállalkozni. El fogom taposni a lázadás kigyójának fejét.

— Az Isten szerelmére! Akkor hát igaza volt annak az embernek, mikort azt mondotta nekem, hogy felségednek már fején van az ítélet?

— Annak az embernek? — kérdezte a királyné. — Kinek?

— Olyan embernek, kinek nevét nem merem megemlíteni... olyan embernek, ki már háromszor óvta felségedet.

— Oh, rajta leszünk, hogy reásüssük a hazugságot arra a gonosz prófétára! — kiáltotta Mária Antoinette.

— Nagyon félek, asszonyom, hogy ámitja magát.

— Ön tehát azt hiszi, hogy a nép elég vakmerő lesz, megtámadni bennünket?

— Egész Páris azt hiszi.

— És benyomulna a palotába, mint junius huszadikán?

— A Tuilériák palotája nem erőd.

— Megtettük óvóintézkedéseinket, melyekkel képesek leszünk némi ellenállásra. Jöjjön velem és győződjék meg róla saját szemével.

Odavezette egy ablakhoz, melyből Gilbert áttekinthette a lovardateret és a kisebb udvarokat. Láta, hogy a falakba lőréseket vágta, úgy, hogy az ostromlókat három oldalról lehetett tűz alá fogni.

— Mit szól hozzá? — kérdezte a királyné. — Még most is ajánlaná Barbaroux urnak és ötszáz emberének, hogy támadást merészeljenek?

— Ha lehetne tanácsot adni azoknak a megátalkodott embereknek, akkor megtenném náluk is azt a kísérletet, melyet most megteszek felségednél.

— És valószínűleg ott sem hajtanának tanácsára.

— Épp oly kevésbé, mint itt. Oh, hogy annyi-szor kérnek az embertől tanácsot és sohasem fogadják meg!

— Ne feledje, — felelte Mária Antoinette — hogy nekünk kéretlenül adja tanácsát.

— Igaz, asszonyom, — mondotta Gilbert és hátrált egy lépéssel.

— De, — mondotta a királyné és kezét nyujtotta neki — éppen azért annál hálásabbak vagyunk érte.

Több deszkával megrakott szekér fordult be a Tuilériák udvarába. A deszkát lerakták és szétfűrészelték.

— Nézze, — mondotta Mária Antoinette. — Be fognak szegezni minden ablakot és csak egy-egy

kis nyilást hagynak rajtuk a lövésre. Ezuttal szilárdul el van határozva a király. Hiszi-e, Gilbert ur, hogy a lázadók hagynak számunkra még huszonnégy órai időt?

— Augusztus tizedike előtt nincs mitől tartani, — felelte Gilbert.

— Akkor elkészülünk mindennel, — mondotta a királyné. — Augusztus tizedike péntekre esik. Azt hittem volna, hogy a lázadók nem lesznek oly ostobák, hogy szerencsétlen napot válasszanak.

Kiment; Gilbert követte; a csarnok közelében találkoztak egy tábornoki egyenruhában lévő emberrel.

— Nos, Mandat ur, — szölitotta meg a királyné — megtette előkészületeit?

— Parancsára felségednek, — felelte a tábornok és bizalmatlan pillantást vetett Gilbertre.

— Oh, — mondotta a királyné — ez előtt az ur előtt bátran beszélhet, barátaink egyike ő, ugye bár, Gilbert doktor?

— Leghívebb barátainak egyike, asszonyom, — mondotta Gilbert.

— A tábornok megnyugtatótnak látszott.

— Egy szakasz nemzetőrséget, — mondotta — a városháza előtt, egy másikat a Pont-Neuf előtt állítunk fel. Ez a két csapat azt a parancsot kapja, hogy engedje át akadály nélkül a zendülőket, de aztán, mikor a svájciak szembetámadják őket, ők támadják hátba a zendülőket.

— Láthatja, Gilbert ur, — mosolygott a királyné.

— Oh, asszonyom, csak attól tartok, — kezdte szavait az orvos.

De a királyné nem engedte végigmondani.

— Reáér-e, — kérdezte — hogy lejöjjön velem a földszintre?

— Parancsára állok felségednek.

— Akkor jöjjön.

Lementek egy kis csigalépcsőn. A Tuilériák földszinti része olyan volt, mint egy tábor. Zsufolyva volt svájciakkal és el volt látva mindenféle védelmi eszközzel. Mária Antoinette odalépett az ezredeshez.

— Nos, Maillardoz ur, — kérdezte — hogy van az embereivel?

— Egytől-egyig képesek odaadni életüket felségedért.

— Tehát utolsó csepp vérükig fognak védekezni bennünket?

— Ha megkezdődött a harc, csak a király írott parancsára fogjuk beszüntetni.

— Hallhatja doktor ur, — fordult Mária Antoinette Gilberthez. — Ott künn mindenki ellenünk van, itt benn mindenki hívünk.

— Mindenesetre vigasztalás, asszonyom, de nem biztosság.

— Nagy baljós próféta ön, doktorom! Kérem a karját!

Hálósobájába vezettette magát.

— Fáradt vagyok, — mondotta, nagyot sóhajtván és egy székre roskadt. Gilbert letérdelt előtte.

— Asszonyom, — mondotta, — kérve kérem felséges férje, drága gyermekei, saját biztonsága érdekében, utoljára kérem: ne harcra használja fel a rendelkezésére álló haderőket, hanem a menekülésre.

— Gilbert ur, — felelte a királyné — julius

14-ike óta szomjuhozom az elégtételt az átélt megaláztatásokért. Végre eljött a pillanat. Legalább mi azt hisszük, hogy eljött. Meg akarjuk menteni a királyságot, vagy ha nem, akkor hadd temessenek el bennünket a Tuilériák romjai.

— És felséged semmi szín alatt sem ejti el ezt a szerencsétlen elhatározását? — kérdezte Gilbert.

— Nem ejtem el, — felelte Mária Antoinette határozottan és csókra nyujtotta kezét.

Gilbert mély tisztelettel szorította e kézre ajkát, aztán felállt és így szólt:

— Megengedi-e felséged, hogy megirjak néhány sort, melynek elküldésével egy pillanattig sem szabad késni?

— Van ott írószer, — felelte a királyné, egy asztalra mutatva.

Gilbert leült és a következő sorokat írta sebtében egy papírlapra:

»Gróf ur, a királyné életveszélyben forog, ha nem sikerül valamelyik barátjának reábirni a menekülésre. Ön az egyetlen, aki reábirhatná. Tehát jöjjön ide.«

Aláírta a levelet és megcimezte borítékát.

— Szabad-e tudnom, Gilbert, hogy kinek írt most? — kérdezte Mária Antoinette.

— Charny grófnak, — felelte Gilbert.

A királyné elsápadt és megrázkódott, mikor azt a nevet hallotta.

— Miért neki? — kérdezte. — Mit akar tőle?

— Felszólítom, hogy ismételje meg azt a figyelmeztetést, mellyel mindhiába kértem.

— A gróf boldogságban uszik, — felelte a

királyné keserűen. — Hogyan gondolhatna ő most szerencsétlen barátaira?

Az ajtónálló megjelent.

— Charny gróf ur éppen most érkezett, — jelentette — és kéri azt a kegyet, hogy bemutat-hassa hódolatát felségednek.

Mária Antoinette még jobban elsápadt és csak néhány összefüggéstelen szót rebeghetett.

— Az ég küldi, — kiáltotta Gilbert — bo-csássa be.

Charny átlépte a küszöböt.

— Jöjjön, gróf! — köszöntötte Gilbert. — Éppen most irtam önnek egy levelet.

És átadta neki a levelét.

— Hallottam, mily veszélyben forog felséged, — mondotta Charny — és sietve jöttem ide.

— Hallgassa meg, asszonyom, amit a gróf mond! — kiáltotta Gilbert, s meghajolt a királyné előtt. — Az ő ajkáról szól felségedhez egész Franciaország szava.

És Gilbert köszöntötte a grófot, aztán, végső reménnyel, kiment a királyné szobájából.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

Az augusztus 9-éről 10-ére virradó éjszaka

Az olvasó engedje meg, hogy a rue de l'An-cienne-Comédie egyik házába helyezzük át elbe-szélésünk színhelyét.

A ház első emeletén lakott Fréron, kiről mindenki tudta, hogy szüleinek szerencsétlensége tette forradalmárrá.

Menjünk el ajtaja előtt; azon úgy is hiába zörgetnénk; fenn van most a második emeleten, Desmoulins Camille barátjánál.

Mert nemcsak a Tuilériákban dolgoztak oly nagyon, hanem a külvárosok radikálisai is ugyan-csak hozzáláttak munkájukhoz. Danton, Desmoulins, Barbaroux és Billot vakmerő csinyre készültek.

Augusztus 9-én éjjelre járt az idő, mikor Dantont, ki nem számított arra, hogy napkelte előtt kezdődnék a tüntetés, egy szőke legényke verte fel álmából.

— Mi baj már megint? — kérdezte dühösen; mert csak az imént érkezett haza s legalább néhány óráig pihenni akart.

— Danton ur, azt üzeni Billot, hogy várják a városházán, — felelte a jövevény.

— Az eszeveszett bolond! — dörögte Danton. — Jövök, mondja meg neki. De hát ki maga?

És kíváncsian nézett végig a legénykén, ki nemzetőri kapitányi ruhában állt előtte.

— Pitou Ange, a haramonti nemzetőrség parancsnoka vagyok. Részt vettem a Bastille ostromában.

— Igen? Örülök, hogy megismerhetem.

— Tegnap levelet kaptam Billot urtól. Azt írta, — mondotta a fiatal kapitány — hogy derekas verekedés lesz itt és szükség lesz minden jó hazafira. Én tehát tüstént utnak indultam Haramontból az embereimmel; de azok nem tudnak úgy kilépni, mint én, kénytelenek voltak pihenőt tartani Dammartinban, és csak holnap reggel érkeznek ide.

— Hát mennyire van Páristól Haramont? — kérdezte Danton mosolyogva.

— Tizenkilenc mérföldnyire... ma reggel indultunk utnak.

— És tizenkilenc mérföldet egy nap alatt járt meg? — kiáltotta Danton csodálkozva.

— Igen, este tiz órakor Párisban voltam, — mondotta Pitou. — De előbb a Saint-Antoinebe kellett mennem, aztán Párisban kellett különböző helyeken Billot ur hollétéről kérdezősködnöm, végre megtaláltam a városházán. Ő aztán ideküldött önhöz azzal a megbizással, hogy mondjam meg önnek, hogy lusta ember és hogy várják odaát.

— Mennykő és villám! — kiáltotta Danton és harsányan kacagott. — Csakugyan szégyelnem kell magam, ha ehhez a fiatal hazafihoz mérem magamat. Jerünk, barátom!

Megcsókolta feleségét és kiment Pitouval.

A virradat első fénye éppen akkor csillant meg az ablakon. Szép idő ígérkezett, de keleten vérvörös volt az ég alja.

Hasonlóképpen hívták el Desmoulinst és a többi népvézért, s a feleségeik sirva és imádkozva maradtak otthon; mert tudták, hogy férjük döntő csatára indul.

De a király lakásában is sirtak és imádkoztak az asszonyok. Erzsébet hercegnő és Lamballe hercegnő, ki rövid idővel azelőtt tért vissza Angolországból, sirt és imádkozott. A királyné imádkozott, de nem sirt.

A szokott órában vacsoráztak meg; mert XVI. Lajos most is ragaszkodott az étkezés pontos idejéhez.

Vacsora után Erzsébet hercegnő és Lamballe hercegnő abba a terembe mentek, mely a »cabinet du conseil« nevet viselte. Ott akarta a királyi család tölteni az éjszakát, de a király előbb saját szobájába ment és bezárkózott gyóntatóatyjával.

A hölgyek még egyedül voltak, mikor megérkezett hozzájuk Charny gróf.

— Beszélhetek a király ő felségével? — kérdezte s meghajolt Mária Antoinette előtt.

— Ez idő szerint én vagyok a király, — felelte Mária Antoinette.

Charny jobban tudta azt, mint bárki más.

— Ő felsége nyilván éppen Pétionnal beszél? — kérdezte tovább.

— Nem, hanem a gyóntatóatyjával, — felelte a királyné.

— Abban az esetben, — nyugodott meg Charny — mint a palota parancsnoka, felségednek teszem meg jelentésemet.

— Hallom, gróf ur, — mondotta a királyné hidegen.

— Mindenekelőtt tájékoztatnom kell felségedet legénységünk tényleges létszámáról, — szólalt meg Olivér. — A lovascsendőrség hatszáz főből áll és a Louvre téren van. A gyalogos csendőrség tulnyomó részében az istállóknál foglalt állást. E csapat százötven embere a Hotel de Toulouse-ban tartózkodik az állampénztár védelmére; harminc ember a hercegek udvarában, a kis lépcső közelében áll. Az oeil de boeuf-ben és a vele szomszédos termekben kétszáz tisztünk és katonánk van az egykori testőrség köréből s hozzájuk csatlakozott száz ifju royalista és ugyanannyi

nemes. Az udvarokon és kertekben két-háromszáz nemzetőr táborozik. Végre különböző őrállásokon másfél ezer svájci van szétosztva. Tudniillik ezeknek dolga a főlépcső és az előcsarnok védelme.

— És ennyi intézkedés után még mindig nem nyugodt? — kérdezte Mária Antoinette.

— Soha sem vagyok nyugodt, mikor felségedet veszedelem fenyegeti, — felelte Charny.

— E szerint még mindig a menekülést ajánlja?

— Én azt tanácsolom, hogy felséged férjével és gyermekeivel együtt jöjjön körünkbe...

A királyné türelmetlen mozdulatot tett.

— Még van reá idő, — folytatta Charny kérő hangon — még minden nyugodt, még elhagyhatjuk a Tuilériákat. A csillagkapunál az alkotmánypárt háromszáz lovasa vár bennünket. Másfélezer nemest minden bizonnyal összehozunk Versaillesben és négyezer emberrel odaviszem felségeiteket, ahová akarják.

— Köszönöm, gróf ur, — felelte a királyné — kellőképpen megbecsülöm készségét, mellyel elhagyta kedveseit, hogy felajánlja szolgálatait egy idegennek.

— Felséged igaztalan hozzám, — vágott szavába Charny. — Uralkodónóm élete mindig a legdrágább lesz nekem, a kötelességem teljesítése pedig legfőbb erényem.

— Igen, a kötelesség, — felelte Mária Antoinette. — De azt hiszem, magam is ismerem kötelességemet. Nekem pedig az a kötelességem, hogy megóvjam, még ha életembe kerül is, a királyság méltóságát, mikor megtámadják.

— Felségednek utolsó szava ez?

— Ugy van, és utolsó kívánságom.

Charny meghajolt és kiment. Az ajtóban összetalálkozott Campan asszonnyal.

— Asszonyom, — mondotta neki, — mondja meg ő fenségeiknek, hogy vegyék magukhoz legértékesebb drágaságaikat. Számot kell vetni azzal, hogy kénytelenek leszünk elhagyni a palotát.

Az alatt, míg Campanné közölte ezt Lamballe hercegnővel és madame Elisabethtel, Charny még egyszer bement a királynéhez.

— Asszonyom, — mondotta — ha van még valami alapra támaszkodó reménye, kérem, közölje velem. Holnap ilyenkor kénytelen leszek számot adni az embereknek vagy Istennek mindarról, ami addig itt történik.

— Akkor hallja meg, amit most mondok, gróf ur, — felelte Mária Antoinette. — Pétionnak kétszázezer, Dantonnak ötszázezer frankot kellett kézhez kapnia. Danton megígérte, hogy otthon marad, Pétion pedig a kastélyba akar jönni.

— Megbízható közbenjárói voltak felségednek?

— Hiszen ön maga mondja, hogy Pétion megjött. Az már még is valami.

— De még nem elég. Ugy hallom, hogy háromszor kellett érte küldeni, mielőtt idejött. És ha még sem tart velünk...

— Akkor foglyunk és nem szabadul kezünkől. Harangszó hallatszott.

— Mi az? — kérdezte Mária Antoinette.

— Félreverik a harangokat, — mondotta Charny.

A hercegnők ijedten álltak fel.

— Megtudom, mi történik, — tette hozzá Olivér.

— De, ugy-e látjuk még? — kérdezte Mária Antoinette feszülten.

— Azért jöttem, hogy rendelkezésre álljak felségednek, — mondotta Charny és meghajolt — nem hagyom el a királyt, míg meg nem szűnt minden veszedelem.

És kiment.

A királyné egy ideig gondolkozva állt helyén.

— Mégis látni akarom, — mondotta azután — hogy meggyónt-e férjem.

És szintén kiment.

Az udvarban eldőrdült egy lövés. A hölgyek felriadtak.

— Az első! — suttogta Erzsébet hercegnő. — Fájdalom, nem ez lesz az utolsó.

Páris polgármestere 11 órakor a Tuilériákba érkezett. Ezuttal nem várakoztatták, hanem azonnal a király elé bocsátották. Áthaladt a svájciak és a nemesek sorfala közt. Azok nagyon csodálkoztak rajta, hogy a napnak ily órájában az orosz-lán barlangjába megy. Ugy vélték, bátran ott-hon maradhatott volna s nem is egyszer hallotta Pétion ezt a szót: »Judás«, vagy »Áruló«.

A király szobájának ajtajában Mandat tábornokkal találkozott.

— Áh, ön az, polgármester ur! — kiáltotta a parancsnok.

— Ugy van, tábornok ur, én vagyok, — felelte Pétion szokott nyugalomával.

— Vajjon mit kíván itt? — kérdezte a nemzetőrség parancsnoka.

— Nem szükséges felelnem reá, — felelte Pétion, mert nincs feljogosítva, hogy kérdőre vonjon. De bátran meg is mondhatom önnek. Azért

jöttem, mert a király háromszor küldött értelem. A magam jószántából nem volnék itt.

— Minthogy már van szerencsém, hogy találkozhatom önnel, — mondotta a tábornok — kérem, magyarázza meg, miért osztatott szét a városi rendőrség gondnoka temérdek töltényt a marseillei emberek közt és miért kapott nemzetőrségem fejenként csak hármat?

— A Tuilériák számára nem kértek többet, — felelte Pétion nyugodtan. — Minden nemzetőr három, minden svájci negyven töltényt kapott, úgy, amint a király parancsolta.

— De miért a számoknak ez a nagy különbözősége?

— Kérdezze ő felségétől, Mandat ur. Lehet, hogy a király nem bizik a nemzetőrségben.

— Kértem puskaport is, — mondotta Mandat.

— Ugy van, de nem kaphatta meg.

— Szép válasz, — kiáltotta a tábornok. — Hiszen elég lett volna, ha kiadja reá a parancsot.

Pétion ezt a pontot illetőleg bizonyára nem védekezhetett volna sikerrel; de szerencsére kinyílt a királyi szoba ajtaja és beszólították a polgármestert. A király türelmetlenül várta.

— Hogy állnak a dolgok Párisban? — kiáltotta a király, mikor a polgármester belépett.

Pétion meglehetősen bőbeszédű, de semmi-estre sem pontos jelentést tett.

— Van még valami mondani valója? — kérkezte a király.

Pétion tagadólag felelt és úgy látszott, csodálkozik a királynak ezen a kérdésén. De XVI. Lajos azt várta, hogy a polgármester, az előzetes megbeszélés szerint, jobbszemére teszi a mutató-

ujját, ami annak jele lett volna, hogy a neki átadott 200 ezer frank ellenében támogatni fogja a királyt. Pétion megvakarta a füle tövét, de a jobbszemét érintetlenül hagyta. Tehát megcsalták a királyt; valami áruló megtartotta magának a kétszázezer frankot.

Ekkor megjelent a királyné.

— Nos? — kérdezte halkán a férjétől. — Pártunkon van?

— Nincs, — felelte a király. — Nem adta meg a jelet.

— Akkor foglyul kell maradnia, — sugta Mária Antoinette, éppen, mikor Pétion kérdezte, hogy elmehet-e.

— Az Isten szerelmére, ne engedje, hogy elmenjen, — sugta Mária Antoinette a királynak.

— Nem, Pétion ur, — felelte Lajos, — egy pillanatra még. Lépjen be kérem oda, beszélnem kell önnel.

A király szobájában levők megértették, hogy a királynak ezek a hangosan kimondott szavai nem jelentenek mást, mint hogy: »Kérem, jól vigyázzanak erre az emberre, éber őrizetükre bízom.«

Azok nyomban körülfogták a polgármestert és Pétion tisztában volt vele, hogy fogságba ejtették.

Ugyanakkor, mikor a polgármestert a Tuilériákba hívták, a városházára rendelték a nemzetőrség parancsnokát. De Mandatnak nem volt kedve, eleget tenni ennek a felhívásnak.

Pétion kis ideig várt. Aztán így szólt:

— Uraim, hiszen itt nem lehet kibírni, az ember megfúl.

Igazat kellett adni neki, mert körülbelül harminc ember volt abban a szobában, hol csak négy ember számára volt hely. Nem akadályozták meg, hogy kimenjen, mert nem tartóztathatták ott; de nem tágitottak melőle.

Pétion lement a lépcsőn a földszint egyik szobájába, honnan a kertre láthatott. Eleinte attól tartott, hogy az ajtó be van zárva, de nem, nyitva volt, tehát kiment a kertbe.

Ott tágasabb, szellősebb volt a hely, de mégis csak fogság volt, mert hiszen élesen figyelték, mint az imént a kis szobában. Fel és alá járt a terászkokon. Rövid idő múlva kavicsszemeket kezdett átdobálni a falon. Nem háborították benne; hiszen csak ártatlan szórakozásnak látszott az egész. Pedig előre megbeszélt jeladás volt és Billot, kivel Pétion megegyezett, mielőtt elindult a városházáról és megkockáztatta a Tuilériákba való veszedelmes látogatást, megtudta az átrepülő kavicsok által, hogy Pétion aggodalmai valósággá váltak. Tehát sietett a nemzetgyűlésbe, az pedig megbizottat küldött a Tuilériákba azzal az üzenettel, hogy fontos ügyről tárgyal s elvárja a polgármestertől, hogy részt vesz ezen a tárgyaláson és jelentést tesz a városban ez idő szerint uralkodó állapotokról.

Arra aztán, akarva nem akarva, el kellett bocsátani Pétiont.

Hajnali három óra volt, s pirkadni kezdett. De az ég alja vérvörös volt.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

Reggel három órától hat óráig

Pétion szabadonbocsátása nem az első kudarc volt, mely az udvar számításait érte.

Az udvar elrendelte, hogy csapatosztagokat küldjenek a Pont-Neuf-re és a városháza elé; de a nemzetgyűlés elrendelte, hogy ürítsék ki ezeket a helyeket, mert a csapatoknak ily helyeken való megjelenése veszedelemmel járna a közrendre nézve.

Mandat tábornok, mikor éjszaka lóra ült, hogy szemlét tartson a kirendelt őrségeken, legnagyobb meglepetésére minden őrség nélkül találta ezeket a fontos pontokat.

A tábornok még az utca sarkán állt, mikor a tér egyszerre megtelt emberrel. Mielőtt magához tért volna csodálkozásából, látta, hogy elállták útját s hogy a mindenfelől előretóduló tömegek körülfogták. A Tuilériákban nem volt hajlandó engedelmeskedni annak a hozzáintézett felhívásnak, hogy menjen a városházára. Most a néparadat, mely a városháza felé tartott, akarata ellenére odavitte magával.

Senki sem nyult hozzá, senki sem fenyegette, de mindenki csak őt nézte, ő pedig nem kételkedhetett benne, hogy felismerték.

Rövid elhatározással leszállt lováról és bement a városházára. Mikor belépett az ülésterembe, mély hallgatással fogadták. A felkelés vezetői voltak ott együtt, és maguk elé hívták azt az embert, ki el akarta fojtani a felkelést, hogy feleljen intézkedéseiért. A Tuilériákban ő akarta

kihallgatás alá fogni Pétiont, itt őt fogták kihallgatás alá.

— Kinek rendelkezésére kettőztette meg az őrséget a Tuilériákban? — kérdezte valaki.

— Páris polgármesterének parancsára, — felelte Mandat.

— Felmutathatja azt a parancsot?

— A Tuilériákban hagytam, hogy hajtsák végre.

— Miért vonatta fel az ágyukat?

— Azért, mert kivonultattam a zászlóaljat, az ágyu pedig a zászlóaljakhoz tartozik.

— Hol van Pétion?

— Még a Tuilériákban volt, mikor távoztam a palotából.

— Ugy-e bár, fogva tartják?

— Nem, lement sétálni a kertbe.

Valaki egy levelet hozott és indítványozta, hogy olvassák fel.

Mandat egy pillantást vetett arra az írásra és átlátta, hogy elveszett. Megismerte saját kezeírását: az a parancs volt, melyet éjjeli egy órakor a városháza elé rendelt zászlóalj parancsnokának küldött, az a parancs pedig úgy szólt, hogy engedjék át a lázadókat, mikor a palota ellen vonulnak, aztán támadják őket hátba, ugyanakkor pedig a Pont-Neuf-nél álló zászlóalj támadja őket oldalba. A parancsot felolvasták, és ezzel ki volt mondva az ítélet a tábornok fejére.

— Vezessék el, — parancsolta az elnök. — Az ítéletet a börtönben fogják felolvasni a fogoly előtt.

De künn a tömeg várt, és tudta már, hogy mire készült a tábornok. Mikor a börtönőrök közt

elhagyta a városházát, megrohanták, és néhány pillanattal utóbb az emberek vad örvénylésének közepette felemelkedett egy dzsida hegyén Mandat feje.

Ez reggel négy órakor történt. A tábornok hadsegéde, ki a városháza előtt várt felebbvalójára, vágatva indult a Tuilériákba, jelenteni a rémhirt.

Bántatlanul hagyták utjára menni: mert nem volt kéznél nála jobb és gyorsabb hívívő.

A palotában a király pihenni tért. Mikor többfelől megszólalt a vészharang és a riadó végigharsant a városon, felkeltették és arra kérték, hogy mutakozzék a nemzetőrök előtt és néhány megfelelő szóval intse őket kötelességeik teljesítésére.

Álomittasan kelt fel XVI. Lajos. Fodrász nem volt kéznél, s a királynak így fésületlenül, a fekvéstől félfoldalra nyomoit hajzattal kellett mutatkoznia.

A királyné megtudta, hogy férje felkelt, és hozzájietett. Üveges, kifejezéstelen szemével, mely senkire sem nézett, petyhüdtlen lecsüngő alsóajakával, violaszínű frakkjában, mely olyan színben mutatta, mintha gyászt viselne a királyságért, XVI. Lajos éppen ellentéte volt feleségének, kinek arca kipirult izgalmában, kinek könnytelen szemei hidegen és élesen villogtak. Ugy tűnt fel, mintha át akart volna ruházni valamelyest a saját tetteirejéből a királyi hatalomnak erre az árnyékára.

Még eléggé türethetően ment minden, bár a nemzetőrök és a nemes urak nagyon is közelből látták az álmoossággal küzdő tehetetlen embert, és önkénytelenül azt kérdezték magukban, hogy csakugyan hős, csakugyan király-e az az ember.

De egy főurnak, az öreg Mailly hercegnek, szerencsétlenségre az az ötlete támadt, hogy kihuzta kardját és öregesen reszkető hangon kiáltott ki egy oly esküt, mely ebben a pillanatban kétszeresen nem volt helyén; azt az esküt, hogy a francia nemesség, melyet képvisel, meg fog halni IV. Henrik unokájáért.

De a nemzetőrség már nem törődött sokat a nemességgel, az ő szemében már csak az alkotmányos király volt valaki, nem pedig egy kényur unokája. Mindenfelől egyszerre harsant fel tehát ez a kiáltás:

— Éljen a nemzet!

Arra a néhány hangra, mely ezt kiáltotta: — Éljen a király! — nem hallgatott senki.

Ezt a csorbát ki kellett köszönni. XVI. La-jost lehajtották az udvarra. Tehetetlenül alkalmazkodott a parancshoz. Az este megzavarták vacsorájában, most pedig a szokott hét órai alvás helyett csak egyet alhatott és ennek következtében most csak akaratnélküli, gondolkozni és cselekedni képtelen test volt, automata, melyet csak idegen rugók mozgatnak. Ezt a mozgását Mária Antoinette irányította, a királyné, kinek izgékony természet a felindulás óráiban képes volt nélkülözni ételt, italt, pihenést.

Vannak szerencsétlen egyéniségek, kik életük nehéz pillanataiban mindig alulkerülnek. A szánezőszraméltó királyban nem volt képesség arra, hogy szilárd kézzel javára fordithassa az eseményeket. Ugy látszott, csak azért áll most ott, hogy megmutassa mindenkinek, mily kevés fényt hagy a süllyedő királyság oly embernek homlokán, ki

teljességgel hijával van lángésznek és erős akaratnak.

A royalisták újra kiáltották:

— Éljen a király!

De bágyadt lelkesedésüket túlharsogta ez a kiáltás:

— Éljen a nemzet!

Mikor aztán újra megismételték előbbi kiáltásukat, a hazafiak oldaláról ez a kiáltás zúgott fel:

— Nem, nem! Nem kell nekünk más király, mint a nemzet!

XVI. Lajos pedig majdnem kérő hangon mondotta:

— Igen, gyermekek, a nemzet egy a ti királytokkal és egy is marad.

— Hozza le a trónörököst, — sugta Mária Antoinette a sógornőjének, — talán meghatja őket, ha meglátják a gyermeket.

Levítették a trónörököst.

Eközben a király folytatta szomorú szemlélését s most éppen a tüzérekhez ért. De azok majdnem kivétel nélkül köztársaságiak voltak.

Ha XVI. Lajos értette volna a módját, hogy gyújtó beszéddel felmelegítse maga mellett ezt a csapatot, mely elfordult tőle, talán sok minden fordult volna másképp. De XVI. Lajosban ép oly kevés volt a szónoki képesség, mint az elhatározottság, sőt egyáltalában nem volt benne tehetség arra, hogy megnyerje a szíveket. Hebegve mondott valamit, s a royalisták, hogy kimentseék zavarából, megismételték azt az időszerűtlen kiáltást, mely már két ízben tévesztette el oly nagyon a hatását. A tüzérek közt ez a kiáltás majd hogy összeütközésre nem adott okot. Néhányan elhagy-

ták ágyujokat és fenyegető mozdulattal toppantak a király elé.

— Azt hiszed talán, — kiáltották — hogy lőnénk a testvéreinkre, azért, hogy megvédjünk egy oly árulót, mint te vagy?

Mária Antoinette visszahuzta a királyt. A trónörököszt vitték oda.

— Éljen a trónörökös! Éljen a trónörökös! — hallatszott.

De senki sem ismételte meg ezt a kiáltást. A szegény fiu rosszkor érkezett.

A király visszament a palotába, és visszavonulása szinte meneküléshez hasonlított. Lélekzete fogytán és kimerülten vetette magát egy karosszékbe. Mária Antoinette megállt a küszöbön és segítséget keresve nézett körül mindenfelé.

Charny gróf a lakosztályába vivő ajtónak támaszkodott.

A királyné hozzátartott.

— Oh, gróf ur, — kiáltotta — minden elveszett!

— Magam is attól tartok, asszonyom, — felelte Charny.

— Menekülhetünk-e még? — kérdezte a királyné.

— Nem, arra már késő!

— Akkor mit tegyünk?

— Haljunk meg, — mondotta Charny.

A királyné felsóhajtott és visszatért szobájába.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

Reggel hat órától kilenc óráig

Minthogy Mandatot megölték, utódjának Santerret nevezték ki a nemzetőrség főparancsnokává, Santerre pedig rögtön riadót fuvatott a város minden utcájában és kiadta a parancsot, hogy minden templom tornyában huzzák félre a harangokat. Aztán megszervezte a hazafiak őrzéseit és megparancsolta, hogy nyomuljanak elő egészen a Tuilériákig.

Egyébként egész éjszaka őrző csapatok cirkáltak a nemzetgyűlés egész környékén.

Esti tíz óra tájban az Elyséei mezőkön egy tizenegy emberből álló csoportot fogtak el, melyből tíz törrel és pisztollyal, egy pedig puskával volt felfegyverkezve.

Ennek a tizenegy embernek a vezetője az a Suleau volt, ki Lamballe hercegnő szalonjában oly gunyosan nyilatkozott egykor a forradalomról és a guillotinnal. Kihallgatás alá fogták. A községtanács két tagja által aláírt paranccsal igazolta, hogy köteles volt a Tuilériákba menni, aztán a főprokurátor előtt jelentést kellett tennie a dolgok állásáról.

Az aláírásokat megvizsgálták és valódinak találták. E szerint szabadon kellett bocsátani a tizenegy embert.

De Mandat halála óta már néhány óra elmúlt, s a nép új áldozatot kívánt. Mikor köztudomásra jutott, hogy a gyanús emberek egyike Suleau, sokan azt kiáltották, hogy annak az embernek meg kell halnia. Szájról-szájra ment a hír, hogy Suleau

egy ellenforradalmi folyóirat kiadója volt Brüsszelben és része volt azokban az erőszakos rendszabályokban, melyekkel leverték a liègei lázadást.

Suleau hallotta a kiáltásokat és megértette, hogy mi vár reá és a többi fogolyra. Kívánta, hogy engedjék kimenni. A nép töltse ki rajta dühét, hogy legalább fogolytársai megmenekülhessenek.

De bajtársai nem egyeztek bele, mert hiszen nem hitték, hogy kiszolgáltatnák őket védtelenül a csöcseléknek. Pedig mikor a sokaság mind viharosabban követelte a foglyok kiszolgáltatását, mikor a városháza ostromára készült már, kinyitották az ajtót; az őrzöngők benyomultak a cellába.

Az első, kit megtámadtak és kihurcoltak, Royon abbé, a drámai költő volt, oly nagy erejű ember, mint egy óriás. Kétségbeesetten védekezett és pusztá öklével három embert ütött le. A küzdelemben aztán szuronydöfés érte és összerogyott. A dulakodás közben két fogoly elmenekülhetett. A második áldozat egy Solminac nevű egykori testőr volt. A harmadiknak neve nem vált ismeretessé. A negyedik Suleau volt. Csak két hónappal azelőtt ülte menyegzőjét. Egy támadó oldaláról kirántotta az ellenfél kardját. Azután úgy küzdött, mint az oroszlán és bármennyire magával sodorta a népsokaság, harcolva közvetlenül az ajtóig visszavonulhatott. De mikor ki akarta nyitani az ajtót, meg kellett fordulnia. Védtelenségének ezt a pillanatát használták ki üldözői arra, hogy több szuronydöféssel leterítették. Az ötödik áldozat szintén egy volt testőr, Vigiernek hívták. Negyedóránál hosszabb ideig védekezett, elbukott, ismét talpra állt és vörösre festette a köve-

zetet sajátmagának és gyilkosainak vérével. Még négyüket majdnem minden ellenállás nélkül kaszabolták le.

Az újabb holttesteket a Vendôme-térre cipelték, ott fejüket vették, és dzsidára tüzték, aztán körülhordották az utcákon. Este Suleau szolgája drága pénzen vásárolta meg gazdájának fejét és hosszas keresés után megtalálta holttestét is. A meggyilkoltnak özvegye így rövid családi boldogsága után legalább megadhatta a férjének a végtisztességet.

Igy már kétszer folyt vér azon a napon. De a vércsöppek aztán patakká, utóbb folyamhá áradtak.

Nyolc és kilenc óra közt, a riadótól és a vészharangtól felrázatva, tizenkétezer nemzetőr jelent meg és parancsot kért, hogy a Tuilériák ellen vonulhasson. Tartóztatták őket azzal, hogy elterjesztették a nép közt azt a hirt, hogy a Saint-Marceau-külváros még nem készült fel a harcra, a nélkül pedig nem lehet előnyomulni; azonkívül pedig, mondták, még engedményeket várnak a Tuilériákból.

Körülbelül ezer főnyi, csak dzsidával felfegyverzett ember türelmét veszítette, áttört a nemzetőrség sorain és egymaga akart a palota ellen vonulni. Néhányan a marseilleiek közül és még többen mások, kiket a Bastille ostroma óta általánosan ismertek, a sereg élére állottak. Ez volt a lázadás elővédje.

Közben Mandat hadsegéde visszatért a Tuilériákba; de csak akkor vezették a király és Mária Antoinette elé, mikor XVI. Lajos az udvaron tartott szerencsétlen szemléje után szobájába érkezett.

A királyné sehogy sem akart hinni a tábornok szörnyű halálában, mert hiszen csak az imént beszélt vele. Néhányszor elmondatta részletesen az esetet. Aztán kiküldötte komornyikját, Weber, hogy kérje szobájába Röderert, a városi tanács vezető emberét, kiről még mindig azt hitte, hogy egyik legjobb barátja a királyi családnak.

A palota órája éppen kilencet ütött.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

Kilenc órától délig

Abban a pillanatban, mikor Weber jelenteni készült Röderernek, hogy a királyné beszélni akar vele, Durler svájci kapitány felment a királyhoz, hogy átvegye az utolsó parancsokat tőle, vagy a vezérőrnagytól.

Charny meglátta a jó kapitányt, mikor éppen egy ajtónállót, vagy komornyikot keresett, aki bevezethesse a király elé.

— Mit kíván, kapitány? — kérdezte tőle.

— Ön a vezérőrnagy? — kérdezte Durler ur.

— Én vagyok, kapitány.

— Azért jöttem, hogy parancsot kérjek, mert a felkelők seregének éle már kezd beszivárogni a lovarda-térre.

— Azt ajánlom, ne engedjen semmi erőszaknak, mert a király elhatározta, hogy meghal velünk együtt.

— Legyen nyugodt, vezérőrnagy ur, — felelt egyszerűen Durler kapitány.

És megvitte századának a parancsot, mely a század halálos ítélete volt.

A felkelők elővédje, mint Durler kapitány mondotta, csakugyan kezdett már feltűnedezni.

Látni lehetett soraiban egy kapitányi egyenruhában levő fiatal legényt. Pitou Ange volt, ki Billot ajánlatára fontos megbízást kapott.

Az előőrs mögött jelentékeny távolban erős nemzetőri osztag következett tizenkét ágyuval.

A svájciak, mikor megkapták kapitányuk parancsát, szótlanul vonultak órállásaikra. A nemzetőrök közt nem uralkodott oly szigorú fegyelem, mint a svájciak közt; a nemesek, kiknek csak kardjuk és pisztolyuk volt, jobbára ittasak voltak és böszülten várták a harcot a csöcselékkel.

Most kopogtattak az ugynevezett királyi udvar kapuján és több hang kiáltotta:

— Hírnök!

És ugyanakkor a fal párkánya fölé emelkedett egy dzsida végére kötött fehér zsebkendő. Hívták Röderert, az kinyitatta a kaput és kiment az emberek közé.

— Barátaim, — kiáltotta — békeküldöttnek, nem pedig fegyveres sereg számára kértétek, hogy nyissák ki a kaput. Hol van a hírnök?

— Itt van, — felelte szelíd hangon egy nagyranőtt, erőteljes fiú.

— Kicsoda ön?

— Pitou Ange, a haramonti nemzetőrség parancsnoka.

— Mit kíván?

— Azt, hogy bocsássanak be engem és barátaimat.

Pitou barátai pedig ádázképü, rongyos ruhájú, fenyegető dzsidákat szorongató legények voltak.

— Mit akartok itt benn?

— Körül akarjuk zárni a nemzetgyűlést. Tizenkét ágyunk van, de egyet sem sütünk el, ha teljesítik kívánságunkat.

— Mi a kívánságtok?

— Le kell tenni a királyt.

— Komoly, nehéz ügy az, gyermekek, — felelte Röderer — nem lehet azt csak úgy egykettőre elintézni.

— Rendben van, — felelte a hirnök. — Most háromnegyed tíz óra van, tízig adunk időt a megfontolásra. Ha pontban tízre nem kapunk választ, akkor támadunk.

— De addig is, ugy-e bár, be lehet csukni a kaput?

— Hogyne, — mondotta Ange. — Vonuljatok vissza, barátaim.

A dzsidás emberek szót fogadtak, s a kaput bezárták. De elég sokáig volt az nyitva arra, hogy lássák, mily készülődéseket tettek ott benn a fogadtatásukra. Most időtöltésként folytatták a maguk módja szerint tárgyalásaikat olyképpen, hogy felmáshztak a fal párkányára és beszélgetni kezdtek az udvaron levő nemzetőrökkel.

Mikor a negyed óra elmúlt, kijött egy ember a Tuilériákból és megparancsolta, hogy nyissák ki a kaput. A dzsidás emberek azt hitték, hogy teljesítik kívánságaikat és hogy bemehetnek. Fékevesztetten törtettek előre, dzsidájuk hegyére tették a sipkájukat és éltették a nemzetőrséget és

a svájciakat. Az előbbieket ezzel a kiáltással felelték:

— Éljen a nemzet! — de a többiek komoran hallgattak.

Az ágyuk torka előtt a benyomulók megálltak, hogy körülnézhessenek az udvarban. A nagy előcsarnokban három sorban álltak a svájciak, és hasonlóképpen a főlépcsőn is, úgy, hogy a lázadókra egyszerre három sortűzet lehetett adni. Néhányan, köztük Pitou is, aggasztónak tartották a dolgot s igyekeztek azzal csökkenteni a veszedelmet, hogy tréfálkoztak a nemzetőrökkel. Szerencsájuk volt, hogy a király áthaladása után rés támadt ezek közt és a palota többi védője közt. A nemzetőrök elhatározták, hogy nem dolgoznak együtt a svájciakkal és a royalistákkal és mikor a lázadók most megtöltötték az udvart, egyszerűen átcsaptak hozzájuk és odakiáltották a svájciaknak, hogy jó barátként fogadnak soraikba mindenkit, aki hozzájuk pártol.

A waadti kantonból való két ember engedett ennek a felszólításnak, de mikor átmentek a lázadókhoz, a palota egyik ablakában két lövés dördült el és leterítette a hűtleneket. A svájci tisztek, kik egytől-egyik kitűnő lövők voltak, ehhez a hathatós eszközhöz folyamodtak, hogy gátat vessenek a hűtlenségnek.

Nevezetes dolog, hogy e lövések után még semmi sem zavarta meg a nyugalmat; sőt a lázadók tovább barátkoztak a tüzerekkel és igyekeztek megnyerni maguknak a svájciakat is. Egyiköket egy kampós rudat tartott a kezében.

Hogyan volna, — mondotta — ha megpróbálnám, horogra ejteni egy svájci vitézt?

És kinyújtotta a póznát s egy svájci katona borszijába akasztotta kampóját. A svájci kissé ellenkezett, nem akarta észrevétni, hogy nagyon szívesen huzatná át magát.

A tréfát megismételték egy másodikon is, és hangos kacaj tört ki a sansculotteok közt. De ekkor felhangzott a svájciak közt a vezényszó:

— Célozz!

Ekkor egyike azoknak a keveseknek a lázadók közt, kiknek puskájuk is volt, felemelte fegyverét és belőtt a palota egyik ablakába.

Pitou látta, hogy mi következik most, és így kiáltott embereinek:

— Vessétek magatokat a földre, mert más-kép halálfiat vagytok!

S ugyanabban a pillanatban, éppen, mikor gyorsan földre vetette magát, szörnyű sortűz dördült el.

A dzsidások sűrű tömege megtántorult és hullámozott, mint a buzavetés, melyet megmozgat a szél; aztán a földre hullott, mint mikor a kassa levágja a gabonát. Alig harmadrészük maradt talpon. Ezek futásnak eredtek. Aztán mozgás támadt az elesettek közt. A sebesültek jajgatva tápászkodtak fel, próbáltak lábra állni, de aztán erőtllenül roskadtak vissza. Szörnyű látvány volt.

A menekülők szétszóródtak a lovarda-téren. Néhányan a Szajna felé rohantak, mások a Saint-Honoré-utcába. Valamennyien árulásról és gyilkosságról beszéltek kiáltozva.

A Pont-Neuf-nél találkoztak a fősereggel, melyet Santerre és Billot vezetett. Elmondották, hogy mi történt.

— Mit mond hozzá? — fordult Santerre egy kis termetű szőke emberhez, ki mellette lovagolt.

— Azt mondom, hogy a katonának ott van a helye, ahol lövéseket hall, — felelte a kérdezett feltűnően német hanghordozással. — Tehát nem lehet kétség benne, hogy merre kell menni. Előre, Santerre ur.

— Azt hiszem, kedves Billot, — kiáltotta Santerre a második vezetőnek — ily fontos esetben nem szabad személyes bátorságunkra hallgatni, hanem segítségül kell venni a tapasztalást is. Én tehát azt ajánlom, hogy adjuk át a főparancsnokságot ennek az itt levő embernek, Westermann polgártársnak. Én magam felajánlom, hogy szót fogadok neki, mint minden más közkatona.

— Beleegyezem, — felelte Billot — feltéve, hogy haladéktalanul előrenyomulunk.

— Elfogadja-e a főparancsnokságot, Westermann polgártárs? — kérdezte Santerre.

— Elfogadom, — felelte az elzászi, és hangosan kiáltotta: — Előre, indulj!

És a roppant hadoszlop, mely egy pillanatra megállt, ismét menetelt tovább.

Abban a pillanatban, mikor elővédje kétfelől benyomult a lovarda-térre, a Tuilériák órája tizenegyet ütött.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

Kilenc órától délig.

Röderer, mikor visszaérkezett a palotába, szembetalálkozott Weberrel, ki a királyné megbízásából kereste; ő maga is a királynét kereste, mert tudta, hogy ebben a pillanatban Mária Antoinette a Tuilériák legfőbb erőssége. Tehát örült, hogy a királyné küldött érte.

Weber egy szobába vezette. Mária Antoinette egyedül várta jöttét.

— Hogy állnak a dolgok? — kiáltotta, mikor Röderer még a küszöbön állt. — Párisnak ön egyik első tisztviselője, tehát öntől szeretném megtudni, mit remélhetünk, vagy mitől kell tartanunk.

— Felség, remélni ugyyszólván semmit sem lehet, tartani mindentől kell.

— Tehát a nép csakugyan rohamra készül a Tuilériák ellen?

— Az előørs már a lovarda-téren van és tárgyal a svájciakkal.

— Megparancsoltam a svájciaknak, hogy keressék el a csöcseléket, azok pedig tárgyalásba ereszkednek vele? A svájciak tehát még is megbizhatatlanok?

— Nem, a svájciak őrhelyükön fognak szembenézni a halállal.

— Mi pedig a miénken, — kiáltotta Mária Antoinette. — A svájciak a királyt védelmezik, a király pedig a királyságot.

Röderer hallgatott.

— Ön talán más véleményen van? — kérdezte a királyné.

— Véleményemet csak akkor fogom kimondani, ha megparancsolja felséged, — felelte Röderer.

— Kivánom hallani.

— Akkor leplezetlenül fogom kimondani, meggyőződésemet, — mondotta Röderer. — Véleményem szerint a király elveszett, ha a Tuilériákban marad.

— De hova forduljunk? — kiáltotta Mária Antoinette türelmetlenül.

— Ebben a pillanatban, — felelte Röderer — csak egy menedékhelye van a királyi családnak: a nemzetgyűlés.

— Hogyan mondja? — kiáltotta Mária Antoinette, mintha azt hinné, hogy nem hallotta jól.

— A nemzetgyűlés, — ismételte meg Röderer nyugodtan.

— És csakugyan azt képzeli, hogy kérném azokat az embereket valamire? — folytatta a királyné. — Nem, inkább választom azokat az ellenségeket, kik nyíltan támadnak meg, mint azokat, kik alattomban igyekeznek ártani. Hiszen ön azt ajánlja, hogy meneküljünk, még mielőtt bevártuk volna a támadást?

— Kérdezze felséged szakértőtől, mily haderőre számíthat? — indítványozta Röderer.

Mária Antoinette beszólitotta Weber komornyikot.

— Hívj ide egy tisztet, Lachenayet, vagy Mailardozt, vagy...

Azt akarta mondani: vagy Charny grófot, de hallgatott.

Weber kiment.

— Hiszen elég, ha felséged kinéz az ablakon, — mondotta Röderer.

A királyné az ablakhoz ment és félrevonta a függönyt, s ekkor látta, hogy nemcsak a lovardatér, hanem a királyi udvar is tele van lázadókkal.

— Istenem, — hebegte — hiszen már benyomultak a palota udvarába!

Az ajtót megkopogtatták.

— Szabad! — kiáltotta Mária Antoinette indulatosan.

Charny lépett be.

— Ah, ön az, gróf, — mondotta a királyné — akkor kérdezni sem kell. Hiszen már értésemre adta, hogy véleménye szerint mi az a lehetőség, mely nyitva áll előttem.

— Mi az, ha kérdenem szabad? — tudakolta Röderer.

— Meghalni, — mondotta a királyné.

— Felséged bizonyára elfogadhatóbbnak tartja az én javaslatomat, — felelte Röderer.

— Csakugyan, nem tudom, — mondotta Mária Antoinette.

— És mit javasol? — kérdezte Charny.

— Azt ajánlom a királyi családnak, hogy a nemzetgyűlésben keressen védelmet.

— Azzal elkerüli a halált, de gyalázatba dől, — felelte Olivér.

— Nos, hallotta? — kiáltotta Mária Antoinette.

— Nem lehetne középutat találni? — kérdezte Röderer. — Nem volna ajánlatos, elküldeni valakit a nemzetgyűlésbe és küldöttséget hívni a király védelmére?

— Nincs ellenvetésem, — felelte Mária Antoi-

nette — Charny ur, ha elfogadhatónak tartja az indítványt, közölje a királlyal.

A gróf meghajolt és kiment.

— Weber, — mondotta aztán a királyné, — eredj a gróf ur után és hozd meg nekem a király döntését.

Weber nyomon követte Charnyt. Kisvártatva a komornyik visszatért.

— Ő felsége elfogadja a javaslatot, — jelentette. — Champion és Dejoly urak menjenek haladéktalanul a nemzetgyűlésbe és kérjék a küldöttség utnakindítását.

Ebben a pillanatban borzasztó sortűz hallatszott fel az udvarból és a palota alapjaiban megrendült. A királyné felsikoltott és az ablakhoz rohant.

— Hah! nézze csak, nézze csak, hogyan menekülnek a lázadók! és ön azt mondja még, hogy a nemzetgyűlés a mi egyetlen menedékünk? Nézze csak! a lovarda-tér most tiszta. Mienk a győzelem, mienk a győzelem!

— Lesz oly kegyes követni, felséged? — felelte Röderer.

Mária Antoinette hátralépett.

— Kész vagyok, — felelte nyugodtabb hangon.

— Hol van ő felsége a király? — kérdezte Röderer az első komornyiktól, ki szembe jött velük.

— A Louvre oszlopcsarnokában, — felelte a szolgál.

— Éppen oda akartam kísérni felségedet, — mondotta Röderer.

— A királyné követte, nem is gyanítva, hogy mi szándéka van.

Az oszlopcsarnokban a hosszúsági oldal felerész-

ben el volt torlaszolva, az oldalfal pedig harmadrésztében át volt törve. Körülbelül háromszáz ember volt felállítva védelmére. Ez az őrség egy rögtönzött hidon át mehetett a Louvreba és a hid ugy volt megkészítve, hogy a menekülő legénység utolsó emberének módjában volt felszedni és a padlódeszkákat az udvarra dobni.

Maillardozzal, a svájciak ezredesével és néhány nemessel a király az ablakban állt. Messzelátó volt a kezében. A királyné odalépett hozzá. Láthatta szabadszeggel, hogy mi történik.

Végeláthatatlan oszlopban közeledtek a Szajna felől a Tulilériákhoz a lázadók. A város minden tornyában szóltak a félrevert harangok. A Notre-Dame nagy harangja is közbe-közbemordult. A fegyverek csöve, a szuronyok hegye, a kardok pengéje csillogott a napfényben. Kiellen zúgás és robogás hangjai töltötték meg a levegőt.

— Mi a véleménye felségednek most? — kérdezte Röderer.

Mária Antoinette egymásután nézett a körülállókra, mintha a szívébe akart volna látni és fel akarná fedezni bennük a hűség utolsó maradványát. Abból az ötvenből, aki a királyi pár köré se-reglett, a fiatalabbak a királynéhoz léptek, kalapjukat lengették, kivonták kardjukat és fogadkoztak, hogy készek meghalni a királyért, a királynéért és a dauphinért. A nyugodtabbak, kik készek voltak elfogadni Röderer indítványát, a király mellett maradtak.

Mária Antoinette kihuzott egy pisztolyt Maillardoz ezredes övéből és így szólt férjének:

— Sire, most eljött a pillanat, hogy vagy győzünk, vagy barátaink körében pusztulunk el!

Ezek a bátor szavak nagy lelkesedést keltettek. Visszafojtott lélekzettel várták, a király döntését. Bátor, elhatározott király most pisztollyal a kezében ment volna az ellenség felé, talán most még elháríthatta volna a veszedelmet.

De XVI. Lajos Rödelerhez fordult s kérdezte:

— Tehát azt hiszi, hogy menjek a nemzetgyűlésbe?

— Igen, sire, — felelte Rödeler — ez az én meggyőződése.

— Akkor itt már nincs mit tennünk, — mondotta XVI. Lajos. — Uraim, jöjjenek.

A királyné nagyot sóhajtott, visszaadta a pisztolyt a svájciaknak, karjára vette a trónörökös és azt mondotta Lamballe hercegnőnek és Tourzel-nének:

— Jöjjenek, hölgyeim, a király úgy akarja.

A nemesek egymásra néztek, mintha azt akarták volna mondani: »Tehát ezért a királyért jötünk ide, keresni a halált?«

Lachenaye megértette ezt a néma panaszt és így szólt:

— Nem, uraim, nem egyes emberért áldozzuk fel magunkat, hanem az elvért, nem a királyért, hanem a királyságért!

A folyosókon és a lépcsőkön az ijedelem szobraiként az udvar hölgyei és urai álltak. A király megállt és Rödelerhez fordult:

— De mi történjék azokkal, akiknek itt kell maradniok? — kérdezte.

— A hölgyek mind együtt tarthatnak felségeddel, — felelte Rödeler. — Az urak polgári ruhában vannak s elég, ha átmennek a kerten.

— Igaza van, — mondotta Lajos és továbbment.

— Oh, Charny ur! — mondotta a királyné Olivérnak, ki kardját kivonva, a kert ajtajában állt — miért nem hallgattam önre tegnapelőtt, mikor menekülésünket ajánlotta?

Olivér nem felelt, hanem a királyhoz fordult:

— Sire, — mondotta — vegye el a kalapot és adja nekem az önét, hogy ne ismerhessenek reá oly könnyen.

— Igen, a fehér toll miatt, ugy-e bár? — helyeselte a király. — Jól lesz ugy, gróf.

És kalapot cserélt Charnyval.

— Gróf ur, — kérdezte Mária Antoinette — kell-e félteni a királyt ezen az uton?

— Hiszen látja felséged, — felelte Olivér — hogy megteszek mindent, hogy elhárítsam róla a veszedelmet.

— Sire, — mondotta a svájci ezredes, kinek át kellett kísérnie a királyt a kerten — kész velem tartani felséged?

— Kész vagyok, — felelte Lajos és ifejére tette Charny kalapját.

A svájciaknak vele lépést tartó kettős sora közt ment át a király a kerten. Egyszerre szörnyű tolongás zaja támadt jobbfelől. A nép betörte azt a kaput, mely a Café Flora felől a Tuilériákba nyílt. Betódult rajta egy néptömeg, mely megtudta, hogy a király a nemzetgyűlésbe megy. Az az ember, aki ezt a csapatot vezette, emberfejet hordott zászló helyett egy dárda hegyén.

Az ezredes megállást parancsolt és kiadta a rendeletet embereinek, hogy készüljenek az összeütközésre.

— Charny ur, — mondotta halkán Mária Antoinette Olivérnek — ígérje meg, hogy megöl, ha látja, hogy a csöcselék kezébe kerülök.

— Nem ígérhetem meg felségednek, — felelte Charny.

— Miért nem?

— Azért, mert önhöz csak holtestemen át visz az ut.

— Hiszen ez a szegény Mandat feje, megismerem! — kiáltotta XVI. Lajos.

A csöcselék nem mert közelebb menni, de vad fenyegetés és becsmérlés özönét zuditotta a királyi párra. Eldördült néhány lövés, s néhány svájci elesett. Az ezredes tüzet akart vezényelni, de Charny azt mondotta neki, hogy ne tegye.

— Ha lövet, — mondotta — senki sem jut élve közülünk a nemzetgyűlésbe.

— Igaza van, — mondotta az ezredes. — Karra a fegyvert!

A katonák engedelmeskedtek és a menet folytatta útját a kerten át.

Nemsokára azután újabb akadályba ütköztek. A lépcsőn és a terászon, melyen át kellett menniök, hogy a kertből a lovardába jussanak, mert ott tartotta akkor üléseit a nemzetgyűlés, fegyveres csoport várta őket fenyegető magatartással. A veszedelem nagy volt, mert a svájciak most már nem mehettek zárt sorokban.

Tehát elhatározták, hogy megállnak és hirnököket küldenek a nemzetgyűlésbe s megüzenik, hogy a király a nemzetgyűlésben keres menedéket.

A nemzetgyűlés kiküldötte megbízottait, de ez emberek megjelenése csak még ádázabb dühre ingerelte a csöcseléket.

— Le az osztrák nővel! le Veto urral! lemondani, vagy meghalni! — hallatszott mindenfelől. Egy óriás alak, ki a leghangosabban kiáltozott valamennyi közt, dzsidájával hol a király, hol a királyné felé dőfött. A svájciakat mindjobban és jobban szétzilálta az őket körülvevő népsokaság. Már csak a Tuilériákból a királyi párral jött hat nemes, Charny gróf és a nemzetgyűlés küldöttei maradhattak a királyi család közvetlen közelében. Nem lehetett kételkedni, hogy a tömeg a király és mindenekfölött a királyné életére tör.

— Gróf úr, — mondotta Röderer Charnynak — tegye hüvelyébe kardját, mert másképp nem kezeshetek semmiről.

Charny engedelmeskedett, de nem szólt semmit.

Mint a vihar a hullámokon küzdő bárkát, úgy hajtotta be a nemzetgyűlés termébe a hullámzó néptömeg a királyt és a körülötte levő embercsoportot. XVI. Lajos kénytelen volt visszalökni egy embert, ki orra alá tartotta öklét. Egy másik ember megragadta a dauphint és kiszakitotta anyjának karjaiból.

— Charny, az Isten szerelmére, mentse meg a fiamat! — kiáltotta Mária Antoinette.

Olivér ahhoz az emberhez rohant, ki karján vitte a herceget; de alig hogy magára hagyta a királynét, több kéz nyult Mária Antoinette felé és az egyik megragadta a kendőnél fogva, mely a mellét takarta.

Mária Antoinette másodszor is felsikoltott.

Ekkor Olivér megfledkezett Röderer figyelemztetéséről és kardja keresztül szurta azt a vakmerőt, ki kezét vetett a királynéra.

A néptömeg, mikor látta, hogy valaki elesik soraiból, a düh ordítására fakadt és kettőzött erővel rohant előre.

— Szurjátok már le azt az osztrák nőt! — rikoltották az asszonyok — vagy adjatok fegyvert a mi kezünkbe, ha magatok gyávák vagytok!

A királyné nem ügyelt a veszedelemre, mely őt magát fenyegette.

— Fiam! fiam! — kiáltotta újra meg újra.

Most már csaknem az ülésterem küszöbére értek. A tömeg még egyszer kísérletet tett, hogy kezébe kerítse martalékait. A tolongás oly sűrű volt, hogy Charny már csak kardjának markolatával hadakozhatott. A felfordulásban megpillantott egy kezet, mely pisztollyal a királynét vette célba. Ledobta kardját, a pisztolyhoz kapott. Kiragadta a mérnylő kezéből és mellbelőtte vele a legközelebb talált támadót. Aztán lehajolt s fel akarta venni kardját. De valaki már felvette, s a királyné felé akar döfni vele. Charny reávetette magát arra az emberre. Ugyanabban a pillanatban Mária Antoinette közvetlenül a király után belépett az ülésterembe vivő folyosóba. Az ajtót becsapták mögötte.

Charny nem mehetett be. Fején érte egy vasrud, egy szurony furódott mellébe. Ezzel a kiáltással rogyott össze:

— Mint a testvéreim! Szegény Andrée!

Ugyanabban a pillanatban az ágyuk szörnyű sortüze jelezte, hogy megkezdődött a harc a lázadók és a Tuilériák őrsege közt.

HUSZONHATODIK FEJEZET

Déltől 3 óráig

A nép között hamar hire ment, hogy a király odahagyta palotáját és menedéket keresve a nemzetgyűlésbe ment.

Nehéz leírni, hogy mily hatást tett ez a hír maguk közt a leghódolóbb royalisták közt is.

A király, ki megígérte, hogy királyi őrhelyén hal meg, elhagyta ezt az őrhelyét és átment az ellenséghez, vagy pedig legalább is harc nélkül foglyául adta magát.

E pillanattól fogva a nemzetőrség úgy vette, hogy felmentették esküje alól, és majdnem teljes egészében visszavonult. Néhány nemes ur is követte ezeket a csapatokat, mert hiu igyekezetnek tartotta, oly ügyért öletni meg magát, melyet már úgy is feladtak.

Csak a svájciak maradtak helyükön, sötéten, szórtanul, de a fegyelem rabjaiként.

Most előrenyomultak a még semmi hadseregtől le nem győzött külvárosiak, kik csak három évvel azelőtt rombolták le az addig bevehetetlennek tartott Bastillet. Azt hitték, a király a palotában van, és minden oldalról körül akarták fogni a Tuilériákat, hogy elfogják a királyt. A Szajna balpartján menetelő hadoszlop azt a parancsot kapta, hogy a rakodóparton a Saint-Honoré-utcában és a lombfákkal beültetett terásznál levő rácsoskapukat ostromolja meg. A Westermann vezetése alatt álló osztag, melyhez Billot és Santerre tartozott, homloktámadást volt intézendő a palota ellen.

A Ga ira-t énekelve nyomult be az előbbi a lovarda-térre. Elöl mentek a Marseilleiek két kis ágyuval, melyet kariácsra töltöttek. Mintegy kétszáz svájci állta utjukat. Mihelyt tüzelni akart, a támadók utat nyitottak ágyuiknak és maguk is tüzeltek.

A svájciak is sortüzet adtak, de körülbelül harminc halottat és sebesültet hagytak a csatatéren.

Vad rohammal törtettek a lázadók a palota felé s egy szempillantás alatt megszálltak két udvart; a középben levő király-udvart, hol még a földön heverték a svájciak első sortüzétől elesett halottak, és a hercegek udvarát, mely a Flórapavillon és a Szajnai rakodó közelében volt.

Billot, mikor látta a sok halottat, azt hitte, hogy szegény Pitou barátja is elesett. A bosszu vad szomjuságával telve, rohamra tüzelte embereit. Bár a lázadókat itt épp úgy, mint az imént szerencsétlen társaikat, három oldalról lőtték, feltartóztathatatlanul rohantak előre, kiűzték buvóhelyeikből a svájciakat és utánuk nyomultak az előcsarnokig. Ott véres viadal következett, melyben ember küzdött ember ellen.

Billot egyszerre úgy vette észre, hogy hátulról megkapja valaki. Azt hitte, ellenség, és dühösen fordult hátra. De Pitou volt, alig lehetett reáismerni, mert az egész embert vér borította, bár egyébként sértetlen volt.

Mert Ange attól a pillanattól fogva, hogy rövid idővel az első sortüz előtt a földre vetette magát, egy helyen maradt a holtak közt és várta a kedvező pillanatot, mikor vagy elmenekülhet, vagy életjelet adhat magáról barátainak. Teljes

egy óra hosszáig tartott, míg elérkezett ez a kedvező pillanat, és szörnyű óra volt, mozdulatlanul feküdni holtestek közé ékelve a szörnyű vérszagban, mely egészen megtöltötte a forró levegőt.

Billot összeölelkezett Pitouval, de a svájciaknak újabb sortüze eszökbe juttatta, hogy nincs most idő örülni viszontlátásuknak. A puskaapor füstje szürke köd módjára lebegett a falak és a rácskerítések közt. Az előcsarnokban oly sűrű volt a füstgomoly, hogy alig lehetett megismerni benne a svájciakat. A lázadók mind nagyobb dühhel nyomultak előre. A svájciak példaszerűen tartottak rendet és a szuronyok sorfalát szegyezték szembe ellenségeikkel. Külön védték meg a nagy lépcső minden egyes fokát, aztán, minden lépésük közben elvesztve néhány hősüket, az első emeletre vonultak vissza. Este, mikor összeszámlálták a lépcsőn heverő halottakat, nyolcvanig számláltak köztük.

Egyszerre felhangzott a kiáltás:

— A király azt parancsolja a svájciaknak, hogy szüntessék be a tüzelést!

Délután két óra volt. A király parancsa enyhítette a győztesek elkeseredését és megmentette a legyőzöttek becsületét.

Eközben a nemzetgyűlésben a következő történt. Mária Antoinettenek, mikor látta, hogy becsapódik háta mögött az ajtó, mindjárt eszébe jutott az a veszedelem, melyben az imént látta Charnyt. Visszafordult és kitérte karjait, mintha vissza akarna menni hozzá. De minthogy kísérői előrekészítették, a királlyal együtt az ülésterembe lépett.

Látta, hogy a dauphin a nagy asztalon ül. Az

az ember, ki odavitte, meglóbogtatta vörös sipkáját a kis herceg feje fölött és diadalmasan kiáltotta:

— Én mentettem meg Franciaország gyermekét!

Fját most már biztos helyen tudta, — mily öröm volt az a szerető anyának — de a szerető asszony is mindjárt reagondolt szívének bálványára.

— Uraim, — kiáltotta — egyik legjobb tisztem künnrekedt és nagy veszedelemben forog. Küldjenek neki segítséget!

Több képviselő mindjárt kisietett.

A királyi család és kísérei a miniszteri székekbe ültek. Vergniaud elnökölt. A képviselők felálltak, nem a koronás fők iránt való hódolatból, hanem mert tisztelték szerencsétlenségüket.

A király, mielőtt leült volna, így szólt:

— Azért jöttem ide, hogy megelőzzek egy szörnyű bűnt; azt hittem, már csak önöknél vagyok biztosságban.

— Sire, — felelte Vergniaud — számíthat a nemzetgyűlés állhatatosságára. Valamennyien esküt tettünk, hogy megvédjük életünkkel a nép és az alkotmányos hatalom jogait.

Mikor a király helyet foglalt, kívülről ágyúdörgés és fegyverropogás hallatszott, s egy nemzetőr-tiszt ezzel a kiáltással rohant az ülésterembe:

— A svájciak! Megvernek bennünket!

A képviselők azt hitték, hogy visszaverték a lázadókat s a svájciak most majd benyomulnak a lovardába, hogy kimentsék királyukat, mert XVI. Lajos ebben a pillanatban inkább volt a

svájciak, mint a franciák királya. A jelen voltak mind egy emberként álltak fel, népképviselők és hallgatók felemelték kezüket és így kiáltottak:

— Történjék bármi, esküszünk, hogy szabad emberekként élünk és halunk meg!

A királynak és övéinek nem volt köze ehhez az eskühöz; tehát ülve maradtak. Menydörgésként, lelkesen szólt a tulsufolt teremben háromezer torokból az egyhangu fogadalom.

De a tévedés, mely okozója volt, nem tartott soká. Tíz perc múlva már ez a hír érkezett:

— Bevették a palotát! A lovarda felé nyomulnak, mert meg akarják ölni a királyt.

És ugyanazok az emberek, kik az imént a királyság elleni gyűlöletből megesküdtek, hogy életüket adják a szabadságért, most épp oly felbuzdulással fogadták meg, hogy megvédik utolsó csepp vérükig a királyt.

A nemzetgyűlés felszólította Durler svájci parancsnokot, hogy tegye le a fegyvert.

— Én csak a királyt szolgálom, — felelte Durler. — Hol van a király parancsa? Ő bizott meg a parancsnoksággal, csak az ő kezébe adom azt vissza.

Szinte erőszakkal vezették a lovardába. Fekete volt a füsttől és piros a vértől.

— Sire, — kiáltotta — azt mondják, tegyem le a fegyvert. Felséged akarja?

— Én, — felelte XVI. Lajos. — Adja át fegyvereiket a nemzetgyűlésnek. Nem akarom, hogy oly derék emberek, mint ön, elpusztuljanak.

Sóhajtván távozott el Durler. A lépcsőkön és a folyosókon csakhamar kihirdették a király parancsát.

Mikor ezután helyreállt az ülésteremben a nyugalom, az elnök megrázta a csengőt, jelöl, hogy folytatják a tanácskozást. De egy képviselő felállt és emlékeztette, hogy az alkotmány egyik szakasza tiltja a királynak a tanácskozásban való részvételét.

— Igen, de hova menjünk? — kérdezte XVI. Lajos.

— Sire, az a páholy, melyben eddig a *Logographe* című lap munkatársai dolgoztak, szabad, mert az a lap megszűnt. Oda fogjuk vezetni önöket.

Mikor a folyosóra értek, Mária Antoinette ijedten állt meg. Sötét foltokat látott a padlón.

— Hiszen ez vér! — mondotta remegő ajakkal.

Az ajtónálók nem feleltek; talán nem tudták, honnan erednek azok a foltok. Pedig minél jobban közeledtek a páholyhoz, annál szélesebbre terültek és gyakoribbá váltak az ijesztő foltok.

XVI. Lajos, hogy megkimélje feleségét ettől a látványtól, gyorsan előrement, maga nyitotta ki az ajtót a királyné előtt és így szólt:

— Lépjen be hamar, asszonyom.

A királyné előresietett, de mikor a küszöbre tette lábát, iszonyodva sikoltott fel és kezét szeméhez szorítva, hátravetette magát.

Megvolt a vérfoltok magyarázata: holttestet vittek a páholyba.

És ez a holttest volt, melyre a királyné majd hogy reá nem lépett, azért is sikoltott fel és azért vetette hátra magát.

XVI. Lajos lehajolt, hogy közlről láthassa, aztán ugyanazon a hangon, melyen nemrég

azt mondotta: »Hiszen ez a szegény Mandat feje!« most így szólt:

— Oh, hiszen ez a szegény Charny gróf holtteste!

Csakugyan a gróf holtteste volt, amelyet a képviselők kiragadtak a gyilkosok kezéből és a Logographe páholyába vitettek, mert nem gondolhatták, hogy tíz perc múlva már a királyi családot kell ott elhelyezni.

Kivitték a holttestet, és a királyi család bement a páholyba.

Fel akarták mosatni és töröltegni a padlót, de a királyné tiltó mozdulatot tett a kezével és elsőnek foglalt helyet.

És nem tűnt fel senkinek, hogy feltépte cipőjének szalagjait és megnedvesítette lábát a vérrrel, mely még nem hűlt ki.

— Oh, Charny! Charny! — sóhajtott — miért, hogy nem folyik el itt vérem utolsó cseppjéig, hogy örökre összekeveredjék a te véreddel! Az óra hármát ütött.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

Délután három órától hat óráig

Az olvasó követte a marseilleieket a Királyudvarba; követte tüzön és füstön át Billot-t és látta, hogyan ment fel a lépcsőn a holtak közül feltámadt véres kísértettel, Pitouval.

A Tuilériák ettől a pillanattól fogva elestek. Ki az a sötét szellem, ki ezt a győzelmet kivivta?

Némelyek azt felelnék: a nép haragja.

Igen, mindenesetre az, de ki adott irányt ennek a haragnak?

Az az ember, kit alig említettünk nevén, az a német tisz, ki alacsony fekete lován az óriás Santerre és hatalmas flandriai paripája mellett léptetett, az elzászi Westermann.

Ki volt ez az ember, ki, miként a villám, csak a viharban tűnt elő?

Egyike azoknak, kiket Isten rejteget haragjának fegyvertárában, s kiket csak abban a pillanatban ránt elő a sötétségből, mikor szüksége van reájuk, csak abban az órában, mikor verni akar!

Westermannak, az alkonyat emberének hívják.

És csakugyan akkor jelenik meg, mikor a királyságnak bealkonyult, hogy soha fel ne virradjon többé!

Ki talált reá? Ki volt a közvetítő közte és Isten között? Ki egészítette ki Santerret Westermannal? Danton.

A szörnyű tribun hol találta meg ezt a győzőt?

Minden csöcselék gyülekező helyén, a söpredék alján, egy börtönben, a Saint-Lazareben.

Westermannat azzal vádolták — jól megért-sük, nem bizonyították reá — hogy hamis bankót gyártott, s előzetes letartóztatásba helyezték.

Dantonnak olyan ember kellett augusztus tizedikére, ki nem fordulhatott vissza, mert ha visszafordul, a pellengérre lép.

Danton nem vette le szemét a titokzatos fogolyról; azon a napon és abban az órában, mikor szüksége volt reá, hatalmas kezével eltörte láncát, kinyitotta börtönajtájának reteszét és így szólt hozzá: Jer!

A forradalom nemcsak abból áll, hogy a felszínre dobja azt, ami alul van, hanem abból is, hogy kiszabadítja a foglyokat, a szabad embereket pedig börtönbe veti; nemcsak a szabad embereket, hanem a föld hatalmasait, a nagyokat, a hercegeket, a királyokat!

Nem habozva, mert bizonyos volt abban, ami elkövetkezik, Danton abban a lázas sötétségben, mely megelőzte augusztus tizedikének véres pirkadatát, merőben egykedvűnek látszott.

Már előtte való nap elvetette a szelet s mint-hogy bizonyos volt benne, hogy vihart arat, nem kellett törődnie semmivel.

A szél Westermann volt; a vihar Santerre, a népnak ez az óriási megtestesülése.

Santerre alig mutatkozott azon a napon; Westermann tett mindent, ő volt mindenütt.

Ő vonta össze Saint-Marceau-külváros és a Saint-Antoine-külváros embereit és vezette őket a Pont-Neufre, megjelent a végeláthatatlan menet élén a Tuilériák előtt és bezörgetett kardjának hüvelyével a kapun, mintha seregével menetelés végén a kaszárnnyába vonulna be.

Mikor hire futott, hogy a király a nemzetgyűlésbe ment, mintegy háromszáz nemes gyűlt össze a királyné előcsarnokában és elhatározta, hogy követi a királyt, hogy kötelességszerűen osztozzék sorsában.

Összehívták a svájciakat, kik mégí találhatók voltak a palotában, s azt a körülbelül husz nemzetőrt, az egyetleneket, kik mégí nem csatlakoztak a felkelőkhöz és — számra ötszázan — lementek a lépcsőn, azzal az elhatározással, hogy átvonulnak a lovardába.

Az utat egy rácsoskapu zárta el, melyet közönségesen »la grille de la reine«-nek szoktak mondani. Fel akarták törni, de zára nagyon is erős volt, s nem mentek többre, mint hogy egyetlen vasrudját törték ki.

Tőlük csekély távolban, a Pont-Royal rácsoskapuja mögött, a lázadóknak egy csapata állt. Elsőkül két svájci bujt át a résen. Lelőtték őket, mielőtt két lépést is tehettek volna.

A többieknek mégsem volt más választásuk. Szerencsét kellett próbálniok, mert elvégre nem talál célba minden golyó. A vállalkozó sereget kegyetlenül megtizedelték; legrosszabbul jártak a svájciak, mert nagyon jó célpontnak szolgáltak vörös kabátjaikban. Körülbelül hetvenük esett el, a nemesek közül három terült el holtan.

Kissé odább egy őrséghez jutottak, melyet a terasz fái alatt állítottak föl. Az őrség előlépett és tüzelt. Ott megint elesett tiz svájci. A körülbelül nyolcvan lépésnyi uton a sereg nyolcvan embert veszített.

A lombfák teraszának lépcsőjén Choiseul herceg, közeledni látva őket, eljök sietett a felvonó hidtól a Pont-Royalig terjedő tűzvonalban. De a tüzelés oly hevesen folyt, hogy vissza kellett vonulnia. Szétveretve, egy halom száraz levélhez hasonlóan tódult kavaragva a menekülő sereg a gyümölcsösház lépcsője felé. Onnan a XV. Lajos-tér felé sietett, hogy a boulevardokra vagy az Elyséi-mezőkre juthasson. A St-Florentin-utcában a svájciaknak és a nemeseknek egyik csapata nyitva találta a velencei követség házát és ott helyezkedett bátorságba.

A többi az Elyséi-mezőket igyekezett elérni.

Két kartácslövés két részre szakította őket. Az egyik rész a boulevardon át menekült s ott egy csendőrosztaggal találkozott. Azt hitte, hogy megmenekült, Villiers ur, ki maga is csendőrtiszt volt, karját kitarva sietett az egyik lovashoz és így kiáltott:

— Segítsetek, barátaink!

De a csendőr előkapott egy pisztolyt a nyeregkápából és lelőtte Villierst.

Erre a többiek a tengerészeti minisztérium épületébe futottak. Harminc svájci volt, meg egy nemes. Elhatározták, hogy megadják magukat, s mikor megjelent nyolc sansculotte, csakugyan lerakták a fegyvert és így kiáltottak:

— Éljen a nemzet!

A felkelők azt felelték nekik:

— Árulók — csak azért kiáltjátok, mert csapdába estetek, de nem kegyelmezünk!

Egy svájcit lelőttek, egy másikat dárdával döftek át. A lázadók azonnal levágták és szuronyuk hegyére tűzték az elesettek fejét.

Bajtársaik halálán felbőszülve, a többi svájci előrelépett és tüzelt. Heten ott nyomban elesetek a sansculotteok közül.

A svájciak most már ki akartak menni. De ágyucső meredt szembe velük. Visszahátráltak, a löveg nyomon követte őket. A svájciak a folyosó egyik sarkában torlódtak össze. Az ágyu torka előtt a kapuból és rájuk szegeződött. A lövés eldördült. A huszonnyolc svájciából huszonhárom esett el. A lázadók azt hitték, hogy megölték mindnyájukat és ujjongva vonultak el. Akkor azután az öt életben maradt svájcinak, meg egy ki-

rályi apródnak sikerült egy hátsó ajtón elmene-
külni.

A XV. Lajos-téren szétugrasztott sereg má-
sik fele harminc emberből állt és Forester de
Saint-Venant ur volt a vezetője. Ezek az Elyséei-
mezők bejáratánál felismerték, hogy minden ol-
dalról körülfogták őket, és háromszor rohantak
ki szuronysegezve egy egész zászlóalj ellen. A
bátor kis sereg tizenöt embert vesztett ebben az
ütközetben. A többiek egy meg nem szállott tisz-
tást akartak elérni. A puskások sortüze nyolcat
terített le közülök, a többi hét szétszóródott. Azo-
kat egyenkint kaszabolta le a csendőrség.

A Tuilériák körzetében kilencszáz svájci és
arisztokrata holtteste borította a földet! Csak
keveseknek sikerült élve menekülniök.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

Hat órától este kilenc óráig

A nép úgy ment be a királyi palotába, mint
ha a fenevad barlangjába lépett volna; és érzel-
meiről ily kiáltásokkal tett bizonyosságot:

— Halál a farkasra! Halál a nőstényfarkasra!
Halál a farkaskölyökre!

Ha ekkor a király, vagy a királyi család bár-
mely tagja a lázadók elé kerül, bizonyos, hogy nem
menekül élve. A királyra, a királynéra és a dau-
phinra nézve is csak szerencse lett volna, ha már
ezen a napon esnek áldozatául a nép dühének.

A csöcselék kereste őket a szekrényekben, az
ágyak alatt, a kárpitok mögött és minden elkép-
zelhető rejtekhelyen.

Minthogy nem találták őket, más embereken és a butordarabokon töltötték ki dühüket. Leöldösték a szolgálkat, összerombolták az ablakokat, a székeket, az asztalokat. A halál és a rombolás szörnyű éjszakája volt.

Kétszáz embert, ki különböző holmit vitt el a palotából, a nép ott helyben lelőtt, mint tolvajokat. De legtöbben beszolgáltatták azt, amit raboltak. Egy korcsmáros elrabolt egy paptól százhetvenhárom Lajos-aranyat és letette zsákmányát a nemzetgyűlés asztalára. Több sansculotte utilitást cipelt ugyanoda, melyben a király ezüstneműje volt. Egy külvárosi ember egy svájci testőrzsebórájával jelentkezett, melyet »ugy talált«; egy másik egy kis csomag papírpénzzel; egy harmadik értékes ékszerrel; megint másvalaki egy ládikával, mely a királyné tulajdona volt és ezerötyszáz Lajos-arany volt benne.

Látnivaló, hogy nem akarjuk tisztára mosni a népet. Ellenkezőleg, oly mocsokkal és vérrel szennyezetten mutatjuk be, amilyen volt. De jegyezzük meg mindjárt azt is: a győztesek véres, de üres kézzel mentek ki a palotából. Valósággal gázoltak a vérben; az arisztokratákat élve dobálták ki az ablakokon, elesett, vagy haldokló svájciaknak felhasították mellét s kitepték és mint a spongyát facsarták ki markukban szívüket, fejeket vágtak le és hordoztak meg dárdáik hegyén.

A vérontás közben a csöcselék néhányszor, jóllakott oroszlán módjára, kegyelmet gyakorolt.

Mikor a királyi család odahagyta a palotát, Tarente, la Roche-Aymon Ginestone és Tourzel asszonyok a királyné hálószobájában maradtak, mert a királyné nem engedte meg nekik, hogy

vele tartsanak. Vérrel szennyezetten, füstölgő fegyverrel kezében rohant be hozzájuk egy lázadó csoport.

Madame Tarente kinyitotta előttük az ajtót.

— Rajta, jertek be, — mondotta — hiszen csak asszonyok vagyunk.

Azzal térdre estek és várták halálukat.

A lázadók, minden emberi voltukból kivét-közve, Veto asszony tanácsadóinak, az osztrák nő bizalmasainak mondották őket és megforgatták a kést a fejük fölött; ekkor egy nagyszakállu ember, kit Pétion küldött oda, megállt a küszöbön és így förmedt reájuk:

— Kegyelmezzetek az asszonynépnek. A nemzet gyalázata volna, ha megölnétek őket!

Nem is bántotta őket senki.

Campan asszony néhány komornával együtt menekülni készült. A folyosón egy lázadó csoport, mely az egyik szobából bukkant elő, hol néhány lakájt kaszabolt le irgalmatlanul, feltartóztatta őket. A komornák térdre estek, megragadták a kardok véres pengéjét és irgalomért esedeztek. Campanné továbbfutott, egy ember utána vetette magát. A gyilkos fegyver már megvillant a menekülő feje fölött, de ekkor alulról felkiáltott egy hang:

— Mit műveltek ott fenn? Asszonynépet nem szokás megölni, nem értitek?

Campanné akkor már térdre esett.

— Kelj fel, nyomorult fehérszemély! — mondotta hóhéra — a nemzet megkegyelmez neked.

Mit tett eközben a király a Logographe páholyában?

A király éhes volt és ebédet kért.

Vittek neki kenyeret, bort, sült szárnyast, hideg peccsenyét és gyümölcsfélét.

XVI. Lajos, mint a Bourbon család minden hercege, mint IV. Henrik is, nagyétű ember volt. Aluszékonyság és falánkság voltak petyhüdt testének tulajdonai. A Tuilériákban nem volt képes ellenállni az álomnak; a nemzetgyűlésben az éhségnek nem tudott ellenállni. Ugy evett, mint valami vadászkiránduláson és ügyet sem vetett azokra az emberekre, kik végignézték, hogyan étkezik. És azok közt a szemek közt, melyek reápillantottak, mégis volt egy szempár, mely égett, mert könnyezni nem volt képes: a királyné szemepárja.

Mária Antoinette nem fogadott el semmi táplálékot: őt erőben tartotta a kétségbeesés. Hogy a király ily helyzetben még ehetett!

A nemzetgyűlés képviselői is csodálkoztak ily étvágyon ily veszedelmek közepette. Mert ők, kiknél védelmet keresett, tudták, hogy maguk is reászorulnak a védelemre. A lovarda épp úgy tarthatott a csőcselék támadásától, mint a Tuilériák. Nem ámitotta magát. Reggel meg akarta akadályozni Suleau megöletését, és nem volt reá képes. Két órakor a svájciak leöldözését akarta megakadályozni, és nem volt reá képes. Most pedig őt magát fenyegette egy ádáz tömeg, mely harsányan követelte:

— Mondjon le a király! Mondjon le!

A nemzetgyűlés bizottságot küldött ki a népkövetelésének haladéktalan megvitatására. A tanácskozás rövid ideig tartott, de puskaropogás és ágyudörgés kísérte a képviselők vitáját.

Vergniaud vette kezébe a tollat és fogalmazta

meg a határozatot a királyi hatalom ideiglenes felfüggesztéséről.

Mikor a bizottság visszatért a terembe, Vergniaud ment fel a szószékre és így szólt:

— A haza veszedelme tetőfokára hágott. Ennek oka főképpen az a háboru, melyet XVI. Lajos nevében indítottak az alkotmány és a nemzeti függetlenség ellen. A bizalmatlanság, melyet a királynak ez az ellenséges magatartása idézett fel, sürgős szükséggé teszi, hogy további intézkedésig vonassék meg tőle az a hatalom, melyet az alkotmány még meghagyott neki. Ám a törvényhozó testület nem akarja jogellenes követelődzéssel növelni meg saját hatalmát és nem akar véteni az alkotmányra tett esküje ellen. A nemzetgyűlés tehát a következő határozatot hozza: Felhívja a francia népet nemzeti konvent megalakítására. A végrehajtó hatalom fejét ideiglenesen felfüggeszti hivatalos ténykedésétől és külön határozattal királyi herceget nevez ki kormányzóvá a mai napon. Felfüggeszti a királyi civillista folyósítását. A király és a királyi család a törvényhozó testület védelme alatt marad, és a Luxembourg palotában lakik, míg Párisban helyre nem áll anyugalom.

A király szokott egykedvűségével hallgatta végig ezt a határozatot. Aztán kihajolt a Logographe páholyából és Vergniaudhoz fordulva, így szólt:

— Tudják-e, hogy amit most tettek, nem felel meg az alkotmányosságnak?

— Tudjuk, — felelte Vergniaud — de csakis így menthetjük meg életét. Nem tarthatjuk önt már tovább a nép akarata ellenére. Ha nem járunk hozzá a letételéhez, akkor a nép fejét veszi.

A király olyan mozdulatot tett ajkával és vá-

lával, mintha azt akarná mondani: »Könnyen meg lehet!«

Aztán újra leült.

Az óra kilencet ütött. A teremörök parancsot kaptak, hogy vezessék el a királyt és hozzátartozóit a számukra kijelölt lakásra.

A király kis ideig még maradni akart, mert éppen olyan dolgot tárgyaltak, mely érdekelte. Minisztériumot választottak. A választás eredményeképpen a hadügyi, a belügyi és a pénzügyi miniszterséget olyan emberekre bízta, kiket a király elbocsátott hivatalából: Rolandra, Clavièrere és Servanra. Danton igazságügyminiszter lett, a tengerészeti tárcát Monge, a külügyöt Lebrun kapta.

Mikor végeztek ezzel is, a király felállt és elhagyta a Logographe páholyát. Mária Antoinette utána ment. Azóta, hogy odahagyták a Tuilériákat, nem evett, nem ivott semmit, még egy pohár cukrosvizet sem.

A királyi családnak kijelölt lakás a Tuilériák egyik régi épületében volt, a lombterász közelében. Négy szobából állt s azelőtt Camus levéltáros lakott benne.

A királyné hiányt szenvedett mindenben: mindenekelőtt pénzben is, mert a nemzetgyűlés előtt hirtelen támadt tolongásban ellopták erszényét és óráját: aztán fehéreneműben, mert azt, természetesen, nem vitt magával a Tuilériákból.

Tehát kölcsönkért huszonöt louisdort Campanné nővérétől, fehéreneműért pedig az angol követségre küldött.

Este a nemzetgyűlés fáklyaifény mellett hirdette ki Páris utcáin aznap meghozott határozatát.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET

Este kilenc órától éjjelig

Ez a fáklyafény nagyon szomorú látványt világított meg abban a pillanatban, mikor elmentek a lovarda mellett a Saint-Honoré-utcán és a rakodópartokon át.

A harc véget ért; de a szívek lázadása tovább tartott, mert a gyűlölet és a kétségbeesés túlélte a harcot.

A Tuilériákban és környékén lefolyt harcok ezen a véres napon összesen négyezerhatszáz ember életébe kerültek. Az elesett felkelők száma, nem szólva arról a kétszáz emberről, kit lopás miatt lőttek agyon, háromezerötszázat tett. Voltak ezek közt szegény családapák, kik azért vonultak ki, hogy keressék jogaikat, vagy a halált, mert nem bírták tovább éhezni asszonyaik jajgatását. Az elesett lázadók többsége a Saint-Marceau- és a Saint-Antoine-külvárosokból való volt. A Bastille-téren az arzenál előtt és a Panteon előtt terítették ki őket hosszú sorban. A svájciakat és a többi katonát tömegsirban földelték el hamarosan a Magdolna-temetőben.

Ott, ahol a halottakat sorba fektették, siró asszonyok és gyermekek keresték az apákat, a fiaikat, kedvesüket, és mikor megtalálták őket a mozdulatlan holttestek között, a fájdalom borzasztó kitorésével siratták őket. A keservnek mindezek a szörnyű hangjai baljós éji madarak rajaként szálltak a sötétségben és a Tuilériák felé tartottak és körülroptakdték a királyt, a királynét és gonosz tanácsadóikat. E szerencsétlenek kö-

zül sokan ádáz bosszút esküdtek hozzátartozóik holttesténél és szeptember 2-án, január 21-én beváltották esküjüket.

Rémes volt látni a Tuilériák puskaporfüsttől megtelt palotáját. Lakói nem voltak már a palotának, csak itt és ott hevert néhány halott a rejtettebb zugokban és néhány őr járt fel s alá, hogy megóvja a helyiségeket a fosztogatóktól.

Az ugynevezett órapavillonban levő őrsereg a nemzetőrség egy még fiatal kapitányának parancsnoksága alatt állt. Ez a tiszt borzadva fordult el, valahányszor holtakkal megrakott szekér döcögött át a kerteken.

De úgy látszott, hogy azok a borzalmak, melyek szemei elé tárultak, nincsenek kedvezőtlen befolyással étvágyára. Mert esti tizenegy óra tájban elővett egy nagy darab kenyeret és kezdette csillapítani éhségét.

Az előcsarnok egyik oszlopához támaszkodva, látta az asszonyok hosszú sorát. Valamennyien férjüket keresték és kísérteteknek tartotta volna a fáklyafénnyel komoran megvilágított rongyos és kiéhezett alakokat, ha a fájdalom szivszaggató kiáltásai nem hallatszottak volna ki újra meg újra soraikból.

A fiatal kapitány egyszerre megijedt — félig lefátyolozott nőalak suhant el mellette.

— Charny grófné! — suttogta.

A hölgy továbbment, nem hallotta nevét említeni. A kapitány odaintette magához egyik hadnagyát.

— Desiré, — mondotta — az a hölgy ott Gilbert doktor ismerőse. Valószínűleg férjét keresi a halottak közt. Ugy lehet, segítségre szo-

mul, tehát utána megyek. Vedd át a parancsnokságot. Vigyázz és tedd kötelességedet mindketőnk helyett!

Pitou Ange nem tévedett. Andrée a férjét kereste. De nem a gyöttrő kétség érzelmével kereste, hanem azzal a szomorú bizonyossággal, hogy nincs többé az élők között. Vele együtt jött Párisba azzal az erős elhatározással, hogy nem éli túl. Mikor Charny elhagyta, így szólt hozzá:

— Kedves Andrée, a király életveszélyben fog.

Andrée pedig azt felelte:

— Eredj oda, hova a kötelességed szólít. — Csak éretted éltem és veled együtt fogok meghalni.

Legjobban szeretett volna ő maga is a Tuilériákba menni, hogy elfoglalja ismét helyét a királyné mellett, de nem volt ereje hozzá.

Egyedül maradt, aztán megtudta a szörnyű nap minden eseményét, a lázadók győzelmét, a svájciak és a nemesek halálát, a király menekülését. Nem remélte, hogy Charny visszatér; de megtett minden előkészületet, hogy sietve hagyja el vele együtt Párist, ha netalán visszatér.

De az éjszaka leszállt és Olivér nem tért vissza.

Este tíz órakor fátyolt vetett magára és elment. Mindig azoknak az asszonyoknak csoportjában járva, kik szeretett férjüket keresték épp úgy, mint ő, a lovarda-térre ért s hallotta az ott éppen akkor kihirdetett határozatot, mely szerint a nemzetgyűlés megfosztotta trónjától a királyt.

A királyi család tehát a nemzetgyűlés védelme alatt áll, de hol lehet Charny?

Andrée tudta, hogy Olivér okvetlenül a király és a királyné lakosztályai előtt harcolt.

Áthaladt a Király-udvaron, aztán a nagy előtéren és felment a lépcsőn. Ebben a pillanatban történt, hogy Pitou, ki, mint kapitány, a nagy előtér őrségének parancsnoka volt, megpillantotta, felismerte és utána ment.

HARMINCADIK FEJEZET

Az özvegy

Nehéz volna képzetet alkotni arról, hogy a pusztulás mily képe terült a Tuilériákra. A vér végigfolyt a szobákon és lefelé csörgedezett a lépcső fokain; néhány holttest hevert még itt-ott a szobákban.

Andrée követte a többi kereső példáját, fállyát vett a kezébe és reávilágított a holtak arcára.

És e szörnyű szemléje során a király és a királyné lakosztályába jutott. Pitou mindig nyomon követte.

De úgy itt, mint a többi szobában is hiába keresett. Aztán egy pillanatig habozni látszott. Nem tudta már, hova is menjen.

— Oh, gyanitom, mit keres a grófné!

— Pitou ur! — kiáltotta Andrée.

— Igen, itt vagyok, grófné — ha valamiképpen szolgálatára lehetnék...

— Lehetne. Nem tudja, mi lett Charny grófból?

— Nem, nem tudom, de segíthetek keresni.

— Van valaki, aki megmondhatná, hogy él-e

vagy elesett-e: a királyné. Nem tudja, hol van a királyné?

— A nemzetgyűlésben, s azt hinném, a gróf még mellette van. Jöjjön velem, oda vezetem, — mondotta Pitou.

A melléklépcsőn és a félemeleten át visszatértek az előcsarnokba. Pitouról tudták, hogy a nemzetőrség kapitánya és egy őrcsapat parancsnoka, tehát a vele együtt járó hölgyet mindenütt átbocsátották.

De a király és a hozzátartozók egy órával azelőtt már bevonultak új lakásukba. Tehát a Luxembourg-palotába kellett utánuk menni.

Mária Antoinette egyedül volt szobájában. Fájdalmában elmerülve ült egy széken, és nem hallotta, mikor kinyitották az ajtót. Csak akkor riadt fel, mikor egy kéz a vállára nehezedett. Meredten nézett arra a nőre, ki előtte állt.

— Andrée! — kiáltotta. — Mit akar tőlem?

— Azt, amit Isten akart Káintól, mikor azt kérdezte tőle: mit tettél a testvéreddel?

— Káin megölte a testvérét, — felelte a királyné. — De én tiszter is odaadnám az életemet, hogy megmentssem az övét.

— Tehát meghalt? — riadt fel Andrée.

— Azt hiszi talán, hogy a koronámat siratom? — mondotta. — Azt hiszi, így hagynám a lábamat, ha nem az ő vére volna?

Andrée csak nagynehezen állt meg a lábán.

— Tudja-e, hol van a holtteste? — kérdezte.

— Ha kiengednek, odavezetem.

— Várom a lépcsőn, — mondotta Andrée.

Pitou künn volt.

— Egy barátnőm, — mondotta neki Andrée,

— el akar vezetni a gróf holttestéhez... a királyné egyik komornája... szabad elkísérnie?

— Szabad, de csak azzal a feltétellel, hogy ismét visszakísérhetem.

— Ugy lesz.

— Jól van, — felelte Ange és az ajtó előtt álló őrszemhez fordult. — Bajtársam, — mondotta — a királyné komornája egy vitéz tiszt holttestéhez akar menni, s ez a hölgy annak a tisztnak az özvegye. Életemmel kezeskedem, hogy a komorna visszatér ide.

— Rendben van, kapitány, — felelte az őrszem.

Az ajtót kinyitották, Mária Antoinette mélyen lefátyolozva megjelent. Előrement, a grófné nyomon követte, s utolsónak ment utánuk Pitou.

A képviselők huszonhét óra hosszáig tartó ülés után elhagyták az üléstermet s a lovarda üres volt.

— Világítást kérek, — mondotta a királyné.

Pitou felvett egy eloltott fáklyát, meggyújtotta egy lámpa lángján és átadta Mária Antoinettenek. A főlépcső előtt megálltak.

— Itt esett el, — mondotta a királyné halkán.

Andrée nem felelt. A folyosón Mária Antoinette lefelé tartotta a fáklyát és megvilágította a padlót.

— Ez az ő vére, — mondotta.

A grófné még mindig néma volt. Mária Antoinette a páholy felé tartott, kinyitotta ajtaját és bevilágított a fáklyával.

— Itt benn fekszik, — mondotta.

Andrée belépett, leguggolt és ölébe vette a halott fejét.

— Köszönöm önnek, asszonyom, — mondotta — hogy teljesítette kívánságomat.

— De, — felelte a királyné — nekem is kérem kell öntől valamit...

— Szóljon!

— Még mindig nem akar megbocsátani?

— De igen... mert holnap nála leszek.

— Akkor bizonyítsa be, hogy megbocsátott, — mondotta Mária Antoinette és egy kis ollót vett elő a zsebéből.

Andrée átyette tőle az ollót, levágott egy fürtöt a halott hajából és vissza adta az ollót a fürttel együtt a királynénak.

Mária Antoinette megcsókolta a hajfürtöt.

— Oh, — mondotta halkán — ki mondhatná meg, hogy ki szerette őt jobban kettőnk közül?

— Hogy mennyire szerettem, — felelte Andrée — azt ő már legalább tudja.

A királyné visszatért. Andrée ott maradt a halottnál, kinek arcát a hold most megvilágította.

Pitou az előszoba ajtajáig kísért Mária Antoinettet, nem tudva, hogy kit kísért, ott aztán átadta, ígéretéhez képest, az őrnek. Aztán visszasietett saját őrhelyére. Andrée még mindig mozdulatlanul ült helyén, mikor Pitou négy nemzetőrrel visszatért. Szorongva nézett a fiatal kaptányra.

— Grófné, — mondotta Pitou — hiszen csak lakására akarjuk vinni a gróf holttestét.

— Köszönöm, — kiáltotta Andrée örvendő hangon — én pedig utolsó órámban, kérni fogom az Istent, hogy kegyelmesebb sorban részesítse önt, mint aminőben nekem van részem.

A négy katona felemelte s fegyverére fektette

a halottat, és elindultak vele. Andrée mellettük haladt és az egész uton kezében tartotta férjének hideg kezét.

Mikor otthon ágyra helyezték, így szólt az emberekhez:

— Isten áldja és óvja meg önöket. Holnap ott fenn fogok imádkozni érettük. Pitou ur, — fordult aztán a fiatal kapitányhoz — többet köszönhetek önnek, mint amennyit valaha meghálálhatok. Megtesz-e még nekem egy utolsó szolgálatot?

— Parancsoljon, asszonyom! — felelte Ange.

— Mondja meg Gilbert doktornak, hogy jöj-
jön el hozzám holnap reggel.

Pitou meghajolt és elment.

Utközben még egyszer hátrafordult és látta, hogy Andrée úgy térdel az ágy előtt, mint egy oltár előtt.

Abban a pillanatban, mikor kiment a kapun, a Saint-Eustache-templomban az óra háromat ütött.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET

Mit kívánt Andrée Gilberttől

Másnap reggel nyolc órakor Gilbert doktor kopogtatott a Coq-Héron-utcai kis palota kapuján.

Mielőtt erre az útjára indult, meghagyta Pitounak, hogy hívja el Sebestyént az iskolából, menjen vele együtt kocsin a Coq-Héron-utcába és várja meg a grófné háza előtt.

A grófné arcára pillantva, a doktor mindjárt látta, hogy mit szenvedett és hogy hova jutott. Meghajolt előtte és kérdezte, mit kíván tőle.

— Gilbert ur, — szólalt meg Andrée — azért kértem látogatását, mert szívességre akarom kérni önt, ki azok után, amik köztünk történtek, nem tagadhatja meg kívánságom teljesítését. Fölösleges emlékezetébe idéznem a multakat. Hiszen ön is a Taverney kastélyban élte át ifjúságát és tudja, mily szomorú volt az én fiatalkorom. Ismerte atyámat és tudja, mily kevésbé szeretett ő engem. Tudja, mivé akart tenni, mikor az udvarba hozott. Tudja, mily sorsom volt Mária Antoinettenél, az pedig, amit ön követett el ellenem, felejthetetlen kettőnk között. Ön által lettem asszony, kinek nem volt férje és anya, kinek nem volt gyermeke, mert egy órával születése után elrabolta gyermekemet. Ez a szerencsétlenség majdnem elfordította tőlem bátyámat, azt az egyetlen lényt is, ki ragaszkodott hozzám. Azután, hogy megmentsem a királyné becsületét, kénytelen voltam feleségül menni egy férfihoz, kit már régóta szerettem. De a vetélytársnő elidegenítette tőlem, magának foglalta le szerelmét, én pedig hat szörnyű évet éltem át nem viszonzott szerelemben. Végre részvétet keltett benne önfeláldozásom, csendes megadásom, aztán lépésről-lépésre magamhoz vontam, elragadtam őt attól az asszonytól, ki oly sokáig láncolta magához. De köztünk volt még gyalázatom szörnyű titka. Hiszen ön maga leplezte le előtte, s mikor én attól rettegtem, hogy elveszitem őt miatta, odajött hozzám és így szólt: »Tudok mindent, szeretlek!« Ez egy évvel ezelőtt történt. Oh, mily hamar mult el ez az év — pedig mégis az volt az egyetlen, melyben éltem. Négy nappal ezelőtt el kellett hagynia, mert kötelessége és becsülete a királyhoz szolgáltatta. Nem

kértem, hogy maradjon, nem sirtam könnyeket, hanem elkisérttem Párisba. Ma éjjel halottként láttam viszont. Itt fekszik ebben a szobában. Megértheti, hogy nem akarom tulélni, hogy egy sirban akarok pihenni vele. Ön kiváló orvos, kitűnő vegyész és nagy bünt követett el ellenem, melyet jóvá kell tennie. Adjon valami gyorsan és biztosan ható mérget; akkor nemcsak, hogy megbozsátok, hanem szivemből hálás is leszek önnek.

— Asszonyom, élete gazdag volt megpróbáltatásokban, de nemes önmegettagadással viselte, — felelte Gilbert. — Azt mondja kinzójának: Késérűvé tetted az életemet, adj most legalább édes halált. Igaza van, mikor ezt kívánja. De szilárd és végső elhatározása-e, hogy mérget iszik? Anynyira terhére van az élet, hogy nem viselheti tovább?

— A halál volna a legnagyobb jótétemény, melyben Isten részesítene, — mondotta Andrée. Gilbert meghajolt.

— Tíz perc múlva teljesülni fog kívánsága.

Ki akart menni, de Andrée kezét nyújtotta neki.

— Köszönöm, — mondotta. — Ebben a pillanatban oly örömet szerez, hogy ellensúlyozza vele mindazt a rosszat, melyet elkövetett ellenem.

A kapu előtt Gilbert egy bérkocsiban találta Pitout és Sebestyént.

— Fiam, — mondotta a fiúnak s átadott neki egy kis üveget, melyben tejszerű folyadék volt, — eredj be és add át Charny grófnénak ezt a kis üveget. Mondd meg neki, hogy én küldöttem.

— Meddig maradhatok nála, atyám? — kérdezte Sebestyén.

— Ameddig akarsz, — felelte a doktor.

— Hol találalak meg aztán?

— Itt várlak meg.

A fiatal ember átvette a kis üveget és bement a kapun.

Negyed óra múlva ismét kijött.

Gilbert gyors pillantást vetett reá; Sebestyén érintetlenül hozta vissza a kis üveget.

— Mit mondott? — kérdezte Gilbert.

— Azt mondotta: »Oh, a te kezedből nem, gyermekem!«

— Mit tett?

— Sirt.

— Akkor megmenekült, — mondotta Gilbert. — Jer, fiam.

És gyöngédebben csókolta meg Sebestyént, mint valaha.

Gilbert Marat nélkül készítette számadását.

Egy héttel utóbb megtudta, hogy Charny grófnét elfogták és az Apátság fogházába vitték.

HARMINCKETTIK FEJEZET

A Temple

De mielőtt követnők Andréet a fogházba, hova gyanu alapján vitték, kövessük a királynét abba, hova bünösként szállították.

Páris községtanácsa és a nemzetgyűlés közt viszály támadt. A nemzetgyűlés, ez sok tagból álló testület, nem tartott lépést az egyesekkel. Arra az utra szorította a népet, mely augusztus 10-ikéhez vitt, aztán maga hátramaradt.

A nemzetgyűlés osztályai választották meg a

hirhedt községtanácsot, és ez a községtanács volt, mely valóság szerint megcsinálta augusztus 10-ikét; és a nemzetgyűlés voltaképpen csak eszköz volt ama községtanács kezében.

A nemzetgyűlés védelmébe vette a királyt és menedéket adott neki a Luxembourg-palotában. A községtanács megtámadta a Tuilériákat és meg akarta ölni a királyt és a királynét. Bármily gyalázatosság lett volna, utóbb talán mégis szerencsének mondták volna.

A nemzetgyűlés, mikor meghiusította ezt a tervet, királypártinak mutatkozott. De aztán még inkább magára vonta ezt a gyanút, mikor a Luxembourg palotát jelölte ki a király lakóhelyéül. Legalább Páris városi tanácsa azt hitte, hogy ezt a royalizmus jelének tekintheti. Feltette magában, hogy meghiusítja a nemzetgyűlés minden rendszabályát és így mindenekelőtt kijelentette, hogy nem vállal kezességet a király életéért, míg a Luxembourg-palotában lakik. Azt mondták, hogy ez épület pincéi földalatti összeköttetésben állnak különböző lebujokkal.

A nemzetgyűlés ily jelentéktelen ügy miatt nem akart újat huzni a községtanáccsal és reábizta, hogy válassza meg a lakást ő maga. És a községtanács választása a Templera esett.

Reávallott! Mert a Temple nem palota volt, hanem börtön, vén disztelen épület az alacsony, sötét tornyával.

Augusztus 13-án vitték át oda XVI. Lajost, Mária Antoinettet, Erzsébet hercegnőt, a királyi pár kis leányát, a trónörökös, Lamballe hercegnőt, Tourzelnét, Chantilly urat, a király kamarását és Hue urat, a trónörökös kamarását.

Egész Páris örömben uszott. Igaz, hogy mintegy háromezer polgár elesett, de a királyt, az elenséget, az árulót, a nemesség és a papság szövetségétársát, elfogták.

A Temple előtt Santerre várt a királyi uraságokra.

— Lépjen be, uram, — mondotta Santerre XVI. Lajosnak.

Vacsora közben Manuel, a nép embere állt a király háta mögött, nem szolgál, hanem tömlöctartó minőségében. Manuel osztotta a parancsokat; ha a király ellenkező kijelentést tett volna, akkor Manuel rendelkezéseit fogadták volna meg.

Szóval megkezdődött az igazi fogság. A király ezen a napon elindult az örvény felé, hol a vérpad várta. Tizennyolc év alatt tette meg az utat ez örvény széléig. Öt hónap és tiz nap alatt a fenekére volt érkezendő.

Tizenegy órakor megjelentek a községtanács megbizottai és megparancsolták a két kamarásnak, hogy szedjék össze a kevés ágyneműt és kövessék őket.

— Hova? — kérdezték azok.

— A gazdájuk hálósobájába, — felelték nekik. A Temple-nak ebben a részében, melyet a palota-résznek mondanak, az uraságok csak napközben tartózkodhatnak.

Kézilámpával mentek át az udvaron.

— Az Isten szerelmére! — kiáltotta Chantilly rémülten. — Csak nem akarnak a toronyba kísérni bennünket?

— Mindenesetre oda, — felelték a megbizottak. — A paloták ideje lejárt. Meg fogják látni, hol szállásolják el a nép gyilkosát.

Felmentek egy csigalépcsőn, de csak a második emeleten nyitottak ki előttük egy ajtót. Beléptek egy kis szobába, melyben nem volt falikárpit, nem volt szőnyeg, s melynek csak egy ablaka volt. Egy rossz ágy, három szék, meg egy asztal volt a szoba berendezése.

— Melyik a király szolgája? — kérdezte az egyik megbizott.

— Én vagyok a kamarása, — felelte Chantilly.

— Kamarás vagy szolga, körülbelül mindegy. Itt hál majd a gazdád. Ki szolgálja a királynét? Hue ur lépett elő.

— A királyné az első emeleten kap szobát.

Chantilly, ugy, ahogy, rendbe hozta a szobát. Mikor a király belépett, nem tartóztathatta vissza ezt a kiáltását:

— Oh, sire, mily gyalázat!

De XVI. Lajos teljesen nyugodt maradt, körülnézett és nem szólt semmit. Lelkierő volt, vagy közöny? Lefeküdt s oly gyorsan és mélyen aludt el, mint egykor a Tuilériák selyemvánkósain. Ha valaki ebben az órában adott volna neki egy falusi házat lakatosműhellyel, kápolnával és pappal, virágos kertet árnyas ösvényekkel, s hagyta volna ott, a politika minden zavarától távol nyugodtan élni feleségével és gyermekeivel, bizonyára ő lett volna a legboldogabb ember egész királyságában.

Nem ugy a királyné! A büszke nőstényoroslán ugyan nem ordított fel, mikor megpillantotta ketrecét, de csak azért nem, mert oly mély fájdalom dulta lelkét, hogy vak és érzéketlen volt minden iránt, ami rajta kívül történt.

Négy helyiséget jelöltek ki számára. Az elő-

szobában Lamballe hercegnő helyezkedett el; Mária Antoinette a második szobát választotta magának. Tourzelnénak be kellett érnie egy kis hálószobával, a negyedik helyiséget pedig Erzsébet hercegnő foglalta el a két gyermekkel.

Eközben felbukkant a királynélküli Párisban a rémuralom első embere.

Augusztus 10-ének estéjén, mikor minden véget ért, mikor az ágyudörgés elhallgatott, a puska-por füstje elszállt s már csak a martalócok, az orgyilkosok, az éjszaka fenevadjai folytatták munkájukat, a rongyos, részeg embereknek egy serege karján vitte a városházára a sötétség emberét, a pislogó szemű bagolyt, a csöcselék prófé-táját, a szörnyeteg Maratot. Az nyugodtan türte, mert hiszen már nem volt mitől félnie, a győzelem sorsa eldőlt, a véres csatatéren már csak a farkasok, a keselyűk és a hollók uralkodtak. A csöcselék akkor huzta ki, mikor kidugta fejét pincéjének odujából, és az augusztus 10-iki nap győztesének mondotta!

A községtanácsban a sansculotteok letették bálványukat. Az istenek közül, mikor megpillantották Vulkánt, néhányan felkacagtak, de legtöbben iszonyodva és borzadályal nézték. Az utóbiaknak volt igazuk.

Ezzel megkezdődött a rémuralom. A nemzetgyűlés borzadva nézte augusztus 10-én, de nem akadályozhatta meg a vérontást. Ekkor jelentette ki Danton igazságügyminiszter:

»Ahol az Igazság felemeli kezét, elhallgat a nép bosszuja. A nemzetgyűlés színe előtt kezeséget vállalok azokért az emberekért, kik védelme alá helyezkedtek«.

Igy szólt, mielőtt megjelent Marat. De Marat közbelépése után nem kezeskedett már semmiért. Az oroszán kitért a kigyó utjából és a róka szerepében próbálta szerencsáját. Lacroix által azt az indítványt tétette, hogy állittassanak haditörvényszék elé az elfogott svájciak és arisztokraták. Azt remélte, hogy e bíróság tagjaivá oly embereket neveznek ki, kik részt vettek a harcokban és azt gondolta magában, hogy aki maga is bátor volt, tisztelni fogja mások bátorságát is, hogy a győztesek valószínűleg idegenkedni fognak attól, hogy elítéljék a legyőzötteket.

De Marat vért szomjazott. Indítványt tett a gyorsított eljárásra és megszavaztatta indítványát. Fejeknek kell lehullaniok, nem szabad, hogy hiába találták fel légyen a guillotint. Hiszen XVI. Lajos és Mária Antoinette is vért akart látni, most hadd lássák folyni hiveik véré. Hiába szólaltak fel ellene a jogszerűen gondolkodó képviselők. Marat a csöcseléssel dolgozott, új csődületekkel fenyegetődzött, félrehuzatta a harangokat, egy indítvány után kimondatta, hogy a nép majd maga szerez magának igazságot, s így letört minden ellenkezést. A nemzetgyűlés engedett, rendkívüli bíróságot nevezett ki a royalisták elítélése végett.

Augusztus 20-án tartotta első ülését ez a bíróság és halálra ítelt egy royalistát.

Ez első kivégzés hatása szörnyű volt; oly szörnyű, hogy maga a hóhér sem vonhatta ki magát a hatása alól.

Abban a pillanatban, mikor megmutatta a népnek ez első elítélt fejét, s a sokaság széles utat nyitott a halottas szekérnek, felkiáltott, az utca kövezetére ejtette a levágott fejet és hanyatt esett.

Pribékjei felemelték, a hóhér meghalt.

HARMINCHARMADIK FEJEZET

A véres forradalom

Az 1789-iki forradalom, mely Necker, Bailly és Sièyes idejében tört ki 1790-ben véget ért. Barnave, Mirabeau és Lafayette forradalma 1792-ben ért véget. A nagy forradalom, a véres forradalom, Danton, Marat és Robespierre forradalma most kezdődött.

Danton volt az 1792-ik év embere, az 1793-ik év Maraté, Robespierre 1794-ben játszott szerepét.

Rohamosan követték egymást az események. Az osztrákok sikerei a határon. Lafayette vád alá helyezése, a főparancsnokság Dumouriez kezére bízva, a Vendéében a kiutasított papok érdekében kitört lázadás, házkutatások royalistának tartott embereknél és minden nap egy kivégzés — így ért véget az az esztendő. Különösen az ellenségeknek az ország határa felé való győztes elnyomulása fokozta végletekig a nép dühét. Mindenféle hír kelt szárnyra a városban a royalisták terveiről, kik, mint általánosan és nem ok nélkül hitték, Franciaország ellenségeivel szövöztek. Abban, hogy az osztrákok segítségével ismét trónra fogják ültetni a királyt, rommá lövik egész Párist és véres megtorlást gyakorolnak a forradalmárokon, nem kételkedett senki. Danton fegyverre szólította az egész népet és nyomatékkal követelte minden royalista üldözését.

— A nemzetnek közös, nagy erőfeszítésben kell egyesülnie, — mondotta — hogy elűzze a kényurakat az ország határaitól és megtartsa a végre

kivivott szabadságot ellenükben, a nemesség és a papság ellenében! Tömegesen kell megrohannia az ellenséget, egy csapásra kell semmivé tennie, bilincsbe vernie és ártalmatlanná tennie!

Soha nép nem forgott akkora veszélyben. A hollandi nép, mikor látta közeledni XIV. Lajos seregeit és nem látta a menekülésnek más módját, mint a vizözönt és az ország földjének elárasztását, nem forgott akkora veszélyben, mert pártján volt egész Európa. Nem volt oly nagy veszélyben Athén sem, mikor ki kellett ürítenie Xerxes előtt hazájának földjét és nem volt más menedéke, mint a tenger hullámai, mert Athén egész népe arra a hatalmas hajóhadra menekülhetett, melyet Temisztoklesz teremtett meg, és nem volt körében áruló. De Franciaországot szétzilálták, elárulták és kiszolgáltatták. Európa királyai állták körül és halálát várták, hogy teljesen legázolják a zsarnokság kerekeivel. De ekkor tűzokádó lett Franciaországból, és a lángok, melyek előtörttek ebből a tűzokádóból, egy évszázadon át terjesztették fényüket az egész világon.

Eközben a harc tovább folyt az ország bel-sejében is. A párisi községtanács mind ellensége-sebben lépett fel a nemzetgyűlés ellen. Bitorolta azt a jogot, hogy halálbüntetéseket mondjon ki, kinyitatta a börtönöket, szabadonbocsátotta a foglyokat és a nemzetgyűlés neki nem tetsző tagjait ítélőszéke elé állította, mintha megillette volna a jog, hogy ítéletet mondjon felettük.

A nemzetgyűlés ezért felelősségre vonta a községtanács elnökét, s mikor az nem jelent meg, igazolni a városi hatóságok magatartását, kimondotta a községtanács letételét és felhívta osztályait,

hogy huszonnégy órán belül új községtanácsot válasszanak meg.

31-én délután öt órakor kellett volna tehát végrehajtani a nemzetgyűlésben elfogadott indítványt.

De Marat kiabálása, Hébert fenyegetései, Robespierre rágalmai oly hatalmat kölcsönöztek a párisi községtanácsnak, hogy a határozatot nem lehetett végrehajtani. A nemzetgyűlés tagjai látni kezdték, hogy fegyveres erőt kellene mozgósítaniok a községtanács ellen és ki tudja, hogy az a fegyveres hatalom nem fordulna-e a nemzetgyűlés ellen?

Tehát polgárháboru fenyegetett. Marat nyíltan hirdette, hogy le kell kaszabolni az egész nemzetgyűlést. Robespierre, szokása szerint, burkolt formában fejezte ki állásfoglalását: azt mondotta, hogy fegyvert kell ragadni és nem szabad beérni a védekezéssel, hanem támadni kell.

Tallien, egy jelentéktelen irnok, ki Danton jobbkezének adta ki magát, megjelent háromezer fegyveressel a nemzetgyűlésben és kijelentette, hogy a képviselők minden méltóságukat csakis Páris városától kapták, Páris eszközölte ki a parancsot az ellenszegülő papok ellen, Páris tartóztatta le azokat az embereket, kikre más senki sem mert kezét vetni, és Páris fogja rövid idő alatt teljesen megsemmisíteni a szabadságnak mindezeket az ellenségeit.

De a nemzetgyűlés védelembe helyezkedett és Manuel, a községtanács prokurátora, attól tartott, hogy talán mégis messzire merészkedtek. Elfogatta Tallient és felhívta Huguenin elnököt, hogy adjon elégtételt a nemzetgyűlésnek.

Igy álltak a dolgok, mikor felvirradt augusztus 31-ike, az a nagy nap, mely döntött a nemzetgyűlés és a községtanács, a mérséklet és a rémuralom elve közt.

A külvárosok népét a több ízben kipróbált eljárás szerint újra felbujtották. Hiszen a községtanács saját pártján tudta Santerret, a nép emberét, s akinek Santerre volt a barátja, annak rendelkezésére állt egész az Saint-Marceau- és az egész Saint-Antoine külváros. Hiszen ezek a külvárosiak törték már be a Tuilériák kapuit; tehát betörhetik még a nemzetgyűlés kapuit is.

Este hat óra tájban a nemzetgyűlés azt a hirt kapta, hogy az Apátság börtönének közelében a nép nagyon izgatottnak látszik. Tudniillik a bíróság felmentett egy bizonyos Montmorin nevű urat, kit azzal vádoltak, hogy ő állította ki azokat az utleveleket, melyeket szökése alkalmával XVI. Lajos vitt magával. A nép tehát tömegesen tódult a fogház felé és azzal fenyegetőzött, hogy maga szolgáltat igazságot, ha nem mérnek halálbüntetést Montmorin urra.

Egész éjjel borzasztó forrongás volt Páris utcáin. Mindenki érezte, hogy másnap szörnyű események történnek, ha a legkisebb eset tartósabbá teszi a forrongást. Ez az esemény pedig a Châtelet börtöneiben készülődött.

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

Melyben ismét találkozunk Beausire urral

Az augusztus 10-iki események következtében külön bíróságot állítottak fel, melynek feladata volt, tudomást szerezni azokról a lopásokról, melyek a Tuilériákban történtek. A nép ugyan mindjárt a hely színén agyonlőtt két- vagy háromszáz tettenért tolvajt, de könnyű elképzelni, hogy voltak majdnem épp annyian, kiknek legalább egyelőre sikerült eltitkolni lopásaikat.

E becsületes vagyonszerzők közt volt a mi régi ismerősünk, Beausire ur, a király egykori altisztje.

Beausire urnak nem volt semmi oka, hogy akár a királyság bukását sirassa, akár a nép győzelmén örvendezzen. Őt csak az érdekelte, hogy azok az uraságok, kik elvesztették trónjukat, nem hagytak-e maguk után egynémely könnyen mozgósítható értékeket.

A megfelelő látszat kedvéért Beausire ur vörös sipkát tett a fejére, kardot kötött az oldalára és az első halottnál, kit utjában talált, jól bekente a kezét vérrrel. Aztán farkas módjára kullogott a győztes hadsereg nyomán, keselyű módjára lebegett a csatatér fölött. A fölületes szemlélő nagyon buzgó lázadónak tarthatta volna, mikor az ágyak alatt, a szekrényekben, sőt még a fiókos szekrényekben is elbújt arisztokratákat keresett.

De Beausire szerencsétlenségére egy éber pilantásu, feketeruhás ember járt fáradhatatlanul szobáról-szobára és mindenhol megismételte ezeket a szavakat:

— Jusson eszetekbe, hogy asszonyokat és ékszerfélét bántani nem szabad!

Ez a figyelmeztetés nem azoknak szólt, kik csak embereket ütöttek le, és a butordarabokat dobálták ki az ablakokon; hanem a Beausire-fajtájú embereket illette, és a feketeruhás ember ismerte a maga embereit.

Ez a feketeruhás ember a szobákon és a folyosókon végigvivő útja közben megállt egy lépcsőn és így szólt Pitounak, a nemzetőrség kapitányának, ki ott tartotta őrségét:

— Kapitány, nemsokára lát majd lejönni egy vörössipkás, kardos embert, Fogassa le és motoztassa meg. Gyémántékszerzert lopott.

— Parancsára, Maillard ur, — felelte Pitou kapitány.

Nemsokára ezután lefelé tartott a lépcsőn Beausire ur. Pitou intett két alantasának, Telliernek és Maniquetnek. Azok előálltak, hogy kezet vessenek a tolvajra.

Ugy látszott, Beausire megszagolta a veszélyt. Megfordult és kezdett visszafelé menni a lépcsőn.

— Álljon meg, polgártárs! — kiáltotta oda neki Pitou — erre visz az út!

Beausire semmiképpen sem menekülhetett, tehát kénytelen-kelletlen megállt. Hogy megnyerje a hazafiak rokonszenvét, meglóbálta sipkáját és lelkesen kiáltotta:

— Éljen a nemzet! — És hozzá tette még: — Remélem, átbocsátjátok az embert?

— Hogyne, — felelte Pitou — csak éppen, hogy előbb mindenki köteles alávetni magát némi kis formáságnak. Tudniillik parancsot kaptunk,

hogymotozzunk meg mindenkit, aki kimegy a palotából.

— Micsoda? Megmotozzák a haza barátait, a győzőket, azokat az embereket, akik nem egy arisztokratát kaszaboltak le? — kiáltotta Beausire felháborodva.

— A parancs parancs, bajtársam, — mondotta Ange. — Tehát rejtse vissza a hüvelybe kardját és engedelmeskedjék jószántából, mert máskülönben erőszakhoz volnék kénytelen folyamodni.

— Erőszakhoz? — méltatlankodott Beausire. — Azért mersz így beszélni, büszke kapitány ur, mert melletted vannak az embereid... de volnánk csak egyedül mi ketten...

Pitou Ange nem szerette az üres fecsegést.

— Ha egyedül volnék, — felelte — így tennék akkor is. Megfognálak és elvinném a kardodat, mert tolvaj vagy és nem érdemled meg, hogy a becsületes emberek fegyverét hordjad!

És szavait nyomban követte a tett.

— Tolvaj? hogy én, Beausire ur, tolvaj volnék? — kiáltotta a vörössipkás.

De Ange röviden vágott közbe:

— Motozzátok meg!

Beausire zsebében, Pitou és az odalépett Mailard legnagyobb csodálkozására, nem találtak mást, mint egy csomó piszkos kártyát és tizenegy sout.

Pitounak megnyult a képe. Még egyszer megmotoztatta, de megint csak nem találtak nála semmit.

— Kénytelen vagyok bocsátatot kérni, — mondotta. — Ha más elégtételt is kíván, itt van a kardja, rendelkezésére állok.

— Csak a kapott parancsot teljesítette, —

mondotta Beausire hetykén. — Magam is katona voltam és tudom, mi a katona kötelessége. Mehetek már?

— Mehet, a hova tetszik.

Beausire köszönt és eltűnt.

Ange körülnézett és kereste Maillardot, hanem az nem volt látható sehol. De kis idő múlva lefelé tartott a lépcsőn.

— No, — kiáltotta Pitounak — talált nála valamit?

— Nem, igaztalanok voltunk hozzá.

— Semmiesetre sem, — felelte Maillard, — A fiu megneszelt valamit és hamarosan kiszedte az ékszerből a gyémántköveket. A foglalatot meg az ékszertokot éppen most találtam meg ott fenn a folyosón. A fickó úgy rejtette el a drágaköveket, hogy elkerülte figyelmét. Hova ment az a bitang?

— Azt hiszem, a Szajna felé.

— Tisztáznom kell ezt a dolgot, — felelte Maillard és kilépett a hosszú lábaival, hogy elérhesse Beausire urat.

De Beausire nagy előnyben volt, mert segítette az utcákon uralkodó sötétség és tolongás. Maillard hova-hamarább kénytelen volt letenni a reményről, hogy megcsiphesse, és bosszusan ment be egy gyógyszerészhez, ki jóbarátja volt, s egy kis frissítőt kért tőle.

A véletlen úgy hozta, hogy néhány pillanat múlva egy fiatal nő lépett be, aki mindjárt szemébe tűnt, mert különös módon hasonlított a királynéhoz. Szegényes volt a ruhája, de rendkívül finom és ápolt keze arra vallott, hogy a jobbféle osztályhoz tartozik. Hajtószeret kért a férje számára,

csak arra kérte a gyógyszerészt, hogy ne legyen drágább tizenegy sounál.

Maillard meghökkent. A nő megkapta az orvosszert és így szólt ahhoz a kis fiuhoz, kit kézen fogva tartott.

— Így ni, Toussaint, most pedig add ide azt a tizenegy sout.

A kis fiu letette a pénzt a gyógyszerész asztalára.

— Ez csak kilenc sou, — mondotta a gyógyszerész.

— Nem lehet! — kiáltotta az asszony és maga is megolvasta a pénzt. De Toussaint, hova tetted a többi két sout?

— Nem tudom, mama, — felelte a fiu. — Lehet, hogy elvesztettem. Jerünk csak!

S az ajtóhoz futott.

Maillardnak, kit a dolog önkénytelenül érdekelt, úgy tűnt fel, hogy a fiúnak valamiféle hasonlatosságát veszi észre ahhoz az emberhez, akit keres; s minthogy látta, hogy a gyerek kissé sántit, odakiáltotta az anyjának:

— Ugyan nézze meg, mi van a cipőjében!

Csakugyan a hiányzó két pénzdarab volt benne.

— No, szép kis fickó! — jegyezte meg Maillard. — De jó lesz vigyáznia, asszonyom, nehogy enyveskező embert neveljen belőle. Vajjon kitől örökölhette ezt a hajlamot?

A nő nem felelt, odatette a többihez a két sout és kisietett a gyógyszerértárból.

— Ismeri ezt a nőt? — kérdezte Maillard gyorsan a gyógyszerésztől.

— No, és ön nem ismerné? — felelte a pati-

kus. — Nem vette észre, a királynéhez való nagy hasonlatosságát? Ön, a Châtelet bíróságának embere! Nem tudná, hogy valósággal történelmi hasonlatosság az? Nem emlékszik már a nyaklánc-perre? No, ha igen, akkor emlékeznie kell egy bizonyos Legay Nicole Olivára is, ki Rohan bíbornokkal szemben a királyné szerepét játszotta el és együtt élt egy volt alhadnaggal, egy Beausire nevű szélhámossal, hamiskártyással és kémme.

— Micsoda? — kiáltotta Maillard. — És annak vitte azt a szert? Hajtószer Beausire urnak? De hiszen annak mondotta magát a Tuilériákban feltartóztatott tolvaj is! Aztán az a kis kölyök is nagyon hasonlít ahhoz a gazfickóhoz! Haha, az alma nem esik messze fájától! Aztán az a tizenegy sou! Megfogtam, megfogtam! Barátom, hol lakik az a Beausire ur?

— A szomszédos utca hatodik számú házában. Csak néhány lépésnyire tőlünk.

— És mennyi idő alatt teszi meg hatását az a szer?

— Két óra alatt.

— Ez megfelel nekem, — kacagott Maillard. — Akkor van még elég időm. Tudniillik gondoskodni akarok két betegápolóról annak a derék embernek. Isten önnel, kedves barátom.

Sietve ment vissza a Tuilériákba és elkérte Pitoutól két emberét.

Mikor Beausire boldogan várta a patikaszer kívánt hatását, mely napvilágra fogja hozni a lenyelt gyémántköveket, hirtelen megkopogtatták szobájának ajtaját.

— A törvény nevében, nyissák ki az ajtót!

Nicole megijedt, de Beausire azt mondotta

neki, hogy mostanában majdnem mindenhol tartanak házkutatást, nem kell az aféletől mindjárt megijedni.

A három ember belépett. Nagy megnyugvással látta Maillard, hogy az a fickó, kit keresett, az ágyban fekszik s látta a mellette levő asztalon az üres orvosságos üveget is.

Fél óra múlva Maillard katonáival együtt elhagyta a házat és ugyanakkor nem csak Beausire urat vitte fogolyként magával, hanem zsebében vitt még több bámulatosan szép gyémántkövet is, melyek megértek együtt vagy százezer frankot.

A drágaköveket beszolgáltatta a községtanács irodájában és nyugtát kapott, melyben a haza dicsérettel ismerte el Maillard polgártárs szolgálatát.

Beausire ur másnap már az esküdtszék elé került. A lopást nem tagadhatta, tehát beismerte, de azt mondotta, hogy az birta reá a bünre, mert meg akarta menteni családját a nélkülözéstől és becsületes életet akart kezdeni. De nem segített rajta semmi; halálra ítélték, még pedig kötél általi halálra, mert nem akarták rontani a guilotine becsületét egy közönséges tolvaj és volt gályarab kivégzésével.

De a nép semmiképpen sem akarta beérni azokkal a tolvajokkal, kiket kivégeztek; halálbüntetést követelt minden fogságba vetett royalista ellen is.

A nemzetgyűlés pedig még mindig tiltakozott az ellen, hogy ily vérontást követelhessenek tőle.

Szeptember elsejéig tartott az elkeseredett harc közte és a községtanács közt. De a döntésnek el kellett következnie, ki kellett törnie a viharoknak, mely a levegőben volt.

Szeptember elsejének éjszakáján ért tetőpontjára ez a baljóslatu hangulat. Az emberek úgy érezték, hogy minden pillanatban lesujthat a megsemmisítő villám.

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET

A szeptember 1-éről 2-ára virradó éjszaka

Gilbert tudta, hogy Andréet börtönbe vetették. Ha kitör a felkelés és megrohanják a börtönöket s a nép maga akar birói széket ülni a royalistákon, akkor Charny grófné is életét vesztheti.

Hogyan menthetné meg Andréet? Hogyan szabadíthatná ki börtönéből, mielőtt a nép törné fel zárát? Csak egy ember van, aki segítségére lehetne ebben: Cagliostro! Fejére tette kalapját, vállára vetette köpenyét és utnak indult, keresni a mestert.

Mikor kilépett házának kapuján, egy ember állt a kapu árnyékában.

A doktor megijedt, mert akkoriban ellenséget gyanítottak mindenkiben. De egy barátságos hang így szólt hozzá:

— Én vagyok, Gilbert!

— Cagliostro! — kiáltotta az orvos.

— Nem jól mondja... Zannone báró, — felelt a mester. — De komolyan szólva, barátom, önnek nem vagyok sem Cagliostro, sem Zannone, hanem még mindig Balsamo József vagyok. Ugy-e bár, éppen hozzám készül?

— Ugy van, önhöz.

— Azért jöttem sietve eléje. Menjünk be! Tehát mit kíván tőlem?

— Tudja, hogy állnak a dolgok Párisban, —
mondotta Gilbert, mikor leültek.

— Tudom. Szörnyű dolgok fognak történni,
— felelte Cagliostro — de a szörnyűség némelykor
egy a szükségességgel. Hiszen jó előre megmon-
dottam már önnek, hogy kitör a forradalom, ha
a király és a nemesség ellenszegül. A forradalom
most itt van.

— Ebben igaza volt, — mondotta az orvos.

— A többiben nem? Az a gép, melyről be-
széltem önnek, az a valami, amit sok évvel ez
előtt, mikor ön még gyermek volt, megmutattam
egy üveg vízben Taverneyben a királynénak, az
ugynevezett guillotin — most ott áll a lovarda-
téren és napról-napra több dolga akad.

— Igen, s úgy látszik, még mindig nem dol-
gozik elég gyorsan, — tette hozzá Gilbert — hiszen
karddal, dzsidával és törrel segítenek neki.

— Mit tegyen az ember ily megáltkodott-
sággal szemben? — folytatta Cagliostro. — Elég
sokáig adtak jóindulatu tanácsokat a királynak, a
királynénak és a nemességnek, de nem hallgattak
reá. Beveszik rohammal a Bastillet — az sem
használ semmit. Kétszer veszik be rohammal a
Tuilériákat — az is hiábavaló. A királyt a Templeba
viszik és teletömnek minden börtönt arisztokratá-
val — de az sem használ semmit. A király örül
az osztrákok és a poroszok előnyomulásának: az
elfogott arisztokraták pezsgőznek, míg a nép csak
vizet ihatik, és szarvasgombapástétomot esznek,
míg a népnek csak száraz kenyér jut. Ráadásul azt
kiáltják dáridóikon, hogy: Éljen a király — pedig
a király árulta el a népet — hogy éljenek a poro-
szok — pedig azok alig hetven mérföldnyire van-

nak Páristól — hogy le a nemzettel — pedig a nemzet halálos ágyán vergődik. Lehet az ilyen embereknek jó tanácsot adni? lehet segíteni rajtuk?

— Ön tehát azt mondja, hogy a nép vigye végbe azokat a gyilkosságokat, melyekre áhitozik?

— Oh nem! Biróság elé kell állítani a királyt, a királynét s az arisztokratákat, és royalistákat mind, és ítéletet kell mondani felettük. Minél előbb, annál jobb! Párisnak vérrel kell beszennyeznie magát, védtelenné kell válnia az egész világ előtt, hogy végre meggyőződhessek róla, hogy sehonnan sem várhat kiméletet és részvétet, hogy ebben a meggyőződésében egy emberként álljon talpra, maga előtt hajtsa minden ellenségét és széthordja a szabadságot az egész világon! Mert hiszen most nem olyan dologról van szó, melyhez csak Franciaországnak van köze. Franciaország a világ minden népéért dolgozik.

— Legyen úgy, — felelte Gilbert. — Gyilkoljanak, amint akarnak — egy nőt mégis meg kell menteni!

— Charny grófnét akarja mondani?

— Fiam anyját akarom mondani! És önről tudom, hogy kinyithatja azt a börtönajtót, melyet ki akar nyitani.

Cagliostro az íróasztalhoz lépett, néhány titkos értelmű jegyet vetett egy papirosra és így szólt:

— Itt van, fiam, eredj vele Danton igazságügyminiszterhez és kérj tőle, amit akarsz.

Aztán elváltak egymástól. Gilbert rögtön az igazságügyminisztériumba hajtattott. Danton ismerte Gilbert doktort.

— Éppen jókor jön, — mondotta neki. —

Hivattam volna, ha tudtam volna címét. Nézze, — tette hozzá, egy nőre mutatva, ki lábánál hevert — a feleségem ez, Danton polgárnő. Azt hiszi, hogy mint igazságügyminiszter elég hatalmas vagyok arra, hogy visszatartsam Robespierret és Maratot a tervbe vett vérfürdőtől. Rimánkodik, hogy akadályozzam meg, ha életembe kerül is. Azt feleltem neki, hogy szívesen halnék meg, de csak úgy, ha használok vele hazámnak. Semmi közöm Marathoz és Robespierrehez; szívesen szolgálnám a nemzetgyűlést és segítségével szívesen győzném le a községtanácsot; de a nemzetgyűlés tudni sem akar rólam, nélküle pedig nem tehetek semmit.

Danton mindig felhevült, mikor beszélt, s amit mondott, hatalmas alakja és dörgő hangja által hatott az emberekre. Sok volt benne az oroszlán, a szelindék és a bika jellemző tulajdonaiból; arca visszásan hatott; rutságát magasztosnak lehetett volna mondani, mert mikor beszélt, lelkesedés tükröződött erősen jellegzetes, himlőhelyektől torz arcán. Az ember önkénytelenül azt a vonzalommal vegyes félelmet érezte közelében, melyet a nagytehetségű emberek szoktak ébreszteni.

— Oh, uram! — zokogta Dantonné — mondja meg már neki, hogy a vér szennye reátapad egész életére, ha megengedi azt az istelenséget!

— Oh, szegény asszony, — felelte Gilbert — ha csak azon fordulna meg... ily végzetes időben mi egy ember élete, becsülete? Az ember odaadná, ha megmenthetné vele a haza becsületét! De ez a vérfürdő meg fogja bélyegezni egész Franciaországot!

— Gilbert polgártárs, — kiáltotta Danton — mikor a Vezuv tüzet okádik, szeretném látni azt

az embert, ki elég erős volna, feltartóztatni a láva-folyamot; mikor megindul az ár a tengeren, nincs senki, aki visszaszoríthatná az óceánba!

— De van, akinek Danton a neve, — felelte Gilbert — akkor az ember nem kérdi, hol lehetne találni olyan embert, hanem azt mondja: Itt van, és aszerint cselekszik.

Danton a vállát vont.

— Egyiktek sem tudja, mit akar, — kiáltotta és nagy léptekkel járt fel s alá a szobában. — Jól van! megpróbálom. Indítványt tétetek a községtanácsban, mely kezembe fogja adni a diktatúrát, ha a községtanács tagjai oly rövidlátók lesznek, hogy megszavazzák. Akkor az ellenség ellen viszem Franciaországot s kifelé vezetem le a nép dühét. Ugy aztán a tisztátalan elemet a nemesebb még elnyomhatja. De ki tudná megmondani, hogy sikerül-e, amit akarok, a pokoli Marattal és az álnok, fecsegő Robespierrel szemben? Gilbert ur, — szakította félbe szavait hirtelen — talán kíván tőlem valamit? Hadd hallom? Mivel szolgálhatok?

Gilbert átadta neki Cagliostro levelét.

— Áh, — mondotta Danton — ennek az urnak az ajánlatával jön? Mit kíván?

— Szabadonbocsátását egy hölgynek, kit az apátság börtönébe zártak.

— Hogy hívják?

— Charny grófnénak.

Danton azonnal megírta a parancsot, hogy bocsássák szabadon.

— Kíván még másokat is kiszabadítani? — kérdezte, s átnyújtotta az írást Gilbertnek. — Szeretném mind megmenteni a szerencsétleneket.

— Megkaptam, amit kívánok, — felelte Gilbert.

A sokat érő papírral rögtön a börtönépületbe ment. Éjfél volt már, de a kulcsár tüstént a grófné börtönébe vezette. Andrée az asztalnál ült, melyen lámpa égett s kicsiny, fekete bőrbe kötött, ezüst keresztel diszitett könyvet tartott a kezében. Nem zavartatta magát az olvasásban, amikor Gilbert belépett. Csak mikor már előtte állt és megszólította, akkor pillantott fel s nézett reá mereven, végighuzta kezét a szemén és hebegve mondotta:

— Gilbert ur... lehetséges-e? Mit kíván tőlem?

— Grófné, — felelte Gilbert — a városban szörnyű hírek járnak... azt mondják, hogy a börtönöket holnap...

— Igen, tudjuk, mi néz reánk, — felelte a grófné nyugodtan. — Meg akarnak ölni bennünket. De én felkészültem a halálra.

— Azért jöttem, hogy elvigyem innen, asszonyom... szabadon távozhatik.

És átadta neki a Danton által aláírt papirost.

— Gondolhattam volna, — mondotta Andrée és mosolyogni próbált — hogy nem engedne meghalnom... hiszen egyszer már nem tartotta meg szavát.

— Hogyan, asszonyom? Hiszen felküldöttem a mérget.

— Igen, a fiammal!

— Nem mondtam, hogy magam viszem fel.

— Most pedig reám gondolt, Gilbert ur, be merészkedett az oroszlán barlangjába és kinyitja a börtön ajtaját. Köszönöm, de akarom a halált.

— Nem engedem meg, hogy meghaljon, asszonyom, még ha erőszakhoz kellene is folyamodnom...

— Próbálja meg! — felelte Andrée; összetépte a szabadonbocsátó parancsot és darabjait a kandallóba vetette, melyben még égett a tűz.

Gilbert hangosan feljajdult.

— Mondom, hogy akarom a halált! — mondotta újra Andrée. — Még csak egy kérésem van, Gilbert ur. Igyekezzék megtalálni testemet és megóvni halálában a meggyalázástól. Charny ur boursonnei kastélyának sirboltjában pihen; Boursonneban töltöttem életemnek egyedül boldog napjait; mellette akarok pihenni.

— Oh, asszonyom! Az ég nevében kérem!...

— Én pedig, uram, boldogtalanságom nevében!

— Jól van, asszonyom; ön mondotta minden pontban engedelmeskednem kell. Távozom, de nem tekintem magam legyőzöttnek.

— Ne felejtse utolsó kívánságomat, uram, — mondotta Andrée.

— Ha nem mentem meg akarata ellenére, teljesülni fog, asszonyom, — felelte Gilbert.

S még egyszer meghajolt Andrée előtt, aztán kiment.

Az ajtó, a börtönajtók sajátos, ijesztő csikorgásával zárult be mögötte.

HARMINCHATODIK FEJEZET

Szeptember 2-ának napja

A községtanács nem fogadta el Danton indítványát, mert az a községtanács nem akart mást, mint vérontást. Ha voltak is néhányan, kik még ellene voltak, Marat és Robespierre kicsikarta a

többséget azzal, hogy kiküldötte az utcára leg-lármásabb hiveit.

Egy községtanácsos indítványára elfogadták azt, a javaslatot, hogy haladéktalanul önkéntes sereget alakítanak az ország határán fenyegető veszély el-hárítására, és a sereg gyors megalakítását bizto-sítandó, a javaslat végrehajtására kiküldött bi-zottság egyik tagja kiadta az utasítást, hogy huz-zák félre a harangokat és veressenek riadót az ut-cákon. Ugyanakkor a börtönök felügyeletére ki-küldött bizottság egyik tagja elrendelte, hogy a polgármesteri hivatal börtönéből szállítsanak át az apátsági börtönépületbe huszonnégy foglyot, köz-tük kilenc papot.

Nagy szerencsétlenség volt, hogy ez a két rendelkezés így összetalálkozott, hogy éppen, mi-kor félreverték a harangokat és riadót vertek, hogy mikor a nép, a nemesség és a papság újabb támadásaitól tartva, összecsődült az utcákon, a gyűlölt papok közül többeket végigkocsiztattak a legélénkebb utcákon.

Senki sem tudja, az a gondolat vezette-e a rendelkezőket, hogy a nép majd feltartóztatja a foglyok kocsiját és felkoncolja a bennülőket, hogy azt mondták-e magukban, hogy ha az utcán már megkezdődött a vérontás, szabad folyást enged-nek az eseményeknek és utólag majd azzal mente-getődznek, hogy minden a községtanács akarata ellenére történt s hogy nem volt mód és lehető-ség, megakadályozni a rémségeket.

A kocsiban ülő szerencsétleneket kezdetben nem bántotta senki, de csakhamar akadtak, akik fel-hívták reájuk a nép figyelmét.

— Nézzétek, — mondták — ezek azok az

árulók, akik a poroszokkal tartanak. Gazemberek, akik városainkat kiszolgáltatják az ellenségnek!

Ez még nem tett semmit; a sokaság dühbe gurult és fenyegetődzött, de még nem támadta meg a kocsikat.

A menet lassan haladt végig a Szajna-parton, a Pont-Neufön, a rue Dauphinon, és már közel járt az Apátságához. Most már itt volt az ideje, hogy kihasználják a rendelkezésre álló rövid időt, ha csak nem akarták, hogy pokoli tervük meghiusuljon. Ha engedték volna bemenni őket a fogházba és csak ott benn ölték volna meg őket, nyilvánvaló lett volna, hogy nem a nép haragja, hanem a községtanácsnak előzetesen kibocsátott parancsa volt oka a gonosztettnek.

A véletlen segítségére ment a felbujtóknak. A menet egy bódéhoz közeledett, hol az önkénteseket verbuválták. Oly nagy volt a tolongás annál a bódénál, hogy meg kellett állítani a kocsikat.

Ezt az alkalmat nem volt szabad elszalasztani. Egy ember kivont karddal tört át a kíséreten, mely semmi erőfeszítést sem tett, hogy feltartóztassa, felugrott az egyik kocsi lépcsőjére és kardjával többször egymásután vaktában döfött be a kocsi belsejébe. Mikor aztán visszahuzta, vér csurgott a pengéjéről. Az egyik fogolynak botja volt a kezében és azzal igyekezett elhárítani a döféseket; eközben megütötte a kísérő legénység egyik emberét.

— Oh, kutyák! — kiáltotta az az ember. — Mi védünk benneteket, ti meg reánk üttök! Ide, bajtársak!

Körülbelül husz ember, ki csak erre a kiál-

tásra várt, dárdával és hosszú botra erősített késekkel rohant oda; késeikkel és dárdáikkal bedöftek a kocsiba és a nép hallotta a fájdalmas feljajdulásokat, látta, hogy az áldozatok vére kicserog a kocsi fenekén és nyomát hagyja az utca kövezetén.

Most már nem lehetett utját állni a mézszárlásnak. Az eleinte gyilkosságokra még nem igen készülő népet a vér szaga felizgatta mint a fenevadat. Most már nem elégedett meg a kocsiban ülőkkel; most már meg akarta ölni a börtönben levőket is. Előbb a svájciakat rohanta meg, kiket a felügyelő egy nagy terembe terelt össze. Aztán a papokra kellett volna sornak kerülnie, de azok gyónni akartak, és két órai időt engedtek reá nekik.

Mire használták fel ezt a két órát? Arra, hogy törvényszéket alakítottak. És kit bíztak meg e rögtönzött bíróság elnökségével? Maillardot.

HARMINCHETEDIK FEJEZET

Andrée halála

Előre lehetett látni, hogy a Châtelet-fogháznak egykori törvényszolgája a ünnepélyesség színezetét és az igazságosság látszatát fogja kölcsönözni a mézszárlásnak. Maillard örült, hogy meg fogják ölni az arisztokratákat, de sulyt vetett reá, hogy megóvjon bizonyos formaságokat. A nép mondja ki az ítéleteket — a nép volt szemében az egyetlen csálhatatlan bíró.

Mikor Maillard megalakította bíróságát, megöltek már vagy kétszáz embert. De Maillard és

a nép nem érte be azzal. A rendőrfőnökségen megőrizték e törvényszék bõrzalmas tárgyalásának jegyzõkönyveit. Ugy látszik, az áldozatok vére felloccsant az asztalra is, mert az írásokon még most is meglátszik nem egy rettentõ vérfolt. Minden egyes vádlott neve után tisztán s a legkisebb izgalomra sem valló írással olvasható: »A nép elítélte« vagy »A nép felmentette« és alatta: »Maillard«.

Negyvenháromszor fordul elő az, hogy a vádlottat felmentették. Maillard tehát negyvenhárom embernek mentette meg életét. A felmentettek közt volt Cazette költõ, kit hõslelkû leánya oly lángoló hévvel védett, hogy megindította a bírák köszívét. Mindenkinek, akit felmentettek, Maillard fejére tette kezét és így szólt hozzá: »Szabad vagy!« Aztán nem történt azzal semmi. De mikor halálos ítéletet hoztak, Maillard csak annyit mondott: »a Forceba!« akkor aztán kivezették az elítéltet az udvarra, és künn megrohanta a népsokaság.

Tárgyalás közben belépett a terembe valaki. Maillard egy pillanatra felkelt helyérõl, odament hozzá és így szólt:

— Ha belép az a nõ, kinek sorsa érdekli, intsen a kezével.

Az illetõ biccentett, a terem egyik sarkába vonult és várt. Gilbert volt. Meg akarta menteni, akarata ellenére is, Andréet.

Kora reggel a bírák szünetet tartottak és megreggeliztek. Egész éjszaka munkában voltak és elfáradtak. A halottakat ugyan elvitték szekéren, de a vért nem mosták le. Az udvart vér borította; hosszadalmas lett volna takarítani, tehát egy-

szerűen szalmát hintettek a vérre és erre a szalmára heveredtek le a bírák és gyilkosok, hogy alhassanak néhány órát.

Mikor minden elcsendesedett; a még életben levő foglyok reménykedni kezdettek. De reményük rövid ideig tartott.

Az első fogoly, kit a szünet után a bírák elé vezettek, Charny grófné volt.

— Taverney Andrée polgárnő, Charny gróf özvegye, — jelentette egykedvű hangon Maillard.

Gilbert érezte, hogy térde roskadozik, hogy érverése eláll. Visszafojtotta lélekzetét és figyelt. Hideg veríték gyöngyözött homlokán.

— Polgárok, — mondotta Maillard a bíróság tagjainak — szerencsétlen nő áll előttetek. Barátnője volt az osztrák nőnek, de csak rut hállatlanságot aratott. Elvesztette mindenét, most pedig özvegy és vagyontalan. Gyászruhában áll itt előttünk, és kinek köszönheti ezt a gyászt? Annak az asszonynak, ki urnője volt. Polgárok, fel kell mentenetek ezt a szegényt.

A grófné hátra vetette fátylát és azok az emberek, kik egész éjszaka gyilkoltak, valami tisztelethez hasonlót éreztek a szenvedés fenségével szemben, mely e szép, sápadt arcra szőtt hozzájárulásukat.

— Taverney Andréet, Charny gróf özvegyét, — jelentette ki Maillard — a bíróság felmenti.

— Nem tudják, hogy ki vagyok! — felelte hangosan és szilárdan Andrée. — Annak az embernek vagyok a felesége, ki a király szökését intézte; meghitt barátnője vagyok a királynénak, buzgó arisztokrata nő vagyok és ellensége a forradalomnak. Megérdemeltem a halált.

A vérbiróság tagjai nem fojthatták el csodálkozásukat. Gilbert elsápadt és mélyen huzódott vissza a szoba sarkába, hogy ne lássa meg Andrée.

— Polgárok, — jelentette ki Maillard — az örültség beszél ebből az asszonyból. A szerencsétlenség, mely utolérte, megfosztotta az eszétől. — Örülteken a nép nem ül birói széket.

Felált helyéről és fejére akarta tenni kezét a grófnénak, mint mindenkinek, akit felmentettek.

De Andrée hátralépett.

— Eszemnek teljes birtokában vagyok, — mondotta. — Ha kegyelmet akarnak gyakorolni, gyakorolják máson. Nem kérek kegyelmet, nem érdemlek kegyelmet, visszautasítom kegyelmüket.

Maillard Gilbertet kereste szemével. A doktor esdő mozdulattal, némán emelte fel összekulcsolt kezét.

— Ismételtem, — kiáltotta Maillard — ez a nő örült, bocsássák szabadon.

Az emberek utat nyitottak, hogy Andrée ki-mehessen. Kardok és dárdák földre ereszkedtek e járó márványszobor előtt.

Gilbert utána nézett — de künn a grófné megállt, alig tett többet tiz lépésnél.

— Éljen a király! Éljen a királyné! — kiáltotta — örök gyalázat a forradalomra!

Gilbert úgy érezte, mintha villám sujtott volna le reá és rémült kiáltással rohant ki utána. Látott megvillani s a grófné mellében elmerülni egy kardot. Még felfoghatta az összeroskadót. Andrée reávetette kihunyó pillantását és felismerte.

— Mondottam önnek, — szólt hozzá bágyadtan — hogy meghalok akarata ellenére. Szeresse

Sebestyént helyettem is. És temessen a férjem mellé!

Ezek voltak utolsó szavai.

Gilbert karjaiba fogta és felemelte a földről. Véres kardok és dárdák emelkedtek fel ellene.

De Maillard melléje állt, fejére tette kezét és így szólt:

— Engedjétek át Gilbert polgártársunkat. Egy örült nőt visz el, kit tévedésből öltek meg.

Mindenki utat nyitott és Gilbert bántatlanul ment át a gyilkosok során, És senki sem tett kísérletet, hogy útját állja, oly hatalma volt Maillard szavának a tömegeken.

HARMINCNYOLCADIK FEJEZET

Mi történt a Templeban, míg a mészárlás tartott

A községtanács közben, hogy ezt a vérfürdőt rendezte, félt, hogy szerencsétlenség találja érni a Temple foglyait. Félt, mert abban a helyzetben, melybe jutottak — Longwy elesett, Verdun körülrá, az ellenség ötven mérföldnyire Páristól — a király és a királyi család értékes tús volt, s biztosította a kompromittáltak legtöbbjének életét.

Tehát megbizottakat küldöttek a Templeba. Ötszáz fegyveres nem volt elegendő, hogy hathatósan őrizze ezt a börtönépületet; úgy lehet, kész lett volna arra is, hogy maga nyissa meg kapuit a nép előtt. Az egyik megbizott aztán talált egy oly módot, mely biztosabb Páris minden dárdájánál és szuronyánál: abból állt, hogy háromszinü

szalaggal vonták körül az egész épületet s a szalagon ez a felírás állt:

»Polgárok, kik tudjátok összeegyeztetni a bosszút a rend szeretetével, tiszteljétek ezt a korlátot! Szükség van reá, hogy sikerrel örködhessünk és viselhessük a felelősséget!«

Különös idők, mikor tölgyfaajtókat törtek be, mikor vasrácsokat feszítettek ki és egy szalag előtt letérdeltek!

A király és a királyné nem tudta, mi történt szeptember 2-án Párisban; észrevették ugyan, hogy erős mozgalmasság van közelükben, de már hozzá voltak szokva a csődületekhez.

XVI. Lajos szokás szerint étkezett meg, azután Mária Antoinettel, Erzsébet hercegnővel, madame royale-lal és a trónörökösselel lement a kertbe. De az utcákon most oly nagy lárma volt, hogy visszaparancsolták őket börtönükbe.

Alig, hogy a királyné szobájába érkeztek, belépett hozzájuk a községtanács két hivatalnok.

— Nem tudják, mi történik? — kérdezte egyikük, egy volt kapucinus barát. — A haza a legnagyobb veszélyben van.

— Hogyan tudnám? — felelte XVI. Lajos. — Börtönben vagyok itt és nem jön hozzám senki.

— Az ellenség bevonult a Champagneba, a poroszok Chalonszhoz közelednek.

Mária Antoinette nem uralkodhatott magán és felkiáltott örömeiben. A tisztviselők figyelmét ez nem kerülte el.

— Igen, igen, — mondotta a volt szerzetes — jól tudjuk, hogy könnyen elpusztulhatunk most, férfiak, asszonyok és gyermekek valamennyien. De akkor önt fogják felelősségre vonni és a nép előtt

kell meghalnia, hogy elégtételt szolgáltatson neki.

— Isten kezében vagyunk, — felelte a király.
— Megtettem népemért mindent, ami hatalmamban állott — nincs miért szemrehányással illetnem magam.

A tisztviselő Hue kamaráshoz fordult.

— Önt le kell tartóztatnom a községtanács nevében, — mondotta.

— Micsoda? — kiáltotta XVI. Lajos. — A kamarásomat? Mit követett el?

— Nincs közöm hozzá; elkísérjük innen, irományait pedig lefoglaljuk. Vigyázzon magára, — tette hozzá, Cléry komornyikhoz fordulva — maga is úgy jár, ha sokat okoskodik.

— Magam is kiszolgálhatom magam, — mondotta XVI. Lajos egykedvűen.

— Van valami panasza? — kérdezte még a tisztviselő.

— Kevés a fehérenemünk, — felelte a király.
— Gondoskodjék róla, hogy a községtanács rendelkezésünkre bocsássa azt a fehérenemüt, amire szükségünk van.

— Meg fogom jelenteni, — felelte a tisztviselő, s a két ember eltávozott. A király egy szóval sem kérdezte tőlük, hogy mily viszonyok uralkodnak a városban.

Másnap megint nem kapott engedelmet a királyi család, hogy sétálni mehessen.

Délután két órakor a királyi család asztalhoz ült. Rövid idő múlva dobpergést és nagy zajt hallottak mindjobban és jobban közeledni. Átmentek a királyné szobájába. Vajjon mit jelenthet az a láрма?

A Forceban épp úgy leöldösték a foglyokat,

mint az Apátságban. Az ott is felállított véstörvényssék ülésén Hébert elnökölt. A mézárálás még szörnyűbb volt, mint az Apátságban. Maillard értette a módját, hogyan kell vezetni és féken tartani a gyilkolni vágyó tömeget, Hébert tehetetlen játékszere volt a néptömegnek.

A Force foglyai közt volt Lamballe hercegnő, Mária Antoinette leghivebb barátnője is. A csöcselék az osztrák nő tanácsadójának mondotta, pedig, bár meghitt barátnője volt a királynénak, politikai tekintetben sohasem volt befolyása a királyné elhatározásaira. Csak alázattal és szeretettel hajolhatott meg oly uralkodnivágyó és erős jellemű, makacs nő előtt, mint Mária Antoinette. Barátnői minőségében épp annyit szenvedett a királyné szeszélyei miatt, mint Charny, a királyné kedvese, csak éppen az volt különbség kettőjük között, hogy Charny megsokalta azokat a szeszélyeket, a hercegnő pedig még is hű maradt a királynéhez.

Angliába menekült s ott maradhatott és békében élhetett volna. De mikor megtudta, hogy a csöcselék bevette a Tuilériákat, sietve ment vissza Franciaországba, hogy elfoglalja újra helyét a királyné mellett. Augusztus 10-én a királyi családdal együtt őt is a Templeba vitték, és megengedték neki, hogy ott maradhasson; de rövid idő múlva mégis átszállították a Forceba. Ott aztán teljesen összeroppant. Szeretett uralkodónője mellett, a szeme előtt szívesen halt volna meg. De távol Mária Antoinettétől nem érezte magát elég erősnek a rémségekkel szemben, melyeket maga körül látott. Nem volt meg benne Charny grófné lelki nagysága, beteggé tette a rémület.

Félénk gyermek módjára rejtette kezébe arcát, mihelyt kívülről behallatszott hozzá a rivalgás és a tombolás. Sokszor ájult el s mikor ismét magához tért, jajongva mondotta:

— Oh, azt reméltem, nem ébredek fel többé. Ha meg lehetne úgy halni, mint ahogy az ember elájul, oh, mily boldog volna az ember akkor!

Mindenhol gyilkoltak: az udvaron, a folyosókon, a szobákban; az áldozatok jajveszékelése szét-hallatszott az egész épületben, a vér szaga elhatott hozzá.

Reggel hat órakor két nemzetőr lépett be szobájába.

— Keljen fel, — mondották — el kell jönnie az Apátságba.

— Nem állhatok fel, oly gyenge vagyok. Hiszen itt is ép úgy megölhetnek, mint akárhol.

Az egyik katona lehajolt hozzá és a fülébe sugta:

— Fogadjon szót, asszonyom, meg akarjuk menteni.

— Akkor menjenek ki, hogy felöltözhessem, — mondotta a hercegnő.

A két ember visszavonult. A hercegnő néhány perc alatt végzett az öltözködéssel s az egyik nemzetőr karjába fogódzott. Lassan és egész testében remegve ment le azután a lépcsőn.

Nem látott, nem hallott semmit, úgy ment, mint aki álmában jár és egyszerre ott állt a véstörvényszék előtt. Mikor megpillantotta azokat az embereket, kik ingujjban ültek egy asztal körül és látta vértől szennyes pribékjeiket, elájult. Kérdéseket intéztek hozzá, de nem felelhetett.

— Hiszen tudja, hogy megmentik, — sugta neki az egyik nemzetőr.

Erre mégis összeszedte erejét.

— Mit akarnak tőlem, uraim? — kérdezte.

— Kicsoda ön? — kérdezte Hébert, a Force vérbíráóságának elnöke.

— Mária Lujza, Lamballe és Savoya hercegnője.

— Foglalkozása?

— A királyné főudvarmesternője vagyok.

— Volt-e tudomása az udvarnak augusztus tizedikét megelőző fondorlatairól?

— Nem tudok semmiféle fondorlatról.

— Esküdjék meg, hogy szereti a szabadságot és egyenlőséget, a királyt, a királynét és a királyi családot pedig gyűlöli!

— Az elsőre megesküszöm — a másodikra nem, mert nincs a szívemben.

— Csak esküdjék! — mondotta halkan a nemzetőr — mert másképp halálfia!

A hercegnő előre nyújtotta a két kezét ösztönszerűen előrement egy lépéssel.

— De esküdjék már! — ismételte meg pártfogója.

Ekkor, mintha attól tartott volna, hogy halálfélelmében kiejt a száján egy gyalázatos esküt, kezét a szájára szorította, hogy elfojtsa azokat a szavakat, amelyek akarata ellenére kicsuszhattak volna rajta.

Néhány tagolatlan hang mégis kitört az ujjai közül.

— Megesküdt! — kiáltotta a nemzetőr, ki mellette állt.

— Menjen ki hamar azon a kapun, melyet

leghamarabb talál, ha kijutott rajta, kiáltsa: »Éljen a nemzet!« akkor azután megmenekült!

Odakünn az egyik pribék várt reá; megígérte, hogy megvédi, és ő is azt sugta a fülébe, hogy kiáltsa: »Éljen a nemzet!«

A hercegné éppen ki akarta ejteni azt a kiáltást, de akkor felvetette a szemét és a halottak egy halma előtt állott, melyen egy ember táncolt a patkós csizmájával, s a vér úgy serkedt ki a lába nyomán, mint a szőlő nedve a vincellér lába alatt.

A hercegnő felkiáltott.

— Oh, jaj, mily rettenetes!

De ezt a kiáltását sem vették tudomásul. — Mondják, hogy apósa, Panthièvre herceg százezer frankot adott a megmentésére.

A hercegnőt egy szűk utcába tuszkolták, mikor egyszerre egy nyomorult, egy Charlot nevű parókakészítő, fejének dőlt a dárdájával és letépte róla a főkötőt. Nem tudja senki, hogy csak azt akarta-e vagy, hogy meg akarta-e sebesíteni. De vér folyt és ez a látvány felizgatta a tömeget. Valaki egy hasáb fát vágott a hercegnő fejéhez; Lamballe hercegnő megbotlott és térdére esett.

Most már lehetetlen volt megmenteni; mindenfelől kivont kardok és dzsidák meredtek feléje.

A hercegnő még csak fel sem sikoltott; valószággal nem élt már azóta, hogy kimondotta legutóbb hallott szavait.

Alig, hogy meghalt, — vagy talán még élt is — reárohantak, egy pillanat alatt letépték róla a ruhát egészen az ingéig. — És a halálküzdelem utolsó borzongása és vonaglása már meztelen találta.

Valami fajtalan érzés lepte meg a szörnyű embereket, mikor így levetköztették. Látni akarták azt a szép testet, melynek Lesbos asszonyai ünneppel hódoltak volna.

Meztelenül, mint Isten megteremtette, egy sarokkövön közszemlére állították aztán; négy férfi helyezkedett el ennél a sarokkőnél. Lemosták és letörölgették a vért, mely hét sebéből folyt; az ötödik a hercegnőre mutatott botjával és egyenkint magyarázta szépségeit.

Nyolc órától délig volt így kiállítva. Ennyi ideig gyönyörködött látványában a durva nép, míg végre jött egy ember, ki egy kardcsapással elválasztotta törzsétől fejét. A történelem megőrizte a nevét ennek a szörnyetegnek: Grisonnak hívták. Egy Rodi nevezetű másik ember felvágta mellét és a szívet tépte ki.

Igy csonkitották meg a szerencsétlent csak azért, mert hű maradt a királynéhez — olyannyira gyűlölték Mária Antoinettet.

Az utcán volt egy fodrázműhely; oda mentek be a gyilkosok.

Az az ember, aki a hercegnő fejét vitte, letette a főt egy asztalra és így szólt:

— Fésülje meg ezt a fejet; hadd jelenhessék meg a Templeban az urnője előtt.

A parókakészítő megfésülte a hercegnő gyönyörű haját; aztán tovább indult a menet a Temple felé — most már hatalmas kurjongatások közben.

Ez volt az a kiabálás, melyet a királyi család is hallott.

A gyilkosok megérkeztek, mert az a gyaláza-

tos gondolatuk támadt, hogy megmutatják a királynénak ezt a fejet, ezt a szívet.

Megjelentek a Temple előtt.

De a háromszinü szalag elzárta utjukat. Ezt a korlátot nem merték átlépni ezek az istentelenek sem. Követelték, hogy bocsássanak be egy tizfejú küldöttséget, közte a dárдавivőket is.

Ezt a követelést oly elfogadhatónak tartották, hogy ellenkezés nélkül teljesítették.

A király feleségével asztalnál ült; úgy tettek, mintha triktrakot játszanának. A játék színe alatt legalább észrevétlenül válthattak egymással néhány szót.

A király egyszerre csak észrevette, hogy az egyik községi alkalmazott, aki társaival együtt a foglyokra ügyelt, bezárta az ajtót és összevonta a függőnyt az ablakon.

— Mi baj van? — kérdezte a király.

De mielőtt a kérdezett felelhetett volna, kopogtattak az ajtón. Nem tehettek mást, ki kellett nyitani. A tisztviselő odament s néhány szót váltott azokkal az emberekkel, akik bezörgettek.

— Veszedelem fenyeget bennünket? — kérdezte a király.

— Nem fenyegeti semmi, — felelte a tisztviselő — de a nép azt hiszi, hogy a toronyban levők elmenekültek. Tehát mutatkozzanak az ablakban, hogy a nép lássa, hogy még itt vannak.

— Nem arról van szó, — kiáltotta valaki az ajtó felől. — Azért jöjjenek az ablakhoz, mert megakarjuk mutatni nekik Lamballe hercegnő fejét és szívét, hogy hadd lássák, hogyan bánik el a nép zsarnokaival. Ha nem jönnek az ablakhoz, akkor majd bejövünk mi!

A királyné feisikoltott és elájult. XVI. Lajos odaugrott melléje.

— Szükség volt erre? — kiáltotta szemrehányóan a tisztviselőnek. — Nézze, mit művelt.

A tisztviselő vállát vont és kiment a szobából.

»Anyám, — mondotta madame royale, a későbbi Angoulême hercegnő emlékirataiban — e szörnyű jelenet után napokig nem szólt és nem tett semmi mozdulatot. Olyan volt, mintha a rémület köszoborrá változtatta volna«.

HARMINCKILENCEDIK FEJEZET

Szeptember 21-ike

Dumouriez visszatért a hadsereghez abban a minőségben, melyet vezénylőtábornoki helyzete jelölt ki számára, és mikor Lafayette megszökött, a keleti hadsereg főparancsnokának címét ruházták rá.

És szeptember 20-án a valmyi győzelemmel, melyet a poroszokon aratott, megmentette Franciaországot.

Másnap a nemzeti konvent kikiáltotta a köztársaságot.

Szeptember 21-én, déltájban, mielőtt Páris még hírét vette volna Dumouriez győzelmének, megnyiták a lovarda termének kapui, és az új assamblee hétszáznegyvenkilenc tagja lassan, ünnepélyesen, kérdő pillantásokat vetve egymásra, belépett a terembe.

Ebből a hétszáznegyvenkilenc képviselőből kétszáz még a régi nemzetgyűléshez tartozott.

Minthogy a konventet a szeptemberi rémuralom eseményeinek nyomása alatt választották meg, kínálkozott az a feltevés, hogy reakcionáriusabb szellem fog uralkodni benne, mert hiszen a vidéki kerületekből felküldöttek néhány volt földesurat is. A többség iparosokból, orvosokból, ügyvédek-
ből, tanítókból, felszentelt papokból, a tudományok művelőiből, ujságírókból és kereskedőkből állt. Egy érzelemben már előre valamennyien egyek voltak: elítélték a szeptemberi gyilkosságokat és gyűlölték a város községtanácsát és azokat a tagtársaikat, kiket Páris városa választott meg, mert majdnem valamennyien egyszersmind a község-
tanácsnak is tagjai is voltak. Ugy rémlett, mintha a szeptemberi vérözön végigfolyna az üléstermen és elválasztaná a többséget attól a száz párisi képviselőtől.

De abban a többiektől került csoportban volt Danton, az oroszlán, Robespierre, a sakál és Marat, a hiéna, és mindenki tudhatja, hogy az mit jelentett.

A szélső jobbon ült Lajuinais és Kersaint közt Gilbert doktor; a szélső balon Turiot és Couthon közt ült Billot. Ők ketten, kik azelőtt jóbarátok voltak, most politikai tekintetben ellenfelei voltak egymásnak.

Nehéz időben kezdette meg munkáját ez a testület. A valmi győzelemmel a külső veszély egyelőre mindenestre elhárult. De a Vendéeban polgárháboru. dult és az ország kétmillárd és két-száz milliónyi adósság terhe alatt nyögött.

Pétiont egyhangulag elnökké választották. Az első indítvány, melyet Collot d'Herbois terjesztett

elő, azt követelte, hogy Franciaországot nyilvánítsák köztársaságnak és töröljék el a királyságot.

A köztársaság proklamálása megfelelt a nép hangosan kifejezett óhajtásának, a nemzet követelésének. Minden francia ember megkönnyebbülten lélekzett fel.

Pedig önámítás volt az egész: azt hitték, hogy köztársaságot kiáltanak ki, holott csak a forradalmat erősítették meg. Az igazi tiszta köztársaságiak, mint Vergniaud, Pétion, Barbaroux, Gensonné és Condorcet most már azt hitték, hogy megvalósult legforróbb vágyuk. Behunyva szemmel indultak el utjukon, mely ahhoz az ismeretlen óceánhoz vitt, hol már hallani lehetett a tenger háborgását.

A köztársaság kikiáltásának ünnepélyére a Gironde tagjai este Roland miniszter lakásán találkoztak. Ott voltak a fiatalok: Barbaroux, Rebecqui, Ducos, Fonfrède. Ott voltak az öregebbek, kik már tagjai voltak az előbbi törvényhozó testületnek s kissé már belefáradtak abba, amit végig néztek: Guadet, Gensonné, Grangeneuve, Vergniaud. Mások meg érezték, hogy céljuk már nincs és nem a nép emberei többé. Kérdezték egymástól, hogy érdemes-e még, újra felkerekedni és újra kezükbe venni a vándorbotot. Ezek közé tartozott Pétion és Roland.

Mindenkinek az volt a véleménye, hogy Vergniaudra vár az a feladat, hogy a jövőben a legfontosabb szerepet játssza és ő legyen vezetője a köztársaságnak, mely mindenkinél inkább neki köszönhette létét.

Vergniaud felállt, pohárköszöntőt mondani.

— A köztársaság örök életére, — kiáltotta és ajkához emelte a poharat.

— Várjon, — mondotta Rolandné. — Friss rózsaszál volt a mellén, kezébe vette és Vergniaud poharába szórta szirmait. Vergniaud fájoan mosolygott és így szólt Barbarouxnak, ki balján ült:

— Tartok tőle, hogy az éles szemű hölgy ez egyszer téved. Nem rózsaszirmot, hanem cipruslombot kellett volna a pohárba tennünk, mert Isten tudja, nem halálunkra üritünk-e poharat, mikor éltetjük a köztársaságot, mely féllábbal még a szeptemberben kiontott vérben áll. De mit bánjuk? Ha saját vérem volna is ez a bor, a szabadságra és az egyenlőségre üriteném!

— Éljen a köztársaság! — ismételték meg kórusban a vendégek mind.

Körülbelül ugyanabban a pillanatban, mikor Vergniaud ezt a köszöntőt mondotta és a vendégek mind a köztársaságot éltették, megharsantak a trombiták a Temple előtt — azután mély csend következett.

A király és a királyné meghallották nyitott ablakukból, hogy a város egyik tisztviselője, képményen, hatalmas hangon kihirdette a királyság eltörlését és a köztársaság megalapítását.

NEGYSZÁZADIK FEJEZET

A vértanu-király legendája

Lefelé sietünk az események lejtőjén és kevés pihenőt találunk szeptember huszonegyedikétől, a királyság halála napjától, január huszonegyedikéig, a király halála napjáig.

Térjünk vissza a Temple zord épületébe, hol egy király lakik, ki ismét emberré lett, egy királyné, ki királyné maradt, egy hajadon, ki vértanuvá lesz és két szegény, koránál, de nem születésénél fogva ártatlan gyermek.

Ha a külföldi hatalmak: Poroszország és Ausztria nem avatkoztak volna bele Franciaország politikájába, akkor a trónfosztás és a száműzetés az országban, annak is egyik szép táján levő kastélyban, nem is lett volna oly elviselhetetlen büntetés annak az embernek, kinek nem csak a maga, hanem XV. Lajos és XVI. Lajos büneiért kellett vezekelnie.

Pétion Chambordba akarta küldeni a királyi családot; de ekkor fellázadt a Vendée és merész rajtatűtéstől tartottak onnan; tehát lehetetlen volt Chambordban jelölni ki a király lakását.

Ekkor a Luxemburg-palotát ajánlották, de annak meg azt vetették ellene, hogy az az épület földalatti összeköttetésben áll a katakombákkal. Lehet, hogy ez csak ürügy volt a községtanács részéről, mely hatalmában akarta tudni a királyt, de az ellenvetést nem lehetett csak úgy egyszerűen mellőzni. Tehát a Temple mellett foglaltak állást. És úgy értették, hogy a kastély mellett, melyben valamikor a rend főnöke lakott. De a községtanács határozatát hamarosan megváltoztatták és a királyi családot nem a kastélyba, hanem a kastély tornyába vitték.

A főprokurátor megsejmelte a lakást, melybe a királyi családot akarták küldeni és egész megsejyenyülten ment le ismét. A szobák kicsinyek és piszkosak voltak, az ágyak tele voltak féreggel.

De a király eltartásának költségét a nemzet-

gyűlés egyáltalában nem szabta szükre. XVI. Lajos nagyétű ember volt, ez már hozzátartozott a Bourbonok természetéhez; gyakran és időn kívül igen sokat evett, például még a Tuilériákban történt mészárlás közben is. Ezt az időszerűtlen étkezését szemére vetették nemcsak pörének birái, hanem a történelem, a részvétlen történelem is elkönnyvelte rovására.

Ötszázezer livret engedélyezett a nemzetgyűlés a királyi asztal ellátására. Az első négy hónapban, melyet a király a Templeban töltött, negyvenezer livret adtak ki reá, vagyis havonta tízezer, naponta háromszázharminc livret — persze papírpénzben; de akkor az még nem állt több, mint hat vagy hét százalékkal az aranyértéken alul.

XVI. Lajosnak a Templeban három szolgálja volt, konyhai személyzete tizenhárom személyből állt. Ebédre rendszerint négy előételt, két pecsenyét, négy egyéb fogást, háromféle salátát, háromféle gyümölcsöt, egy üveg bordeauxit, egy malváziai bort és egy üveg Madeirát szolgáltak asztalára.

A bort ő meg a dauphin itta meg; a királyné meg a hercegnők csak vizet ittak.

Ez egy pontot illetőleg nem kellett sajnálni a királyt. De nagyon érezte a szabad levegő és a szabad mozgás hiányát. Nagyon szeretett vadászni és szeretett Compiègne és Rambouillet erdeiben járni; most be kellett érnie egy ugynevezett kerttel, mely csak száraz pázsitfoltokból, meg egynéhány elcsenevészedett lombtalan fából állt. Oda ment családjával együtt naponta két órára sétálni, vagy igazabban szólva inkább odavezették sétálni.

Ez a fogság kegyetlenség és gonoszság volt

kinzói részéről. Az ítélet gyötrelmé, a bűnös mártírrá vált.

A király rövidlátó és pislogó szemével, petyhüdt, megduzzadt arcával és lelógó ajakával olyan volt, mint az elszomorodott földes gazda, kinek csűrjébe a villám csapott be.

A királyné, rideg és parancsoló volt, mint mindig. Senki sem szánta. Mária Antoinette már nem értett hozzá, hogyan kell rokonszenvet kelteni, vagy nem igyekezett reá. A szőke, fehérruhás Erzsébet hercegnő a tisztaság jelképe volt és e szerencsétlenek védőangyalának lehetett mondani. Madame royale anyjának képmása volt és fiatal kora mellett már büszke és megvető pillantásokat vetett szét. A trónörökös betegesnek látszott; de kék szeme most gyakran nézett szigorral, ami sehogy sem illett fiatalságához.

A községtanács minden nap új őrzőket küldött, és ezek az emberek ellenséges érzélemmel közeledtek a királyhoz s nagyon is hajlandók voltak becsmérelni, vagy rosszul bánni vele. De mikor elmentek onnan, sajnálták a királyt és két gyermekét és magasztalva említették Erzsébet hercegnő szelid lelkét. Azt várták, hogy fennhéjázó zsarnokot látnak, s egy csendes, egyszerű családot találtak; csak a családanya tette reájuk a büszke és uralkodni vágyó nő benyomását.

A király rendszerint hatkor kelt és maga bőrtválikozott. Cléry komornyik fésülte meg és segített neki az öltözködésben. A király aztán a kastély könyvtárába ment, mely körülbelül ezerháromszáz kötet könyvből állt.

Egyszer, mikor egy könyvet keresett, reámu-

tatott Voltaire és Rousseau műveire és azt monddta:

— Ez a két ember döntötte romlásba Franciaországot.

Mikor belépett a könyvtárba, mindig letérdelt s néhány percig imádkozott. Aztán kilencig dolgozott. Közben Cléry kitakarította a hálósobát, elkészítette a reggelit, aztán tiszteletét tette a királynénál.

Minthogy a trónörökösét tanítani akarta, XVI. Lajos ismét sokat foglalkozott a latin nyelvvel és Horatius ódáit vagy Vergilius költeményeit fordította. A szoba ajtaja mindig nyitva maradt. A hálósobából az őrtálló tisztviselő láthatott mindent, amit a király tett.

Cléry megfésülte a trónörökösét, segített a királynénak a toilettenél és ugyanazokat a szolgálásokat végezte a hercegnőnél és madame Elisabethnél. Közben elmondott nekik mindent, amit megtudott. Ha volt valami jelenteni valója, titkos jeladással adta tudtul; a hölgyek olyankor beszélgetésbe ereszkedtek az őrszolgálatot végző tisztviselővel, ily módon aztán elterelték figyelmét, és Cléry halkan odasugta nekik az ujdonságokat.

Kilenc órakor a királyné, a gyermekek és Erzsébet hercegnő a királyhoz mentek, mert ott szolgálták fel a reggelit. E közben Cléry takarított a szobákban. Egy Tison nevű öreg házaspár volt abban segítségére; de a házastársak csak azért voltak ott, hogy szemmel tartsák őt, a királyi családot és még a városi tisztviselőket is. Tison semmi részvétre nem képes, szívtelen ember volt. Felesége utóbb mint a királyné megvádolója lépett fel.

Tíz órakor a király feleségével együtt a királyné szobájába ment és azzal töltötte az egész napot, hogy tanította a trónörököszt. A királyné hasonló munkát végzett a leányával, de sokszor hagyta abba a tanítást és szomorú gondolatokba mélyedt. A hercegnő olyankor csendesen a család másik két tagjához ment és kérte őket, hogy legyenek csendben. A királynénak ez a bús merengése némelykor sokáig tartott és olyankor látták, hogy könnyek peregnek végig arcán. Felriadva tért aztán vissza a valósághoz.

Tizenkét órakor a hölgyek átöltözködtek. Egy órakor az egész család sétálni ment a kertbe, hol mindig négy tisztviselő s a nemzetőrség egy kapitánya kísérte őket.

Két órakor visszatértek a Templeba. Ekkor tájban érkezett meg mindennap Santerre, gondosan átkutatni a szobákat. A király némelykor szóba állt vele, a királyné soha. Ugy látszott, nem akarja elismerni, hogy nagy köszönettel tartozik ennek a hazafinak.

Ebéd után kártyáztak pénz nélkül. Délután négy órakor a király ebédutáni álmára tért egy nagy karosszékbe, olyankor minden hallgatott; a hölgyek olvastak, vagy ők is szundítottak egy keveset; még a trónörökös is egész nyugodtan viselkedett. XVI. Lajos némelykor két óra hosszáig s mindig nagyon mélyen aludt.

Este mindnyájan közös asztalhoz ültek. Mária Antoinette felolvasott gyermekeinek. Mikor elfáradt, Erzsébet hercegnő váltotta fel.

Este nyolc órakor a trónörökös megkapta vascoráját. Mikor végzett vele, a királyné a következő imádságot mondotta el vele:

»Mindenható Isten, ki megteremtettél és megváltottál, tartsd meg a királyt, az én atyámat, és minden kedvesemet. Óvj meg bennünket ellenségeinktől és adj erőt Tourzelnénak, hogy elviselhesse azokat a szenvedéseket, melyeket miattunk kell tünie«.

Akkor azután Cléry lefektette a trónörököst. Az egyik hercegnő mindig ott ült mellette, míg el nem aludt.

Ujságot nem vittek a Templeba. De minden nap arra járt egy ujságárus és kikiáltotta az ujdonságokat. Olyankor Cléry mindig lesbe állt, és ha ujságot nem is vehetett, még is hallotta a legfontosabb híreket, melyeket aztán titokban továbbadott a királyi családnak.

Kilenc órakor a király megvacsorázott. Azután odalépett feleségéhez, kezét nyujtott neki és nővérének, megcsókolta a gyermekeket, mindenkinek jó éjszakát kívánt, aztán lement a könyvtárba és ott maradt éjfélig. A hölgyek bezárkóztak szobájukba. Az előszobában, mely a két szobát elválasztotta egymástól, mindig ott maradt az egyik városi tisztviselő, a másik pedig a király után ment.

Dél előtt tizenegy órakor, délután öt órakor és éjfélkor felváltották az öröket és XVI. Lajos rendszerint megvárta, míg megérkezik az új őr, látni akarta, hogy kicsoda s hogy nem ismeri-e már.

Szeptember 30-áig tartott ez az egyhangú életmód. A királyi család megadással és nyugodtan türe. Ez a látvány legelkeseredettebb ellenségeiket is enyhébb érzelmekre indította. Azzal a gondolattal jöttek azok az emberek, hogy egy királyt

látnak, ki szerencsétlenné tette Franciaországot és behívta az ország ellenségeit, egy királynét, kit valóságos Messalinának mondtak — és talál-
tak egy egyszerű embert, ki jól evett és ivott, egészségesen aludt, kártyázott és triktrakozott, gyermekeit latinra és földrajzra oktatta és talá-
nyokat adott fel nekik. Láttak egy bár büszke és fennhéjázó, de méltóságteljes s még mindig szép hölgyet, ki együtt himzett és imádkozott leányá-
val és nyájas hangon beszélt szolgájával.

Az öröktől, mikor este hazamentek, azt kér-
dezte a kíváncsi feleségük:

— Láttad-e a zsarnokot?

— Láttam, — felelte a férj egykedvűen.

— Nagyon dühös formájú ember?

— Olyan, mint egy külvárosi tökepenész.

— Mit csinál? Dühöng, toporzékol, szidja a
köztársaságot?

— Dehogy. Tanítja a gyermekeit, talányokat
ad fel nekik és triktrakot játszik a feleségével.

— Tehát nem bánja meg gonosztetteit?

— A legnagyobb lelki nyugalommal eszik és
sokat és nagyokat alszik. Nem lehet rossz a lelki-
ismerete annak az embernek.

— Hát akkor nem is olyan kegyetlen és nem
szolgál reá úgy a büntetésre, mint mondják?

— Hogy rászolgál-e, nem tudom — kegyet-
lennek semmiesetre sem kegyetlen, de szeren-
csétlen, az lehet.

Igy beszéltek mind, akik a Templeban tett
szolgálatból hazatértek. Minél méltatlanabban bánt
a községtanács a királlyal, annál inkább elismerte
mindenki, hogy ő is csak olyan ember, mint más,
és őszinte részvételt viseltetett iránta.

Egyszer egy kőfaragónak akadt dolga az előszobában. Mig ő reggelizett, a trónörökös játszott a szerszámával. A király odament és megmutatta fiának, hogyan kell bánni a vésővel és a kalapáccsal. A kőfaragó ott ült az egyik sarokban és csodálkozva nézte. Aztán odament levette fejéről a sipkát — amit beléptekor nem tett meg — és így szólt:

— No majd ha kikerül ebből a toronyból, eldicsekedhetik, hogy dolgozott a saját börtönén.

— Oh, — sóhajtotta a király — kijutok-e valaha ebből a toronyból?

— A trónörökös sirt — és a munkás is letörölt egy könnyet az arcáról. A király visszatért szobájába, hol sokáig járt fel s alá hosszú léptekkel.

Más alkalommal szokás szerint felváltották az őrséget a királyné lakosztálya előtt. Az új felügyelő szegényesen, de tisztán öltözött külvárosi ember volt.

Cléry egymaga volt a szobában és olvasott, de kisvártatva felállt, mert szolgálata máshová szólította. A nemzetőr tisztelgett fegyverével és azt mondotta neki:

— Nem szabad innen kimennie.

— Miért nem? — kérdezte Cléry.

— Azért, mert nekem azt parancsolták, hogy jól vigyázzak magára.

— Énreám? bizonyosan téved.

— Hát nem maga a király?

— Tehát nem ismeri a királyt? — kérdezte Cléry.

— Soha sem láttam, — felelte a nemzetőr —

és mondhatom, szívesebben látnám máshol, mint itt.

Más alkalommal egy ör titkos jeleket adott Erzsébet hercegnőnek. A hercegnő azt hitte, hogy közölni akar valamit vele; de mikor közeledett hozzá, az az ember oly zavarba esett, hogy egy szót sem tudott kiejteni a száján. Cléry azzal az ürügygyel, hogy kavicsot akar vinni játszani a trónörökösnek, keresgélni akart a kötörmelékben, de a városi tisztviselők gyanút fogtak és megtiltották neki. Megfenyegették, hogy elveszik a királytól, ha alattomban az őrszemekkel beszél.

De voltak sokan, akik egyáltalában semmi részvétet sem éreztek. Oly mélyen gyökerezett a szivekben a gyűlölet és a bosszuszomj, hogy még a szerencsétlen család látása sem hatotta meg őket.

Egyszer egy James nevű angol nyelvtanár volt az őrségre kiküldött városi tisztviselő. Nem vette le szemét a királyról és nyomon követte lép-teit. Mikor XVI. Lajos a kis könyvtárba ment, ő is utána ment és leült melléje.

— Uram, — mondotta a király szokott nyájasságával — barátai itt mindig magamra hagynak, hiszen az ajtó nyitva marad, tehát figyelemmel kísérheti mozdulataimat.

— Barátaim tehetnek, amit jónak látnak, — felelte James ur. — Én pedig azt teszem, ami nekem tetszik.

— De hiszen látja, hogy ez a szoba kicsiny kettőnek, — vetette ellene a király.

— Akkor menjen nagyobbba, — felelte a durvalelkű ember.

A király nem méltatta több feleletre, hanem

felállt és visszament hálósobájába. James pedig ott maradt mellette, míg az őrségben fel nem váltották.

Egyszer azt hitte a király, hogy az a hivataltnok, ki reggel örködött reá, még ugyanaz, aki este volt mellette.

— Sajnálom, — mondotta neki — hogy elfelejtették felváltani. Nagyon fáradt lehet.

A tisztviselő — Meunier volt a neve — így felelt vissza:

— Azért vagyok itt, hogy vigyázzak önre, nem pedig azért, hogy számot adjak önnek arról, amit teszek. Semmi köze hozzá, hogy fáradt vagyok-e, vagy sem.

Egyszer a királyné is megszólított egy felügyelőt.

— Hol lakik? — kérdezte tőle.

— A hazában, — felelte az röviden és hetykén.

— A haza, — mondotta a királyné — Franciaország.

— Kivéve azt a részét, amelyet az ellenség megszállt az önök meghívására, — felelte amaz.

Voltak, akik soha sem említették a királyi családot annélkül, hogy egy tisztességtelen megjegyzést, vagy egy rút szitkot ne tettek volna hozzá. Egyszer egy Turlot nevű ember oly hangosan mondotta, hogy a királynak is meg kellett értenie:

— Ha nem volna hóhér, aki leguillotinozza ezt az átkozott családot, megtenném én magam.

A király, mikor a kertbe sétálni ment, sok őrszem előtt haladt el. Mikor a nemzetőrség valamelyik tisztje jött, a katonák tisztelegtek fegyverükkel. Mikor XVI. Lajos jött, lábhoz tették fegyverüket és hátat fordítottak neki. A tornyon kívülre

helyezett örök tüntetőleg fejükre csapták a sipkájukat, mikor a király közeledett és leültek előtte a padra, mert nem akartak állni előtte.

Egyszer egy ör ezeket a szavakat írta fel az ajtóra: »A guillotint felállították és ott vár a zsarnok XVI. Lajosra«.

Megtették ezt utána mások is. Nemsokára a Temple minden fala, különösen pedig a lépcsőháza, melyen a királyi család járt, tele volt ilyenféle felírásokkal:

»Veto asszonynak is fel kell reá menni!«

»Majd szűkebb moslékra fogjuk a kövér disznót!«

»Le azzal a bandával! Meg kell fojtani a farkaskölykeket!«

Más felírások, valamint egy acélmetszetre írt megjegyzés már fenyegetőbb természetűek voltak. E rajzolatok egyike akasztófán függő embert ábrázolt; alatta ez a felírás állt: »Lajos légfürdőt vesz«.

De a királyi család legádázabb ellensége Simon cipész és Rocher kárposztos volt. Mindketten azok közé a biztosok közzé tartoztak, kiknek az volt a feladatuk, hogy ügyeljenek a Templeban folyó munkákra, s akik ezért a Templeban laktak, persze nem a toronyban, hanem a kastélyrészben. Rocher volt az az ember, aki augusztus tizedikén a nemzetgyűlés ajtaja előtt ölébe vette a dauphinet és az elnöki asztalra ültette. Simon a miatt a gyalázatos bánásmód miatt vált hirhedté, melyben utóbb a dauphinet részesítette, be is szennyezte örök időre nevét; már mint a Temple egyik felügyelője is kitűnt határtalan durvaságával és

alávalóságával. Mikor a komornyik kért valamit tőle a királynak, azt mondotta neki:

— Capet mondja meg egyszerre, hogy mit akar. Nem érek reá, hogy kétszer is futkossak miatta.

Rocher volt az ő méltó társa. Pedig nem volt rossz ember, csak olyan volt, mint a gyermek, kire madárkalitkát bízta s ki abban leli örömét, hogy kitepdesi a szegény kis állatok tollát. Mikor a királyi család lement a kertbe, ő rendszerint ott állt az ajtóban és vastag füstfelleget fujt az arcukba olcsó dohányából.

Látták ezeket az alávalóságokat a nemzetőrök is, akik, ahelyett, hogy megakadályozták volna az efféle kinzásokat, akárhányszor széket hozattak maguknak, és úgy ültek le rájuk, mint a nézők a színházi előadáson.

Ez csak újabb bátorságot öntött Rocherbe; körüljárt nézői közt és azt mondotta:

— Mária Antoinette adta a büszkét. De én letörtem a szarvát! Erzsébet és a kis leány akaratuk ellenére meghajolnak előttem. Az ajtó oly alacsony, hogy akarva, nem akarva, meg kell hajolniok, mikor felém jönnek!

Aztán hozzátette:

— Minden Istenadta nap jó csomó füstöt fujok egyiküknek, vagy másikuknak az orra alá a pipámból. Lajos huga nemrég meg is kérdezte a biztosoktól: »miért pipál mindig az a Rocher?« Azt felelték neki: »Valószínűleg azért, mert jól esik neki«.

A királyi szenvedők eddig minden megaláztatásuk mellett még azzal vigasztalódhattak, hogy

együtt vannak; de a községtanács most elhatározta, hogy elszakítja XVI. Lajost a családjától.

Szeptember 26-án, öt nappal a köztársaság kihirdetése után, megtudta Cléry egy városi tisztviselőtől, hogy nemsokára elkészülnek azzal a lakással, melyet a nagy toronyban szántak a királynak s hogy a király most már nemsokára átköltözködhetik új otthonába.

Szokott lelkierejével azt mondotta erre XVI. Lajos:

— Tudd meg, mikor parancsolják reám ezt a fájdalmas válást és közöld velem, hogy melyik napon kell átköltözködnöm.

De Cléry nem tudott meg semmit és nem adhatott választ urának.

29-én reggel tíz órakor városi tisztviselők jelentek meg a királyné szobájában, mikor az egész család ott volt egybegyűlve, és jelentették, hogy parancsuk van, elvenni a foglyoktól papírt, tintát, tollat és ceruzát. Nemcsak a szobákat kutatták át, hanem megmotozták az embereket is. A király és a királyné odaadtak mindent, ami náluk volt, a hercegnők és a szolgák követték példájukat.

Csak ekkor tudta meg Cléry, hogy a királyt már aznap este átköltöztetik a nagy toronyba. Meg is mondotta Erzsébet hercegnőnek, s az tovább adta a hírt a királynak.

Estig nem történt semmi más. Minden neszre, mely kívülről behallatszott, a foglyok megrettenetek és kezüket nyujtották egymásnak. Lajos a szokottnál tovább maradt felesége szobájában, de végre mégis el kellett bucsuzniok egymástól.

Ekkor már megjelent az a hat városi tisztviselő

is, ki már délelőtt ott járt, és felolvasta a király előtt a községtanács újabb rendeletét.

A nagy toronyba való átköltözésre vonatkozó parancs volt.

Ezuttal XVI. Lajos sem őrizhette meg nyugalomát, és fájdalmas jelenet következett. De el kellett szakadniok egymástól, és ettől a pillanattól fogva mindannyian már csak félelemmel és könnyezve nézhették a szörnyű jövőt.

Mikor a király után betették az ajtót, a szobában maradottak úgy érezték, mintha végső reményüktől is megfosztották volna őket.

A király új lakása még nem is készült el teljesen; csak nem várhatták már tovább, hogy a válás fájdalmával is meggyötörjék a fogoly királyt. Csak két szék meg egy ágy volt a szobában s a frissen mázolt falak az olajfesték tűrhetetlen szagát árasztották.

Panaszszó nélkül feküdt le a király. Cléry széken töltötte az éjszakát. Másnap reggel, mikor felöltöztette urát, át akart menni a kis toronyba, segíteni az öltözködésben a trónörökösnek is. Akkor azt mondták neki, hogy a többi fogolynál nincs többé mit keresnie; a király nem látja meg többé gyermekeit.

A szegény Cléry nem érzett magában elég bátorságot arra, hogy közölje ezt a fájdalmas hírt parancsolójával.

Reggel kilenc órakor Lajos király azt kívánta, hogy vezessék át családjához.

— Nincs parancsunk erre vonatkozólag, — mondták ők.

A király megismételte kérését, akkor aztán nem feleltek neki semmit, hanem elmentek.

XVI. Lajos egyedül maradt Cléryvel és mindketten nagyon szomoruak voltak.

Fél óra múlva megjelent két városi tisztviselő egy felügyelő társaságában, ki valami kávéházból egy darab kenyeret meg egy pohár citromvizet hozott a királynak.

— Uraim, — mondotta XVI. Lajos — nem reggelizhetnék családom körében?

— Meg fogjuk kérdezni, hogy mit rendelt erre nézve a községtanács, — ezt felelték neki.

— Ha én már nem mehetek le, engedjék meg, hogy lemelessen a komornyikom. Ő szolgálja ki fiamat s remélem, hogy ezentul is kiszolgálhatja.

Oly szeliden és minden keserűség nélkül mondotta ki ezt a kívánságát, hogy a tisztviselők megilletődtek és nem tudták, mit feleljenek. Nem hittek ily méltósággal viselt fájdalomban.

Azt felelték, hogy ebben ők nem tehetnek semmit, és elmentek.

Cléry még mindig mozdulatlanul állt helyén és ki nem mondható szomorúsággal nézett urára. Lajos kezébe vette a kenyeret, melyet felvittek neki, ketté törte s az egyik felét odaadta szolgájának.

— Szegény Cléry, — mondotta — az ön számára, ugy látom, nem gondoskodtak reggeliről. Fogadja el — nekem elég ez az egy darab is.

A szolgál nem akarta elfogadni, de a király reá-tukmálta. Akkor Cléry zokogva fogadta el, és a király is sirt.

Tíz órakor bebocsátották azokat a mesterembereket, kiknek még volt dolguk a lakásban. Az egyik városi alkalmazott odalépett a királyhoz és őszinte részvéttel mondotta neki:

— Jelen voltam családjának reggelijénél s kér-

tek, mondjam meg, hogy valamennyien jól érzik magukat.

— Köszönöm, — felelte XVI. Lajos, mert ez a csepp részvét is végtelenül jól esett lelkének. — Mondja meg a hozzám tartozóknak, hogy én is teljesen jól érzem magam. Nem kaphatnék-e néhány könyvet? Néhányat a királyné szobájában hagytam. Kérem, küldje ide! Az alkalmazott kész volt teljesíteni ezt a kívánságot, de azt mondotta, hogy nem tud olvasni. Hogy nem mehetne-e vele Cléry, elhozni azokat a könyveket, melyeket a király kíván.

Cléry nagyon megörült, mert ezzel alkalma nyílt, hogy hirt vigyen a királynénak férjéről. XVI. Lajos intett neki a szemével, s ebben a néma jeladásban a megbízások egész tömege foglaltott.

Cléry szobájában találta a királynét Erzsébet hercegnővel és a kicsinyekkel. A hölgyek sirtak. A trónörökös is bőven ontotta könnyeit, de a gyermekszem könnyhullatása hamar elapadt.

Mikor Cléry belépett, Mária Antoinette, Erzsébet hercegnő és madame royale felállt és kérdő pillantást vetettek reá, de nem kérdeztek tőle semmit. A trónörökös felszökött, odaszaladt hozzá és így kiáltott:

— Oh, hiszen itt van az én kedves Clérym!

A szolga elejthetett néhány rejtett szót és alaposan megfontolt kijelentést, mert a városi alkalmazottak, kik odáig kísérték, szintén bementek a szobába.

De a királyné nem uralkodhatott többé magán.

— Oh, uraim! — kiáltotta — miért nem lehet

velünk a férjem? Ha csak néhány percre is. Ha az asztalnál is?

Erzsébet hercegnő és madame royale esedezve emelték fel összekulcsolt kezüket.

— Uraim, — kiáltotta a trónörökös, — engedjék ide hozzánk a papámat, és imádkozni fogok önökért is.

Az emberek egymásra néztek és nem szóltak semmit. Ez a némaság könnyet fakasztott a nők szeméből.

— Ma még együtt étkezhetnek, — mondotta végre az az ember, aki a királlyal is beszélt.

— De holnap? — kérdezte Mária Antoinette.

— Alkalmazkodnunk kell a községtanács parancsaihoz, — felelte a kérdező. — Holnap, ugy-e bár, már utasításainknak megfelelően kell eljárunk? — fordult a társaihoz.

Azok vállukat vonták és igit intettek fejükkal.

A hölgyek aggódva várták a hozzájárulást, s most boldogan omlottak egymás karjába. Az egyik városi embernek könny csillogott a szemében. Még Simon is, ki szintén jelen volt, azt mondotta:

— Azt hiszem, ezek a bitang nők meg akarnak ríkatni.

És, hogy erőt vegyen érzelmének kitörésén, azt mondotta Mária Antoinettnek:

— Ön nem sirt így, asszonyom, mikor augusztus 10-én a népet gyilkoltatta.

— A nép nagyon tévedett érzelmeinkben, — felelte Mária Antoinette. — Ha jobban tudna ítélni rólunk, akkor ép úgy siratna bennünket, mint ez az ur.

Cléry átvette azokat a könyveket, melyeket

a király kívánt és visszatért urához, közölni vele az örvendetes hirt; de a városi emberek majdnem megelőzték, mert hiszen a rideg sziveknek is jól esik néha, örömet szerezni embertársuknak.

Ebédre a királynál terítették; oda vezették át az egész családot: azt lehetett volna hinni, ünnepi lakomát ülnek; egy napot nyertek csak, és azt hitték, hogy megnyertek mindent.

NEGYPENEGYEDIK FEJEZET

Melyben Gamain mester újra megjelenik

Ugyanannak a napnak reggelén, mikor ezek a Templeban történtek, egy ember jelent meg carmagnoleban és vörös sipkában, mankóra támaszkodva, Roland miniszternél az igazságügyminisztériumban. Az ajtónállónak, mikor azt kérdezte tőle, hogy mit kíván, így felelt:

— Vezessen csak be, én vagyok Capet Lajos egykori mestere, Gamain lakatos vagyok és fontos közleni valóm van a miniszterrel. Összeesküvésről akarok jelentést tenni.

Azt mondták neki, hogy várjon, míg bejelentik a miniszternek.

Roland nagyon hozzáférhető ember volt, és ha csak lehetett, szóba állt mindenkivel. A lakatos mankón járt, mert köszvény bántotta, s ezt a baját annak a nézete szerint mérgezett bornak tulajdonította, melyet Mária Antoinettétől kapott. Megakarta torolni azt a kísérletet, mellyel szerinte elakarták pusztítani, s elkövette most azt a gyalázatossgot volt tanítványa és pártfogója ellen.

Tudniillik azért jött a miniszterhez, hogy el-

árulja neki a titkát annak a faliszekrénynek, melybe XVI. Lajos irományait és pénzét szokta rejteni. Késznek nyilatkozott, megmutatni azt a szekrényt a miniszternek, s kinyitani neki, amire senki sem képes, mert rajta és a királyon kívül senkinek sem volt kulcsa hozzá.

— Van valami igaz a dologban, — sugta a miniszter feleségének, aki jobb keze volt. Rolandné helyeslően bólintott s azt felelte neki:

— Ez az ember a legalávalóbb féreg, kit az Isten megteremtett. De hasznunkra kell fordítanunk feljelentését, mert megköveteli tőlünk a haza, hogy végére járjunk a király, a royalisták és az ellenséges hatalmak minden fondorlatának.

Gamain elmondotta, hogy segített a királynak megolvasni azt a pénzt, amit a szekrénybe rakott, de hogy közben, míg ő a pénzzel bibelődött, egy szolga folyton irományokat rakott a titkos üregbe. Tehát fontos okmányok is lehetnek benne.

— De mi van a szekrény kulcsával? — kérdezte Roland. — XVI. Lajos bizonyára nem hagyta benne a zárban.

— Oh, bizonyára nem, mert nem olyan ostoba, mint amilyennek látszik az a kövér Capet.

— Tehát magával hozza a szerszámait is?

— Minek?

— Kinyitani a szekrényt.

Gamain egy egészen új kulcsot vett ki a zsebéből, és kérdezte:

— Hát ez micsoda?

— Kulcs.

— Annak a szekrénynek a kulcsa, emlékezetből csináltam meg még egyszer. Jól megfigyeltem, mert sejtettem, hogy valamikor még...

— Nagy gonosztevő ez az ember! — mondotta Rolandné a férjének.

— Azt hiszed? — kérdezte a miniszter habozva.

— Azt hiszem, hogy az adott helyzetben nincs jogunk visszautasítani olyan tájékoztatást, melyet a jó szerencse küld, hogy megtudjuk általa az igazságot.

— Itt van! Itt van! — kiáltotta Gamain sugárzó arccal és megmutatta a kulcsot.

— És azt hiszi, — kérdezte Roland undorral, melyet sehogy sem tudott elpalástolni — azt hiszi, hogy ez a kulcs kinyitja a szekrényt, noha emlékezetből készítette tizennyolc hónappal utóbb?

— De nagyon! — felelte Gamain. — Nem hiába vagyok mester, a mesterek mestere.

— A miniszter-polgártárs kocsija lenn vár a kapu előtt, — jelentette az ajtónálló.

— Menjek én is? — kérdezte Rolandné.

— Hogyne! Az irományokat, ha vannak ott, read fogom bizni; nem te vagy-e a legbecsületesebb lélek azok közt, akiket ismerek?

És Gamainhoz fordulva:

— Jöjjön, barátom.

Gamain utánuk ment s azt motyogta magában:

— Oh! megmondottam, hogy visszaszolgálom még a zt neked, Capet ur!

A zt!... Mit értett azzal?

Azt a jót, amit a királynak köszönhetett!

NEGYVENKETTEDIK FEJEZET

A királyság meghalt, de a király még él

A porosz király, ki még segíteni akart a szerencsétlen uralkodón, a valmyi csata után tárgyalást indított Dumouriez-val s megígértette vele, hogy XVI. Lajosnak nem törnek életére, aztán visszavonult a francia területéről. Megjelenésének nem volt semmi haszna. Mert ámbár betört Franciaországba, a királyt mégis elfogták, az arisztokratákat mégis legyilkolták, a köztársaságot mégis kikiáltották.

XVI. Lajos számára ezzel vége volt a külső segítség minden reményének. Perét megindították, s ez teljesen bizonyossá tette előtte, hogy nincs többé mit remélnie; a cél, mely három év óta homályosan lebegett a nép szeme előtt, most világosabban tűnt elő. Most már látták messziről a körvonalait azoknak a dolgoknak, melyeket eleinte csak formátlan tömegnek hittek. És mit láttak? Vérpadot, melynek alján ott áll a király.

A konventnek kevés tagja értette meg azt, hogy a királyságot kell perbe fogni, nem pedig a királyt. A királyság pusztá fogalommal vált, amiről senki sem akart már hallani sem; ezzel szemben a pernek csak formai jelentősége volt, csekélység volt az egész, melyet néhány szóval el lehetett intézni.

Ellenben a király sokat nyert fogsága által. A szerencsétlenség megtisztító hatással volt rá; alakját most dicsfény vette körül. A szenvedőt, a vértanút látták benne és sokaknak szíve fordult feléje.

Mindenekelőtt Mária Antoinette is egészen mássá lett, mint volt. A Temple fogsága egészen új életfelfogást keltett benne. Szeretni már nem tudott, mert szegény szivéből cseppenként veszett ki minden szeretet, mely benne volt, mint az eltört edényből a folyadék, mellyel csordultig volt tele. De a királyné most tisztelte, bálványozta a királyt, azt az embert, kinek alantas, anyagi hajlamai annyiszor kergették arcába a szégyen és a harag pirosságát.

Egyszer éppen abban a pillanatban lépett be hozzá a király, mikor a trónörökös szobáját seperte.

— Oh asszonyom! — kiáltotta — mily foglalkozás egy királyné számára! Mit szólnának hozzá Bécsben, ha tudnák, mit tesz most itt!

— Viszont enyém az a dicsőség, — felelte Mária Antoinette — hogy a legjobb és leginkább félreértett ember felesége vagyok!

Mikor ezt mondotta, nem tudta, hogy egy komornyik áll a háta mögött, ki megjegyezte magának és átadta az utókornak ezeket a szavakat.

XVI. Lajos egy más alkalommal látta, hogy Erzsébet hercegnő a királyné ruháját javitgatja s közben fogával tépi el a cénát, mert nem volt ollója.

— Oh asszonyom! — kiáltotta — mily más-kép volt, mikor még montreuili szép házában lakott!

— Bátyám, — felelte a hercegnő — hogyan zúgolódnám, mikor Isten megadta azt a lehetőséget, hogy osztozkodhatom szerencsétlenségében!

Az efféle dolgokat ezerszámba adták szájról-szájra az emberek.

De megmaradt egy szörnyű gondolat, mely-lyel csak kevesen tudtak megbékülni: hogy a királyság meghalt, a király pedig még él.

— Biróság elé kell állítani a királyt, le kell tárgyalni perét, — mondták ekkor — ugyan nem azért, mert a mi királyunk, hanem inkább azért, mert harcolni akarunk a királyok összessége ellen és csak ezt az egyet tartjuk kezünkben. De példaadásunk meg fogja mutatni minden nemzetnek, hogy a nép ki tudja vivni a győzelmet. Hadd győzödjék meg róla az egész világ, mit tehet egy forradalom!

NEGYVENHARMADIK FEJEZET

A per

A vasszekrényben volt irományok Gamain jóvoltából a konvent kezébe estek s a konvent há-
lából ezerkétszáz frank évdíjat adott az árulónak. Gamain nem sokkal élte túl ezt a kitüntetést, mert elnyomorodott s az iszákosság következtében halt meg.

Az iratok egyébként nagy csalódást okoztak a Roland házaspárnak, mert nem találtak bennük semmi kompromittáló adatot sem Dumouriez, sem Danton ellen. Kompromittálni különösen a királyt és a papokat kompromittálták; leleplezték XVI. Lajos szegény, kicsinyes, korlátolt és hálátlan lelkét, mely csak azokat gyűlölte, akik meg akarták menteni: Neckert, Lafayettet, Mirabeaut! Nem találtak az iratok közt semmit a girondisták ellen sem.

A perről való tanácskozások november tizenharmadikán kezdődtek.

Ki nyitotta meg ezeket a tanácskozásokat? Ki adta oda magát a hegy párt fegyverhordójává? Ki lebegett öldöklő angyal módjára ezeken a sötét gyülekezeten?

Egy fiatal ember, vagy jobban mondva egy huszonnégy éves fiú, kit a törvény által megszábotott kor betöltése előtt küldöttek a konventbe, kivel már találkoztunk ebben a történetben.

Fellépett a szónoki emelvényre és teljes egy óra hosszáig beszélt lassan, el nem ragadtatva magát, a legkisebb felindulást sem árulva el. Kimért, betanult mozdulatokkal és pompázó hanglejtéssel beszélt. Bajusztalan szép ajkáról kegyetlenül és hidegen estek a szavak, mint megannyi jégcsepp. Követelte a király halálát — birói eljárás, tárgyalás, ítéletmondás nélkül való halálát.

— A királynak — így szólt — meg kell halnia, számára nincs már törvény, mert soha sem törődött vele, hanem megsemmisítette. Ellenségünk ő és ha bíróság elé akarnók állítani, előbb polgárrá kellene tennünk, mert csak polgárokat szokás bíróság elé állítani, nem pedig ellenségeket. Kétségtelen, véres büntettein kapott zsarnok ő!

Így beszélt, és minden mondatának végén megismételte e szörnyű szavakat: »Meg kell halnia«, a mi úgy hatott hallgatóira, mint a lehulló bárd dübörgése.

A beszéd rémes szenzációt keltett; nem volt egy sem a bírák közt, ki hallatára az acél hidegségét ne érezte volna szívébe vágni. Maga Robespierre is megijedt, mikor látta, hogy az, kit ő nevelt s ki tanítványa volt, a köztársaság legmesz-

szébbre haladott előörseit is megelőzve tüzi ki a forradalom zászlaját.

Ettől a perctől fogva a per nemcsak, hogy határozatba ment, hanem XVI. Lajosnak már fején is volt az ítélet. Halálfia lett volna, aki kíséreltet mert volna tenni, hogy megmentse a királyt. Még Dantonnak sem volt reá bátorsága.

Szeptember hetedikén Cléryt meglátogatta a Templeban a felesége s magával vitte hozzá egy barátnőjét is. Aközben, hogy Cléryné hangosan beszélgetett az urával, barátnője halkán így szólt:

— Jövő kedden a királyt a konvent elé viszik; megindul ellene a per. Jogában áll védőt fogadnia. Mindez határozatba ment.

XVI. Lajos megtiltotta hű szolgájának, hogy bármit is eltitkoljon előtte. Cléry tehát elhatározta, hogy közölni fogja a szomorú hírt urával. Hozzátette, hogy a községtanács külön akarja választani a királyt családjától a per egész idején.

A királynak tehát négy napja volt, hogy tanácskozhassék feleségével és megbeszélje vele, mi uton és módon érintkezzenek tovább egymással. Cléry kész volt, megkockáztatni mindent, hogy szolgálatukra lehessen.

A király éppen felelni akart Clérynek, mikor egy városi ember lépett szobájába. A következő napon sem volt alkalma folytatni a beszélgetést. Lajos, a trónörökössel együtt reggelizni, átment a királynéhoz; Cléry vele ment. A reggeli után a király sokat beszélt feleségével és Cléryre vetett szomorú pillantása felvilágosította a szolgát, hogy miről folyik közöttük a szó.

— Cléry, — mondotta azután a király a hű emberéhez — szerezzon értesüléseket továbbra is

és igyekezzék megtudni, hogy mi szándékuk van velem. Ne féljen, hogy megszorít vele. Én meg családom őrizkedni fogunk attól, hogy észrevegyék rajtunk azt, hogy mondtak nekünk valamit. Nem fogjuk önt veszélybe dönteni.

De minél jobban közeledett az a nap, melyen a pernek meg kellett kezdődnie, annál bizalmatlannabbá lettek a király őrei. Tehát Cléry csak azt közölhette a fogollyal, amit az ujságban olvasott. Mert megengedték neki, hogy olvashasson egy napilapot. Abban jelent meg a községtanácsnak az a határozata, hogy december tizenegyedikén jelenik meg a király a konvent színe előtt.

December tizenegyedikén reggel öt órakor riadót fújtak Páris minden utcáján. A Temple kapui megnyitlak; lovasság és tüzérség vonult be rajtuk.

A királyi család bizonyára megrémült e lárma hallatára, ha nem tudta volna már, miről van szó. De Mária Antoinette úgy szinlelte, mintha nem tudná a tolongás okát és megkérdezte, a város egyik szolgálattevő emberétől, hogy mi jelentősége van a dolognak. A kérdezett megtagadott minden felvilágosítást.

Kilenc órakor a király megjelent a reggeline. A családot egy óra hosszáig nem zavarták. Mikor aztán szét kellett válniok egymástól, nem engedhették át magukat szörnyű fájdalmuknak sem, mert nem akarták észrevétni, hogy tudnak a községtanács kegyetlen határozatáról. Csak a kis trónörökösnek nem mondtak meg semmit. XVI. Lajos sem vette a szívére, hogy előkészítse a gyermekeket elszakadásukra. A kis herceg mély gyédséggel csüggött atyján, ki oly fáradhatatlanul

és oly szeretettel játszadozott vele, mint még soha azelőtt.

Tizenegy órákor, mikor éppen együtt olvastak, belépett a községtanács két embere és azt mondotta a királynak, hogy megbizásuk van, anyjához vezetni át az ifju herceget.

A király kérdezte, miért? Azok kijelentették, hogy a községtanács parancsára.

XVI. Lajos megcsókolta fiát, aztán átadta a gyermeket Clérynek. Cléry átvezette a királynéhoz és csakhamar visszatért.

— Hol hagyta fiamat? — kérdezte a király.

— Ő felsége, a királyné karjaiban, — felelte Cléry.

A községtanács emberei közül az egyik újra megjelent.

— Uram, — mondotta — Chambon polgármester (ez volt Pétion utóda) átjön mindjárt önhöz.

— Mit akar tőlem? — kérdezte a király.

— Nem tudom, — felelte a kérdezett, és kiment.

A király egy ideig fel és alá járt, aztán karosszékbe ült az ágya előtt. Az előszobában örködő községi ember azt mondotta Clérynek:

— Nem akarok bemenni, félek, hogy a fogoly kérdésekkel ostromol.

De a király szobájában oly nagy volt a csönd, hogy az ő nyugtalankodni kezdett és benézett. XVI. Lajos láthatóan mély gondolatokba merülve ült helyén. A neszre megfordult és azt kérdezte a községi embertől, hogy mit kíván tőle.

— Semmit, — felelte az az ember — csak azt hittem, valami baja történt.

— Nem történt semmi, teljesen jól érzem ma-

gam, — felelte a király. — Csak az fáj, hogy elszakították tőlem a fiamat.

A polgármester csak egy órákor érkezett meg. Chaumette, az új városi prokurátor, Coulombeau bírósági őrnök s néhány városi alkalmazott kísérte. Jelen volt Santerre és hadsegéde is.

— Mit kívánnak tőlem? — kérdezte a király és felállt.

— Megbizást kaptam, hogy eljöjtek önért, — felelte Chambon. — A bizottmány határozatát, melynek alapján itt vagyok, a bírósági őrnök fogja felolvasni önnek.

Az őrnök kibontott egy papírlapot és így kezdte:

— A nemzeti bizottmány határozata. Capet Lajos...

— Nem vagyok Capet, — vágott szavába a király — egyik ösömet hívták úgy.

Az őrnök tovább akart olvasni, de a király így szólt:

— Megkimélheti magát a fáradságtól, ismerem már egy ujságból ezt a határozatot. Csak azt szerettem volna, ha az alatt a két óra alatt, melyen át várakozni voltam kénytelen, nálam lehetett volna a fiam. Elűzte volna a hosszú várakozás kellemetlenségét. De négy hónapja egyebet sem akarnak, mint gyötörni. Megyek önökkel, de nem a konvent iránt való engedelmességből, hanem azért, mert ellenségeim tartják kezükben a hatalmat.

— Akkor hát jöjjön, — felelte Chambon.

— Legalább engedjenek annyi időt, hogy valamra vethessem a köpenyemet.

Cléry vállára tette diószinbarna köpenyét. A polgármester előre lépett, a király követte.

A lépcsőn a fogoly aggódva nézett a katonákra, különösen pedig a lovasokra, kiknek világoskék egyenruhája teljesen ismeretlen volt előtte. Aztán, mielőtt a kocsiba szállt, még egyszer visszaneézett a toronyra. Künn esett az eső.

Az egész utat nyugodtan teheték meg. A lombteráznál a király kiszállt. Santerre vállára tette kezét és az ülésterembe kísérte, ugyanarra a helyre, hol esküt tett az alkotmányra.

Mikor a király belépett, az egész gyülekezet ülve maradt helyén. Egyetlenegy ember állt fel és hajolt meg, mikor elment előtte. A király csodálkozva nézett reá és Gilbert doktorra ismert benne.

— Jó reggel Gilbert ur, — mondotta és Santerrehez fordulva, hozzátette:

— Ugy-e bár, ismeri Gilbert urat. Azelőtt udvari orvosom volt. Remélem, nem neheztel reá, hogy köszönt.

A kihallgatás megkezdődött.

A nyilvánosság előtt eloszlott az a nimbus, mely körülvette a némán szenvedőt. XVI. Lajos úgy védekezett, mint egy vidéki zugprokátor, aki két nyárspolgár határperében vállalta a védelmet. A hozzá intézett kérdésekre ügyetlenül, habozva, kitérően felelt, tagadásra vetette magát s kétértelműségekbe és ellentmondásokba keveredett. A nyilvános tárgyalás nem vált nagyon előnyére.

Csak öt órakor bocsátották el.

A konferenciaszobában odalépett hozzá a polgármester és megkérdezte tőle, hogy nem éhes-e és kíván-e valami ennivalót.

— Köszönöm, — felelte visszautasító kézmoz-

dulattal, de mikor látta, hogy egy katona egy darab kenyeret vesz elő a zsebéből és felét odaadja Chaumette községi prokurátornak, közeledett és így szólt hozzá:

— Kérem, adjon egy kis darabot a kenyérből.

Egész halkán mondotta, és Chaumette ezzel felelt:

— Beszéljen hangosan, uram!

— Oh, nyugodtan megtehetem, — felelte XVI. Lajos fájdó mosollyal. — Kérek egy darab kenyeret.

— Szívesen, — mondotta Chaumette és odaadta neki a kenyeret. — Törje le a felét. Spártai ebéd. Ha volna hozzá egy kis retkem, megfelezném önnek azt is.

Mikor a király az udvarra lépett, minden oldalról a Marseillaise hangjait hallotta. Megütközve lépett a kocsiba. Falatozni kezdett, de most annyira el volt fogódva, hogy a kenyérnek csak a héját rágta, a belét pedig a kezében tartotta, mintha nem tudná, hogy mittevő legyen vele. Chaumette el is vette tőle és kihajította a kocsiból.

— Kenyeret nem jó eldobni, — mondotta XVI. Lajos — különösen nem jó olyan időben, mikor oly drága.

— Hogyan tudja, hogy drága? — kérdezte Chaumette — ön nem lát szükségét benne. Én mindenesetre tudom gyermekkoromtól fogva; mert nekem akárhányszor mondotta az öreganyám: soha se pazarold a kenyeret, te magad nem tudnád megkeresni az árát.

— Nagyanyja nagyon okos asszony lehetett, Chaumette ur, — felelte a király.

A prokurátor elhallgatott és hátradőlt a kocsiban.

— Valami baja van? — kérdezte Lajos.

— Nem érzem jól magam, — mondotta Chaumette.

— Talán nem türi a kocsi himbálódzását? — kérdezte Lajos.

— Meglehet, — mondotta Chaumette.

— Járt-e már tengeren? — kérdezte a király.

— La Moire Picquet vezetése alatt részt vettem a háboruban.

— La Moire Picquet derék ember volt.

A beszélgetés megint elakadt. Mire gondolhatott XVI. Lajos? Büszke hajóhadára, pompás tengernagyi egyenruhájára, mely annyira más volt, mint az a ruha, melyben most látta magát, az üdvövésekre, melyek szerencséjének napjaiban feléje dörögtek a tengeri kikötőkben. Oh, mily régóta elmúltak azok a dicső napok! Most nyomorult bérkocsiban ült, mely csak lépésben haladhatott a kíváncsian odatóduló csöcselék sorai közt. Bágyadt szemei nem viselhették el már a nappal világos fényét, állán több napos haloványszőke borosta serkedt, arca petyhüdtlen lógott le a gyűrött inggallérjára. Ki az, ki ebben a dióbarna köpenyes emberben reáismert volna az egykor oly hatalmas királyra?

Időről-időre a gyermekek és a Bourbonok gépies emlékezőképességével elmondotta a nevét azoknak az utcáknak, melyeken a kocsi átrobogott.

— Oh, hiszen ez a rue Orléans!

— Most rue Égaliténak hívják, — világosította fel Chaumette.

— Hogyan? utcát neveztek el arról a...

XVI. Lajos hirtelen elhallgatott, s míg a Templeba nem értek, egy szó sem jött ki többé az ajkán.

NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET

A vértanukirály legendája

A király, mikor megérkezett a Templeba, mindenekelőtt azt kívánta, hogy vezessék családjához; de azt felelték neki, hogy ebben a tekintetben nem kaptak parancsot.

Lajos megértette, hogy most erősebb felügyelet alá vetik, mint minden vádlottat, kinek ítélete halálra szólhat.

Még a trónörökös sem tölthette éjszakáit, mint eddig, az atyjánál. A király egyedül feküdt le és visszagondolt azokra a kérdésekre, melyeket feladtak neki és azokra a feleletekre, melyeket ő adott rájuk. Mert hiszen semmit sem tudott Giamain lakatos árulásáról. Nem gyanította, hogy bíráinak minden kérdése azokon az irományokon alapult, melyeket a titkos szekrényben találtak meg.

De nem tépelődött rajta soká, hanem csakhamar elaludt.

Minthogy a dauphin ágya a király lakásában volt, Mária Antoinette saját ágyába fektette a kis herceget és egész éjszaka ülve virrasztott mellette. Madame royale és Erzsébet hercegnő a királyné mellett akartak maradni és ők sem akartak lefeküdni, de a város emberei nem engedték meg és kényszerítették a hercegnőket, hogy feküdjenek le.

Reggel a királyné ujságokat kért, hogy meg-

tudhasson valamit a per tárgyalásáról, és látni kívánta férjét.

Mindkét kérelmét a községtanács elé terjesztették; a községtanács az elsőt egyszerűen visszatúsította; a másodikhoz félig-meddig hozzájárult, amennyiben meg akarta engedni a gyermekeknek, hogy atyjukhoz mehessenek, de akkor nem lett volna szabad többé visszatérniök anyjukhoz és nagynénjükhöz.

XVI. Lajos, mikor ezt megtudta, így szólt:

— Lemondok arról az örömről, hogy viszontlássam gyermekeimet. Hagyják őket az anyjuknál.

A dauphin ágyát ezután átvitték a királyné szobájába. Mert Mária Antoinettenek szabad volt együtt maradnia gyermekeivel s csak rövid idővel azelőtt választották el tőlük, mikor a forradalmi törvényszék őt is halálra ítélte.

A foglyok azon igyekeztek, hogy minden szigorú ellenőrzésük mellett módot találjanak arra, hogy fenntarthassák az érintkezést egymással. Turgy, a hercegnők szolgája, és Cléry vállalták a feladatot, hogy titkos üzeneteket közvetítsenek a család két szállása közt. Turgy egyszer egy cédulát juttatott a király komornyikjának kezébe, s a papiroson Erzsébet hercegnő varrótüvel bökötte ki ezeket a szavakat:

»Jól érezzük magunkat, bátyám; ön is adjon hirt magáról«.

A király, perének megkezdése után, ismét kapott tintát, tollat és papirost. Választ irt nekik. Aztán cérnavégre kötötték kis leveleiket, A cérnát, egy óvatlan pillanatban, Turgy gurította a király szobájába.

— Vigyázzanak magukra, barátom, — óvta

Cléryt a király — nagy veszélynek teszik ki magukat ezzel.

A módszer csakugyan kockázatos volt; tehát Cléry mást eszelt ki helyette. A gyertyák csomagban szokták vinni a királyhoz. A szolga gondosan összegyűjtötte a zsinegeket és darabjaikat egymás végébe kötözte, míg a zsinór nem volt elég hosszú arra, hogy a folyosónak egyik ablakából, mely éppen Erzsébet hercegnő szobájának ablaka fölött volt, lebecsátották rajta a levelet és felhúhatták rajta a választ. Ugyanazon az uton küldött Cléry a hölgyeknek tintát, tollat és papírost, úgy, hogy ez időtől fogva nem kellett tüvel böködni ki válaszukat. Ilyképpen aztán minden nap válthattak egymással levelet.

A király ügye most rosszabbra fordult. Általánosán azt hitték, hogy az a királysági nevében büszkén és méltóságteljesen tagad meg minden választ, vagy pedig úgy válaszol, mint királyhoz illik; e helyett közönséges vádlottként állt a bíróság előtt, bátortalanul és ügyetlenül beszélt és a sok bizonyítékkal szemben, melyet a titkos szekrény szolgáltatott ellene, oly ellentmondásokba bonyolódott, hogy végre védőügyvédet kért magának.

Megengedték neki, hogy védőt választhasson, és a király választása Targetre esett; de az az egyébként oly bátor ügyvéd ebben az egy esetben gyáva volt és nem vállalkozott. Önként ajánlkozott XVI. Lajosnak egy volt minisztere Malesherbes, hogy vállalja a védelmet. Hetvenkét éves volt, mikor elhatározta magát erre a hőstetre — mert csakugyan hőstett volt abban az időben, mikor büntetést érdemlő cselekedetnek minősítettek

a király sorsa iránt való minden részvétet. És Malesherbes, hősieen és halálmegvetéssel végezte védelmét, s közben az egész konvent előtt következetesen *sire-nek* szólitotta a királyt.

— Mi tesz oly merésszé, hogy így beszélsz előttünk? — kérdezte tőle a konvent egyik tagja.

— A halál megvetése, — felelte egyszerűen Malesherbes.

Az aggastyán mellett még Tronchet és Desèze szerepeltek védő gyanánt.

A királyt annyira meghatotta az öreg Malesherbes odaadása, hogy karjaiba zárta védőjét.

— Tudom, hogy mit remélhetek, — mondotta neki — de készen várom a halált és teljesen nyugodt maradok. Ugy indulok majd utolsó utamra, mint ahogy most lát maga előtt.

Rövid idővel ezután a király meghült és kérte, hogy küldjék hozzá volt udvari orvosát, Gilbertet.

Ezekkel a szavakkal utasították vissza kérelmét:

— Capet ne igyék többé jégbehütött citromvizet, akkor majd nem hül meg.

December huszonhatodikán ismét a konvent elé idézték a királyt. Visszaadták neki borotváját, hogy leborotválhassa hosszúra nőtt borostás szakálát, de csak négy városi alkalmazott jelenlétében volt szabad borotválkoznia.

December huszonötödikén este tizenegy órakor megírta végrendeletét, mely ezekkel a szavakkal végződött:

»Kész vagyok megjelenni Isten színe előtt, és ünnepélyesen kijelentem, hogy nem vádolhatom

magam egyikével sem azoknak a bűnöknek, melyeket terhemre rónak».

A vérpadra menni készen, még mindig de la Vauguyon ur tanítványa volt.

Mert XVI. Lajos megszegte esküjét, külföldre akart menekülni, bár megesküdött, hogy Franciaországba marad, az országra hívta az ellenséget, szóval csakugyan elkövette azokat a bűnöket, melyeket terhére róttak, elkövette és nem is tagadhatta. De a végrendeletben foglalt ünnepélyes kijelentés mindezt nem is tagadta. Egész egyszerűen csak azt mondotta: Megtettem, igen, de nem vádolom magam miatta. És miért nem? Azért, mert az Isten kegyelmébőlvalóságról, a korlátlan királyság hatalmáról és a minden királyi elhatározás helyességéről való fogalmak még mindig kiirthatatlanul uralkodtak benne.

December huszonhatodikán a király másodszor is megjelent a konvent előtt. Minthogy éppen néhány fontos ügyről tárgyaltak, teljes egy óra hosszáig várakoztatták meg. Így állt bosszút a nép az évszázados előszobázásokért, melyekbe oly türelemmel kellett megnyugodnia. Mikor végre a konvent elé bocsátották, előmutattak neki egy kulcsot, melyet december tizenkettedikén adott át komornyikjának, kitől aztán elvették. Arra a gondolatra jutottak, hogy kipróbálják ezt a kulcsot a szekrényen és csakugyan beleillett zárába.

XVI. Lajos valószínűleg maga készítette azt a kulcsot. Tagadta, hogy ismerné. Ily dolgokban hijával volt a király minden lelki nagyságnak.

— Lajos, — mondotta az elnök — a konvent elhatározta, hogy ma kihallgatja.

A király így felelt:

— Jogi képviselőm fogja előadni védelmemet.

A gyűlés, melyben mindenesetre mégis több kiváló szellemű ember ült, azt várta, hogy a király maga fog beszélni. Várták, hogy a királyság, már készülve arra, hogy örök álmra hajtsa fejét, az utolsó órában nem emelkedik-e fel még egyszer teljes fenségében és nem mond-e oly súlyos tartalmu, megrendítő szavakat, melyeknek visszhangja áthallatszik a következő évszázadokba is?

Mély csend következett. A konvent készen volt meghallgatni néhány óráig azt az embert, kinek hatalma megtört, kinek élete már csak vékony cérnaszálon függött.

Az egész gyűlés feszült várakozása nem elégtelt ki. Desèze felállt. Amit mondott, egyszerű ügyvédi beszéd volt, semmi más. Mindenféle szórszálhasogatásba bocsátkozott és védőbeszédének egyetlen mondata sem lendült fel magával ragadó magasságba. Nem a szívekhez, hanem az okoskodó értelemhez szólt.

Azt hitték most, hogy ez után a henye beszéd után maga a király fog szót emelni. Meg is tette, de csak ennyit mondott:

— Uraim, hallották védelmemet. Fölösleges bármit hozzá tennem. Talán utoljára szólok önökhöz. Kijelentem, hogy lelkiismeretem nem vádol semmivel, védőim a tiszta igazságot mondták. Sohasem kellett félnem magamtartásának nyilvános vizsgálatától, de fájdalommal tölt el, hogy azzal vádolnak, hogy vérét ontottam a népnek és hogy én idéztem elő augusztus tizedikének fájdalmas eseményeit. Sokszor tettem róla bizonyosságot, hogy szeretem népemet, ez a valóság meg-

cáfolja az ily vádat. Egész magamtartása, azt hiszem, eléggé bizonyítja, hogy nem féltem népemtől, tehát nem is volt reá okom, hogy vérét ontsam.

Többet nem tudott felelni vádlóinak hatvan király utóda, szent Lajos, IV. Henrik és XIV. Lajos leszármazottja. Még csak hóhérait mondott átkot sem hagyott az utókorra.

A konvent tehát maga is elcsodálkozva kérdezte, hogy nincs-e több mondani valója védelmére.

— Nincs, — felelte a király.

— Akkor kimehet.

Átvezették egy másik szobába. Ott megölelte Desèzet, s mikor látta, hogy az ügyvéd, bizonyára inkább a nagy lelkiizgalom, mint a tuleröltetés következtében erősen verejtékezik, sürgősen ajánlotta neki, hogy vegyen magára száraz fehérneműt és ő maga melegítette meg az inget, melyet az magára vett.

Öt órakor a király visszatért a Templeba.

Az 1793-ik év megkezdődött. Az egyetlen ember, aki boldog újévet kívánt az elhagyott királynak, Cléry volt. XVI. Lajosnak azt sem engedték meg, hogy meglátogassa családját.

Egy városi alkalmazott ajánlkozott, hogy átviszi a királynénak, a hercegnőnek és a dauphinnak a király újévi kívánságait.

— Isten megfizeti önnek, amit érettem tesz, — mondotta neki Lajos.

Egy másik városi alkalmazott azt mondotta Clérynek, hogy jó volna kérelemmel fordulni a konventhez. Minthogy a per véget ért, bizonyára megengedik a fogolynak, hogy láthassa családját. De a király azt mondotta, hogy várjanak még né-

hány napig. Akkor majd semmiesetre sem tagadják meg többé kívánságát.

Mert várta halálos ítéletét.

A halálos ítéletet pedig január tizenhatodikán voltak meghozandók. Az a szörnyű ülés hetvenkét óra hosszáig tartott. Aki nem tudta, hogy mi van a napirendjén, a termet nézve, nem is gyaníthatta volna. Bársonyba és prémekbe öltözött hölgyek ültek a páholyokban és narancsot és cukorsüteményt ettek. Az urak köszöntötték őket, csevegtek velük, aztán visszatértek helyükre. Ismerősök üdvözölték egymást. Olyan volt, mint ha az olasz operában lettek volna.

A népnek fenntartott első karzatok sohasem ürültek ki e három nap alatt; az emberek ott ettek és ittak, mint valami étkezőben.

Az első kérdés, melyet szavazás alá bocsátottak, így szólt:

— Bűnös-e Capet Lajos?

693 szavazat szólt igenre.

A második kérdés ez volt:

— Kéressék-e ki a nép ítélete a konvent határozata felől?

285 szavazat a nemzetre való hivatkozás mellett szólt. 428 szavazat visszautasította a felebezést.

Aztán a harmadik és legnehezebb kérdés következett.

— Mily büntetést kell mérni Capet Lajosra?

A tárgyalás harmadik napján, este hat órakor jutottak el odáig. Hideg, esős téli nap volt. Fáradtság, eltoppultság és unalom mutatkozott úgy a cselekvő személyek, mint a nézők közt.

A büntetésnek négy módja kerülhetett szóba:

Fogság, az országból való kiutasítás, halálbüntetés haladékadással vagy a néphez való felebbezéssel, halálbüntetés haladéktalanul és felebbezés nélkül.

Minden egyes képviselő felment a szónoki emelvényre és ott mondotta ki ítéletét. A tetszésnek vagy nemtetszésnek minden kifejezése tilos volt. De azért a nép zugolódott, valahányszor más ítéletet mondtak, mint halálosat. Hanem egyszer ezt az egyébként mindig szívesen fogadták, ítéletet is fütyüléssel és pisszegéssel fogadták, tudniillik, mikor Égalité Fülöp, az orleánsi herceg jelent meg a szószéken és ezeket mondotta:

— Csak kötelességemet tartom szem előtt. Abban a meggyőződésben, hogy mindenki, aki a nép ellen vétett, vagy a jövőben vétetni fog, megérdemli a halált, én a halálbüntetés mellett szavazok!

A Haute Garonne-kerület hét képviselőjét hívták elsőkül a szavazásra és egyikök, úgy mint másikuk, csak ezt az egy szót mondotta: »Halálbüntetés!«

Tragikus birói ítéletek, melyek egyetlen boszszukiáltássá olvadtak össze.

Paganel így szól:

— Halálbüntetés! Király csak akkor van hasznára a köznek, mikor meghal!

Millaud azt mondotta:

— Ha még nem volna halál, fel kellene találni.

Az öreg Raffron du Trouillet így kiáltott:

— Hamar a halálba!

Gonpilleau ezt mondotta:

— Hamar a vérpadra vele!

Siéyès ebben a zord szóban foglalta össze itéletét:

— Halál!

Turlot a néphez való felebbezés ellen háborgott:

— Hogyan? megkérdezni a választókat? Negyvennégyezer törvényszéket állítani? Hiszen ez véget nem érő pert jelentene és Lajos bőven ráérne, hogy fehérre öszüljön, mielőtt elbukik.

Robespierre Augustin-Bon, a nagy néptribun testvéröccse, bátyja után adta le szavazatát, a következőket mondva:

— Nem ismerem az olyan irgalmat, mely népeket fojtogat és zsarnokokat kimél. Halálbüntetés! Haladékot engedni annyit jelentene, hogy nemcsak a népet, hanem a zsarnokot is megkérdeznék.

Fousedoire így szólt:

— Utálok a vérontást. De királyvér nem embervér! Halálbüntetés!

Saint-Andrée Jean-Bon így kiáltott:

— A zsarnok halála nélkül nincs szabad nép!

Ehhez hasonlóan nyilatkozott La Vicomterie:

— Amíg a zsarnok lélekezik, megful a szabadság! Halálbüntetés!

Chateaneuf-Randon így kiáltott:

— Halál Utolsó Lajosra!

Tellier ezt mondotta:

— Öntsenek ágyut és XVI. Lajos fejét löjjék az ellenségre!

De voltak belátóbb emberek is. Gentil így szólt:

— A börtönbüntetésre szavazok. Ujabb Stuart Károly újabb Cromwellt hoz a nyakunkra.

Egy beteg képviselő tolószéken vitette magát a terembe. Mikor megjelent hálósipkájában és hálókabátjában, a nép kacagott. A beteg — Duchatelnek hívták — azért jött, hogy a számkivetésre szavazzon.

Bankal így szólt:

— Számkivetés. Arra legyen ítélve a világ első királya, hogy kezemunkájával keresse meg kenyerét.

Albouys ezt mondotta:

— Számkivetés! Élő kisértetként járjon a trónszékek között.

Zangiaconi így kiáltott:

— Börtönbüntetés! Maradjon életben, hogy mindig legyen a kezünkben egy elrettentő példa.

Chaillon így szavazott:

— Ajándékozzuk meg az életével, hogy Róma ne avassa szentté a halottat.

Az egyik képviselő kimerültségében elaludt a padon. Az ajtónálló felrázta, mikor reákerült a sor. Félig nyitott szemmel mondotta:

— Halálbüntetés, — és mindjárt azután tovább aludt.

Mig a szigorú ajkak belemondották e kemény szavakat a világtörténelembe, a karzatokon kivágott ruhájú asszonyok számlálták a szavazatokat.

Sokan ez emberek közül nem gyanították, mily közel állnak maguk is a halálhoz, mikor halálra ítélték a királyt. E naptól fogva Robespierre már csak tizenhét hónapig, Danton tizenöt hónapig, Vergniaud kilenc hónapig, Marat öt hónapig és három hétig élt.

Vergniaud az elnöki székben ült már augusztus tizedikén és ezen az ülésen is ő vezette a

tanácskozást. Augusztus tizedikén ő hirdette ki a király trónfosztását, most neki kellett kihirdetnie a halálos ítéletet is.

Ő olvasta fel a szavazás eredményét. Hétszáz-huszonegy képviselő közül háromszázharmincnégy száműzetésre vagy fogságra, háromszáznyolcvanhét felebbezással vagy felebbezés nélkül halálra szavazott.

Tehát a halálra ötvenhárom szavazattal több esett, mint a száműzetésre.

Csakhogy, ha leszámítjuk ebből az ötvenhárom szavazatból azt a negyvenhatot, mely a haladékkal való halálra szavazott, egészen hét szavazati többség esett a közvetlen halálra.

— Polgárok, — mondotta Vergniaud mély fájdalom kifejezésével — kijelentem a konvent nevében, hogy a büntetés, melyet e testület Capet Lajosra mond ki, a halál.

Ez vasárnap, január 20-ának reggeli három órájakor történt. Tizenkilencedikének estéjén kezdődött meg a szavazás.

XVI. Lajos értesülve volt róla, hogy a konvent eldöntötte sorsát. Magányos szobájában és családjától távol, melyet ezeken a napokon nem akart látni, látszólag egész nyugalommal bizta Isten kezére életét vagy halálát.

Vasárnap reggel hat órakor megjelent Malesherbes a királynál, ki már felkelt és égő lámpánál, fejét kezébe hajtva, asztalánál ült.

— Nos? — kezdte s felpillantott.

Malesherbes hallgatott és a király meglátta az aggastyán szomorú arcán, hogy nincs többé mit remélnie.

— Halálra, — mondotta. — Tudtam.

Könnyekre fakadt és megölelte Malesherbest.

— Malesherbes ur, — mondotta — két napja töröm a fejem, hogy uralkodásom évei alatt mivel szolgáltam reá alattvalóim legkisebb szemrehányására is. Olyan embernek teljes meggyőződésével mondom, ki nemsokára megjelenik Isten színe előtt, hogy mindig csak a legjobbat akartam népemmel!

Cléry keservesen sirt és reszketett egész testében, mikor meghallotta, hogy a királyt halálra ítélték. Lajosnak nagyon rosszul esett a hű szolga fájdalma és Malesherbessel együtt visszavonult belső szobájába s egy óra hosszáig maradt ott vele.

Mikor Malesherbes elment, Cléry elhozta a borotváló eszközt. A király maga szappanozta be arcát, a szolga pedig a tálat tartotta előtte. A király egyszerre halálosan elsápadt. Cléry attól tartott, hogy elájul és sietve tette le a tálat. De Lajos mindjárt azután leült, aztán egész nyugodtan borotválkozott meg.

Ebéd idejéig szobájában maradt.

Két óra tájban megjelent az a törvényszéki bizottság, mely az ítéletet volt kihirdetendő a fogoly előtt: Garat igazságügyminiszter, Lebrun külügyminiszter, Grouvelle bírósági titkár, a nemzetgyűlés elnöke, a főprokurátor, a polgármester, a községi prokurátor, a büntető törvényszék elnöke, a közbíró és Santerre.

Garat, fején tartva kalapját, így szólt:

— Lajos, a nemzetgyűlés megbízott bennünket, hogy közöljük önnek a január 17-iki, 19-iki és 20-iki határozatokat, a titkár majd felolvassa.

Grouvelle kibontotta az okiratot és reszkető hangon olvasta:

»1. cikkely. A konvent a nép szabadsága és az állam biztossága ellen való összeesküvésben bűnösnek mondja ki Capet Lajost, Franciaország utolsó királyát.

2. cikkely. A nemzeti konvent halálra ítéli Capet Lajost.

3. cikkely. A nemzeti konvent visszautasítja Capet Lajos védőinek azt az indítványát, hogy az ítélet megfélebbztessék a néphez.

4. cikkely. A végrehajtó hatalom tartozik ezt az ítéletet a mai nap folyamán közölni Capet Lajossal és megtenni a szükséges intézkedéseket az ítéletnek huszonnégy órán belül való végrehajtására nézve, valamint közvetlenül az ítélet végrehajtása után mindenről jelentést is tenni a nemzeti konventnek«.

Aközben, hogy ezt felolvasták, a királynak egy arcizma sem rándult meg. Csak azoknál a szavaknál, hogy »összeesküvésben vétkesnek«, mosolygott keserűen, annál a szónál pedig, hogy: »halálbüntetés«, felnézett az égre.

Azután odalépett a törvényszéki titkárhoz, elvette tőle az írást, összehajtotta, tárcájába tette, s kivett ugyanabból a tárcájából egy másik papírlapot, melyet átadott Garat igazságügyminiszternek.

— Kérem — mondotta neki — ezt itt azonnal a nemzeti konvent elé terjeszteni.

Ugy látszott, az igazságügyminiszternek aggályai vannak, Lajos tehát hozzátette még:

— Hiszen előbb felolvashatom önnek.
És szilárd, határozott hangon kezdette:

»Kérek három napi haladékot, hogy előkészülhessek, mielőtt Isten színe elé járulok. Evégből kérem továbbá, hogy négyszem közt beszélhessek azzal az emberrel, kit meg fogok nevezni a községtanács megbízottja előtt. Mégis feltételül kötöm, hogy az emberséges szolgálat, melyben ez az ember részesíteni fog, neki utóbb ne váljék kárára. Kivánom, hogy szabadítsanak fel az alól a tartós felügyelet alól, mellyel a községtanács néhány nap óta terhel. Az alatt a rövid idő alatt, mely még megmarad számomra, tanuk nélkül akarok együtt lenni családommal és egyszersmind kérem a nemzeti konventet, hogy vegye pártfogásába családomat és engedje meg, hogy szabadon választhassa meg tartózkodásának helyét. — Mindazokat, kik közel álltak hozzám, ajánlom a nép jótéteményébe; sokan közülük szegények és valószínűleg szükségét szenvednek, mert nem kapnak többé fizetést. Vannak köztük aggastyánok, asszonyok és gyermekek, kiknek nem volt egyebük a nyugdíjuknál. Kelt a Temple tornyában, 1793. január 20-án.

Lajos».

Garat átvette a levelet és megigérte, hogy azonnal a nemzeti konvent elé terjeszti. A király pedig másodszor is elővette tárcáját s egy kis papírszeretetet vett ki belőle.

— Itt van, — mondotta — annak az embernek a neve, kivel beszélni kívánok, amennyiben a konvent teljesíti ezt a kérésemet.

A címet Erzsébet hercegnő írta le a következőképpen: »Mr. Edgeworth de Firmont, rue du Bac 485. szám.«

A király ezután, ép úgy, mint az előtt, mikor kihallgatást adott, egy lépést tett hátra, jeléül,

hogy az urak el vannak bocsátva. El is távoztak kíséretükkel.

XVI. Lajos visszafordult a szolgájához, ki a falhoz támaszkodott és alig állt a lábán.

— Cléry, — mondotta — hozd be az ebédemet.

Cléry bement az ebédlőbe. Ott talált két községi alkalmazottat, kik felolvasták előtte azt az éppen most kapott parancsot, mely szerint a fogoly mostantól fogva kést, villát nem kaphat. Csak a komornyik használhat kést a községi alkalmazottak felügyelete alatt.

Cléry nem akarta visszamondani ezt a királynak, így tehát a községi emberek maguk olvasták fel Lajos előtt a rendeletet. A királynak kézzel kellett törnie a kenyeret és kanállal kellett aprítania a húst.

Szokása ellenére a király nagyon keveset evett és csak néhány percig maradt az asztalnál.

Hat órakor megjelent Santerre kíséretével az igazságügyminiszter.

— Uram, — mondotta Garat — előterjesztetem levelét a nemzeti konventnek és megbízásom van reá, hogy a következő választ közöljen önnel:

»Lajosnak szabadságában áll papot hivatni magához. Szabad tanuk jelenléte nélkül beszélnie családjával is. A mindenkor nagylelkű nemzet pártul fogja venni hátramaradottait. Házának minden hitelezője, valamint mindenki, kivel szemben Lajos bármi néven nevezendő kötelezettségben áll, megfelelő kielégítésben fog részesülni. A kérelemnek a halasztásra vonatkozó része figyelmen kívül hagyatik«.

Lajos gyengén biccentett a fejével. A minisz-

ter eltávozott. De a biztosok még visszatartóztatták.

— Miniszter polgártárs, — mondották — hogyan találkozék Lajos a családjával.

— Tanuk nélkül, — felelte Garat.

— Nem lehet, felelték azok, mert parancsunk van, hogy éjjel-nappal őrködjünk felette.

Megállapodtak, hogy a király az ebédlőben fog találkozni családjával. A szobának bezárhatják ajtaját; mert volt a választó falán egy ablak, melyen át szemmel tarthatták a foglyokat.

A király is az igazságügyminiszterhez fordult.

— Elfelejtettem megkérdezni, uram, — mondotta — hogy otthon találták-e Edgeworth urat és hogy beszélhetek-e vele.

— Magammal hoztam a kocsiban, — felelte Garat. — Lenn van az irodában és mindjárt feljön.

Abban a pillanatban, mikor az igazságügyminiszter kimondotta ezeket a szavakat, csakugyan megjelent az ajtónyílásában firmonti Edgeworth ur.

NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET

A vértanukirály legendája

Firmonti Edgeworth ur Erzsébet hercegnő gyóntatóatyja volt. Elítéltetését előre látva, a király már hat héttel azelőtt tanácsot kért nővérétől, hogy ki legyen az a pap, ki utolsó pillanataiban kísérje, és Erzsébet hercegnő sirva kérte bátyját, hogy válassza Firmont abbét.

Ez az érdemes pap, ki származására nézve angol ember volt, megmenekült a szeptemberi mé-

szárlásoktól, és Essex álnéven Choisy-le-Roiba vount vissza; Erzsébet hercegnő tudta címét, s mint-hogy értesítést küldött neki Choisyba, remélte, hogy az ítéletmondás pillanatában már Párisban lesz.

Nem is csalódott benne.

Edgeworth abbé a sorsában való megnyugvás örömevel fogadta a megbízást. 1792 december 21-én a következőket írta egyik barátjának Angliába:

»Szerencsétlen uram arra az esetre, ha népe annyira megy igazságtalanságában, hogy elköveti ezt az apagyilkosságot, reám vetette szemét, hogy én készítsem elő a halálra. Magamnak is kell készülnöm reá, hogy meghalok, mert meg vagyok győződve, hogy a nép dühe nem fogja megengedni, hogy egy órával is túléljem azt a szörnyű jelenetet, de megnyugszom sorsomban: életem semmi; ha megmenthetném saját életemmel annak az életét, kit Isten a halálnak szánt, szívesen meghoznám azt az áldozatot, és akkor nem halnék meg hiába«.

Ez volt az az ember, kinek hivatása volt, nem hagyni el XVI. Lajost addig a pillanatig, mikor a földet az éggel cseréli fel.

A király behívta szobájába és bezárkózott vele.

Este nyolc órakor lépett ki belső szobájából, a biztosokhoz fordult és így szólt:

— Uraim, kérem önöket, vezessenek családomhoz.

— Nem lehet, — felelte az egyik biztos; — de majd lehivatjuk, ha kívánja.

— Jól van, — felelte a király — amennyiben

szabadon és tanuk nélkül fogadhatom őket szobámban.

— Nem szobájában, hanem az ebédlőben, — jegyezte meg ugyanaz a biztos; — éppen most állapodtunk meg ebben az új igazságügyminiszterrel.

— De hiszen hallották, — felelte a király — a konvent megigérte, hogy tanuk nélkül lehetek együtt családommal.

— Ugy is lesz, az ajtót bezárják, mi csak az ablakon át fogjuk szemmel tartani.

— Jól van, tehát hívják le kedveseimet.

Bement az ebédlőbe. Cléry félretolta az asztalt és a székeket, hogy elég hely legyen a szobájában.

— Hozzon be egy üveg vizet, meg egy poharat, mert hátha a királyné megszomjazik, — mondotta Lajos. — És mondja meg Edgeworth urnak, hogy maradjon dolgozószobámban. Jelenléte megrendítő hatást tehetne a hozzám tartozókra.

Félkilenckor kinyitották az ajtót. Elsőnek, kézen vezetve fiát, a királyné lépett be. Utána madame royale és Erzsébet hercegnő következett. Lajos kitérte karjait. A nők és a gyermekek sirva borultak mellé.

Cléry kiment és behuzta maga után az ajtót. Egy darabig nem hallatszott ki az ebédlőből más, mint zokogás. Mária Antoinette aztán oly mozdulatot tett, mintha be akarna menni a királlyal a szobájába.

— Nem, — mondotta a király — csak itt szabad beszélnem önnel.

A királyné az ujságáros kiabálásából már tu-

dott az ítéletről, de a részletekről még nem tudott semmit. Lajos elmondotta neki, amit tudtára adtak. A királyné több ízben szólni akart, de hangját mindannyiszor elfojtották könnyei.

A királyné, ki eddig mindig meggondolatlan volt barátságában és szerelmében egyaránt, a Templebeli fogság ideje óta nagyon megváltozott. Ujra feltámadt érzéke a családi örömök iránt, s minthogy olyan volt egyénisége, hogy szenvedéllyel tett mindent, most szenvedélyesen szerette és tisztelte férjét, holott a szerencse napjaiban csak a nemtelen és alantas tulajdonságokat vette észre benne. Menekülésük közben a király nehézkesen, tétovázva, majdnem gyáván viselkedett; a Templeban világossá vált Mária Antoinette előtt, hogy hamisan ítélte meg úgy is, mint férjét, úgy is, mint embert. Itt nyugodt, szelid és elszánt ember lett a királyból. Türelemmel viselt el minden megbántást, úgy, hogy még feleségének kemény, uralkodni vágyó lelkébe is lágyabb érzelmek lopództak. Azelőtt csak gúnnyal és kicsinyléssel bánt vele, most csodálta és bálványozta.

— Oh, — mondotta Lajos Edgeworthnak — miért kell oly mélyen szeretnem és miért kell oly mélyen viszontszerettetnem!

Mária Antoinette tehát ez utolsó viszontlátás alkalmával a megbánáshoz hasonlót érzett. Férjével szeretett volna visszavonulni a király belső szobájába, hogy néhány pillanatig egészen egyedül legyen vele. De minthogy nem volt szabad, csak az ablakhoz vont. Bizonyára lábához esett volna és bocsánatot kért volna tőle, de a király kitálalta szándékát és megakadályozta benne.

— Olvassa el ezt, drága feleségem, — mon-

dotta és elővette zsebéből a végrendeletet s újjával egyik mondatára mutatott, melyet a királyné félhangosan olvasott fel előtte: »Kérem hitvesemet, felejtse el, mi mindent nem kellett elviselnie miattam. Sok szomorúságot okoztam neki, de bizonyos lehet benne, hogy nem neheztelek reá, ha netalán volna oka, vádolni magát valamivel«.

A királyné kezét csókolt neki.

A királyi Magdolna megkapta bűneinek bocsánatát. A szerelem, melyet most, ha még oly későn is, férje iránt érzett, méltóvá tette az isteni és emberi irgalmasságra. És a megbocsátást nem halkan mondták neki, mintegy engedményképpen, melyet a király szégyenkezve tett meg, hanem nyíltan, az egész világ színe előtt.

Ki illethette most már szemrehányással a szenvedő asszonyt, holott férje vértanúságának és megbocsátásának kettős glóriájával lépett az utókor elé? Maga is érezte ezt; megértette, hogy immár igazoltan áll a történelem előtt. De annál jobban megszájnyulva állt az előtt a férfi előtt, ki iránt oly elkésve érzett szerelmet és becsülést, kit félreismert azzal, hogy csak hibáit vette észre, jó tulajdonságait pedig nem méltatta figyelemre.

Nem volt ura egyetlenegy szavának sem — már csak sirhatott és zokoghatott. Kész volt meghalni férjével együtt, vagy ha megtagadják tőle ezt a kedvezést, önként halni meg éhenhalással.

A város emberei nem értettek meg semmit abból, amit egymással beszéltek, de mozdulataikból kitalálták, hogy az elítélt vigasztalni próbálja az élvemaradókat. Nem bírták tovább ezt a látványt és elfordultak. Mikor pedig még mindig hal-

lották sirámaikat, szabad folyást engedtek érzelmeiknek és sirva fakadtak.

Ez a szörnyü bucsuvétel hétnegyedóra hosszúig tartott.

Végre, negyed tizenegykor, elsőnek állt fel a király. Felesége, nővére és gyermekei úgy csügghettek rajta, mint a gyümölcs a fán: a király és a királyné a dauphint fogta kézen; madame royale balfelől ölelte atyjának derekát. Erzsébet hercegnő ugyanazon az oldalon, mint huga, csakhoggy kissé hátrább, a király karját ragadta meg; a királyné, kinek legnagyobb szüksége volt a vigasztalásra, átölelte karjával férjének nyakát. És ez az egész fájdalmas csoportozat ugyanazzal a mozdulattal, sóhajtvá, zokogva, fel-felkiáltva esengett a királynak:

— Ugy-e bár, viszontlátjuk egymást?

— Igen... igen legyetek nyugodtak.

— Holnap reggel... holnap reggel hat órákor?

— Igérem nektek.

— De miért nem hétkor? — kérdezte a királyné.

— Tehát jól van, hét órákor, — mondotta a király; — de... Isten veletek! Isten veletek!

És oly kifejezésseljesen mondotta ezeket a szavakat, hogy ki lehetett érezni belőlük a félelmet, hogy elhagyja bátorsága.

A kis hercegnő nem bírta tovább; nagyot sóhajtott és a földre roskadt — elájult.

Erzsébet hercegnő és Cléry emelték fel.

Lajos kiszabadította magát felesége és a dauphin karjaiból és még egyszer istenhozzádót

mondva nekik, szobájába vonult s magára zárta az ajtót.

A királyné ott maradt az ajtó előtt. Néhányszor bekopogtatott; de a király nem jött ki többé.

A városi emberek most felszólították Mária Antoinettet, hogy távozzék, és újra megnyugtatták, hogy másnap reggel hét órakor még egyszer viszontláthatja férjét.

Cléry fel akarta vinni a királyné szobáiba a még mindig alélt hercegnőt, de a város emberei megakadályozták és kényszerítették, hogy maradjon ott.

A király megint Edgeworthoz tért vissza. Elmondatta vele, hogyan jutott a Templeba. Ki tudja, teljes figyelemmel hallgatta-e elbeszélését, vagy hogy szavai, melyeket tulkiáltottak saját gondolatai, csak zürzavarosan jutottak-e fülébe?

Malesherbes már a birói tárgyalás előtt értesére adta az abbénak, hogy a király, amennyiben halálra ítélik, látogatását fogja kérni. Ügyet sem vetve a veszedelmekre, az abbé haladéktalanul Párisba sietett, s minthogy vasárnap reggel hírét hallotta az ítéletnek, várta, hogy hívni fogják.

Délután négy órakor küldötték érte az igazságügyminiszter kocsiját és Garat közölte vele az elítélt király óhaját. Megkérdezte tőle, hajlandó volna-e, vállalni a kívánt szolgálatot.

— A király választása reám esett, — felelte Edgeworth — s nekem csak kötelességem, hogy engedelmeskedjem neki.

— Akkor jöjjön velem, — mondotta Garat — mert most azonnal a Templeba megyek.

Mikor az abbé végig elmondotta mindezt, XVI. Lajos így szólt hozzá:

— Most felejtünk el mindent és csak lelkem üdvösségére gondoljunk.

— Sire, — felelte a lelkész — kész vagyok megtenni mindent, ami erőmtől telik és remélem, Isten segíteni fog benne. De nem gondolja-e, hogy nagy vigasztalás volna számára, ha misét hallgathatna és megáldozhatna?

— Mindenesetre, — kiáltotta a király. — örülnék, ha megengednék. De hogyan akarja lehetővé tenni? Gondolja meg, mily veszélynek tenné ki magát azzal.

— Az az én gondom, sire, — mondotta az abbé. — Be akarom bizonyítani felségednek, hogy méltó vagyok arra a megtisztelésre, melyben részesít. Hatalmazzon fel, s mindent magamra vállalok.

— Menjen, — felelte XVI. Lajos. — Fáradozása kárba vész.

Edgeworth abbé meghajolt s kiment és az irodába kísértette magát. Ott megkérdezték tőle, hogy mit kíván.

— Az az ember, kinek holnap meg kell halnia, — mondotta — azt kívánja, hogy végső útja előtt misét hallgathasson és meggyónhasson.

A község emberei csodálkozva néztek egymásra; nem is gondoltak reá, hogy lehet ember, akinek ily kívánsága is van.

— Honnan vegyünk most papot és egyházi szereket? — kérdezték.

— A pap már itt van, — felelte Edgeworth — én magam vagyok az. Az egyházi szereket csak ide kell hozatni a legközelebbi templomból.

A tisztviselők haboztak.

— Lehet, hogy csak kelepce az egész, —
mondotta egyikök.

— Mennyiben? — kérdezte az abbé.

— Talán az áldozás ürügye alatt mérget akar
adni a királynak.

A pap felháborodva nézett arra az emberre,
ki ezeket mondotta.

— A történelem elég oly példát ismer, —
tette hozzá a tisztviselő — mely óvatosságra int.

— Uram, — felelte a pap — mikor idejöttem,
gondosan megmotoztak és meggyőződtek róla,
hogy nincs nálam mérég. Ha tehát holnap mé-
regre volna szükségem, csakis önöktől kaphatnám
meg, mert minden, amit itt kapok, átmegy az
önök kezén.

A tisztviselők tanakodtak egymással s végül
teljesítették a kérelmet azzal a feltétellel, hogy az
abbé adja be írásba, és írja alá **kérelmét**, továbbá,
hogy az ünnepi szertartásnak legkésőbb másnap
reggel hét óráig véget kell érnie, mert nyolc órakor
lesz a kivégzés.

Edgeworth megírta kérvényét, aztán vissza-
tért a fogolyhoz, közölni vele, hogy teljesíteni fog-
ják kívánságát.

Tíz óráig maradt a lelkész a királynál; XVI.
Lajos azt mondta neki, hogy fáradt és sze-
retne lefeküdni, mert erőt kell gyűjtenie holnapra.
Behívta magához Cléryt és levetkőztette magát.
Mikor a szolga összehuzta az ablakfüggönyöket,
a király így szólt:

— Keltsen fel öt órakor.

És alig hogy fejét a vánkosra tette, már el
is aludt.

Az abbé a komornyik ágyára feküdt. Cléry

csak keveset aludt és álmát sűrűn zavarták rémes látományok.

Pontban öt órakor felkelt és gyertyát gyújtott.

A neszre felébredt a király.

— Öt óra már? — kérdezte.

— Sire, annyit ütött már néhány toronyban, de az asztali óra még nem mutat annyit, — felelte Cléry és az ágyhoz lépett.

— Jól aludtam, — mondotta a király. — Szükségem volt reá, a tegnapi nap nagyon megviselt. Hol van az abbé?

— Az ágyamon fekszik, — sire.

— Az ágyán? hát ön hol töltötte az éjszakát?

— Ezen a széken.

— Sajnálom, mert akkor nagyon rosszul töltötte éjszakáját.

— Oh, sire, hogyan gondolhattam volna magamra ily pillanatban? — mondotta Cléry.

— Szegény Cléry, — mondotta a király és kezét nyujtotta, melyet a hű ember sirva csókolt meg.

Cléry előkészítette a barna frakkot, a szürke nadrágot, a szürke selyem harisnyát és a tűzdelt mellényt, aztán, utoljára, hozzáfogott urának öltöztetéséhez és fésüléséhez. Lajos közben levette óraláncáról a pecsétnyomót és mellénye zsebébe rejtette; óráját a kandallóra tette, lehuzott ujjáról és ugyanabba a zsebébe tett egy gyűrűt. Aközben, hogy Cléry reáadta a frakkot, a király, ki előtte való nap ugyanazt a kabátját viselte, kivette belőle s tárcája mellé a kandallóra tette tárcáját, lorgnettjét és dohányszelencéjét. Mindez a városi emberek jelenlétében történt, kik beléptek, mi-

helyt látták, hogy világosság gyúlt a szobában.

Az óra fél hatott ütött.

— Cléry, — mondotta a király — keltse fel az abbét.

Edgeworth már felkelt és várta a komornyikot. Aztán belépett és köszöntötte a királyt.

Cléry a fiókos szekrényt alakította át oltárrá s leterítette egy fehér abrosszal.

A templomi szereket és a misemondó ruhát a legközelebbi szentegyházból hozták.

— Tud-e minisztrálni? — kérdezte szolgájától a király.

— Remélem, hogy tudok, — felelte Cléry; — csak a responziókat nem tudom kívülről.

A király átadott neki egy misekönyvet.

Cléry karosszéket tolt az oltár elé s egy nagy vánkost helyezett a földre a szék elé. Mikor az abbé, ki eközben Cléry szobájában átöltözött, megjelent papi diszben, a községi emberek visszavonultak. Reggel hat óra volt.

A mise megkezdődött. Térdelve és mély áhitatba merülve hallgatta a király. Aztán meggyónt és megáldozott.

Aközben, hogy Edgeworth visszatért Cléry szobájába s levetette a misemondó ruhát, Lajos köszönetet mondott hű szolgájának és elbucsuzott tőle. Aztán visszavonult szobájába, s Edgeworth utána ment.

Cléry leült az ágyára és sirt. Hét órakor magához szólította a király. Cléry odasietett.

XVI. Lajos egy ablakmélyedésbe vezette és így szólt hozzá:

— Adja át fiamnak ezt a pecsétnyomót, — ezt a gyűrűt pedig a feleségemnek. Biztosítsa a hoz-

zám tartozókat, hogy nehéz szívvél válok meg tőlük. Ebben a kis csomagban a családunkhoz tartozóknak hajfűrtjei vannak. Adja át azt is a feleségemnek.

— De nem akarja-e, sire, még egyszer látni családját? — kérdezte Cléry.

A király egy pillanatig habozni látszott, aztán így felelt:

— Nem, határozottan nem... Igaz, hogy megígértem, hogy ma reggel még egyszer magamhoz hívom őket; de inkább megkimélem őket e bucsuzás szörnyű fájdalmától. Ha látja őket, Cléry, mondja meg nekik, hogy borzasztóan nehezemre esett, bucsucsók nélkül menni el tőlük.

E szavai közben könnyekre fakadt.

— Ugy-e bár, Cléry, át fogja adni enyémnek utolsó köszöntésemet? — mondotta.

Aztán visszament szobájába.

A hatósági emberek látták, mikor a király több tárgyat adott át szolgájának.

Egyikök azt követelte, hogy Cléry szolgál-tassa ki azokat, de a többiek azt mondták, hogy hagyja nála, míg a községtanács nem határozott e kérdésben. Ezt az indítványt aztán elfogadták.

Negyed óra múlva a király megint kilépett szobájából. Cléry odalépett hozzá és várta parancsait.

— Kérdezze meg, — mondotta neki Lajos, — hogy nem kaphatnék-e ollót?

Azzal visszatért szobájába.

Cléry a hatósági emberekhez fordult a király kívánságával.

— Mit akar azzal? — kérdezték azok.

— Nem tudom, — felelte Cléry.

— Előbb meg kell kérdeznünk tőle, — mondták a hatósági emberek.

Egyikök belépett a király szobájába. XVI. Lajos térden állt az abbé előtt.

— Ollót kért, — mondotta az egyik hatósági ember. — Mit akar azzal?

— Azt akarom, hogy szolgálóm vágja le a hajamat, — felelte a király.

A tisztviselő lement az irodába. Fél órai hosszáig tanácskoztak ott; végre aztán elutasították a kérelmet.

Mikor ezt közölték a királlyal, Lajos így szólt:

— Nem akarom kezembe venni az ollót, Cléry vághatja le hajam az urak előtt. Tehát kérdezzék meg még egyszer odalenn.

De a fogházparancsnokság ragaszkodott tilalmához.

Azután egy tisztviselő Cléryhez lépett és így szólt hozzá:

— Azt hiszem, itt az ideje már, hogy felkészülj, hogy elkísérhesd utolsó utján uradat.

— Istenem, — felelte Cléry reszketve — miért kell vele mennem?

— Hogy levetkőztessed. Hiszen te vagy a komornyikja, — felelte a kérdezt. De egy másik hivatalnok azt mondotta:

— Nem szükséges, itt maradhat. A hóhér ép úgy elvégezheti.

Nappalodott. A város minden részében dobpergés riadt fel. A zaj behallatszott a toronyba és rémülettel töltötte Cléryt és Edgeworthot. A király egy darabig egészen nyugodtan hallgatta, aztán így szólt:

— Ugy látszik, kivonul a nemzetőrség.

Lovaskatonaság vonult a Temple udvarába. Behallatszott a lovak dobogása és a tisztek vezényszava.

A király megint egész nyugodtan figyelt, aztán így szólt:

— Ugy látszik, közelednek.

Hét órától nyolcig különböző ürüggyekkel ismételve bekopogtattak a király ajtaján, s az abbé mindannyiszor reszketve gondolta, hogy utoljára kopogtatnak.

A király minden kopogtatás után felállt, minden nyugtalanság nélkül az ajtóhoz ment, felelt azoknak, kik megzavarták áhítatában, aztán visszatért gyóntatóatyjához.

Edgeworth nem látta azokat, akik kopogtattak, de hallotta, mit beszélnek. Egyszer így szólt az egyik a fogolyhoz:

— Az ám, mindez nagyon szép volt, míg király volt, de most már nem az.

Egy másik alkalommal, mikor visszatért az ajtóból, a király így szólt:

— Ezek az emberek másra sem gondolnak, mint törre és méregre. Mily kevésbé ismernek! Az öngyilkosság gyávaság volna. Azt hiszik, hogy nem tudok meghalni.

Kilenc órakor a lárma erősödött. Az ajtók kinyíltak. Megjelent Santerre több hatósági emberrel és csendőrrel, kik két sorban felálltak.

A király nem várta be, míg kopogtatnak ajtaján. Mikor hallotta, hogy beléptek, eléjük ment belső szobájából.

— Értem jöttek? — kérdezte.

— Érte.

— Várjanak még egy percig.

Visszatért belső szobájába és betette maga után az ajtót.

— Most mennem kell, ütött a válás órája, — mondotta Edgeworthnak s letérdelt előtte. — Adja reám utoljára áldását és kérje Istent, hogy legyen mindvégig velem.

Mikor megkapta az áldást, felállt, ismét kinyitotta az ajtót és kiment a hatósági emberekhez.

Azok mind fejükön tartották a kalapot.

— Cléry, — mondotta a király — adja ide a kalapomat is.

A szolga zokogva engedelmeskedett.

— Van-e önök közt egy tagja a községtanácsnak? — fordult a király a hatósági emberekhez. — Azt hiszem, ön az?

Az, akit megszólított egy Roux Jacques nevű ember és felszentelt pap volt.

— Mit kíván tőlem? — kérdezte.

A király elővette zsebéből a végrendeletét.

— Felkérem, — mondotta — adja át ezt az írást a királynénak... a feleségemnek.

— Nem azért jöttünk ide, — felelte Roux — hogy megbízásokat fogadjunk el tőled, hanem, hogy a vérpadra kísérjünk.

A király szeliden türte ezt a sértést, s egy másik hatósági emberhez fordult. Ezt Gobeauinak hívták.

— Megtesz egy szivességet? — kérdezte tőle.

A megszólított habozni látszott. Lajos tehát így folytatta:

— Oh, nyugodtan elolvashatja, ami benne van. Sőt kívánom is, hogy a községtanács szerezzen tudomást egyes rendelkezéseiről.

A község embere átvette a végrendeletet.

Cléry kihozta a kalapot és a köpönyget. Félte, mint I. Károly komornyikja is, hogy ura reszketni fog a hidegben s az emberek azt találják hinni, hogy félelmében reszket. De Lajos azt mondotta neki:

— Nem, Cléry, csak a kalapra van szükségem.

A szolga átadta neki s a király ekkor utoljára szorította meg a hű ember kezét. Aztán parancsoló hangon, amit életében oly ritkán hallottak tőle, így szólt:

— Előre, uraim!

Utolsó szavai voltak, melyeket börtönében mondott.

A lépcsőn találkozott Mathayval, a torony kapusával, kit néhány nappal azelőtt, mikor szobájában a kályhánál találta, nyersen szólított fel, hogy térjen ki utjából.

— Mathay, — mondotta neki — néhány nappal ezelőtt kissé rideg voltam önnel szemben. Ne haragudjék reám!

Mathay egy szóval sem felelt, hanem hátat fordított neki.

Lajos gyalog ment át a belső udvaron s néhányszor még visszanézett, utoljára intve bucsút egyetlen szerelmének, feleségének, egyetlen barátjának, nővérének és egyetlen örömeinek, gyermekeinek.

Az udvar bejáratánál zöld kocsí várta. Két csendőr állt lépcsőinél.

Mikor a király közeledett, az egyik beszállt és intett az abbénak, hogy foglaljon helyet mellette. A másik csendőr utolsónak szállt be és besukta a kocsí ajtaját.

A mende-monda szerint e két csendőr egyike álrúhá pap volt; más híresztelés szerint mindketten azt a megbízást kapták, hogy öljék meg a királyt, mihelyt bármi kísérlet történik kiszabadítására. De nincs semmi bizonyíték arra, hogy a híresztelésnek való alapja lett volna.

Háromnegyed tíz órakor a kocsi elindult.

Előtte való este a királynénak az után a szivszaggató jelenet után alig volt már annyi ereje, hogy levetköztesse és ágyba fektesse a trónörököszt. Ő maga öltözetesen vetette magát ágyára, s a két hercegnő az egész hosszú, hideg téli éjszakan át hallotta zokogását és fogainak vacogását.

Háromnegyed hét óra tájban kinyitották ajtaját. A misekönyvért ment valaki hozzá. Az egész család felkészült; mert a tegnapi esti megállapodás szerint azt várta, hogy a királyhoz vezetik.

De mult az idő. Hallották a különböző zajt, mely a királyt nem rendítette meg nyugalmaiban, de a szolgát és a papot rémülettel töltötte el; hallották, mikor kinyitották és becsukták az ajtókat; hallották a csöcselék rivalgását, a lovak patkóinak eltávolodó csattogását, s most már nem kétkelkedhettek benne, hogy a király elhagyta börtönét.

— Elment! — jajdult fel a királyné s egy karosszékre roskadt. — Elment... anélkül, hogy elbucsuzott volna tőlünk!

Erzsébet hercegnő és madame royale térdre esett.

Eleinte börtönben vagy száműzetésben bízakodtak, de ez a remény most már eltűnt, s ha csak a végső uton nem történik valami vakmerő támadás, vége mindennek.

— Oh Istenem, Istenem! — kiáltotta Mária Antoinette, s ebben a kétségbeesett feljajdulásban benne volt szívének minden nyomorúsága.

A király kocsija kiért a boulevardra. Az utcák meglehetősen üresnek látszottak; sok boltot bezártak. Kapukban, ablakokban nem mutatkozott senki. A községtanács rendelete értelmében szigorúan tilos volt a boulevardra vivő utcákba lépni, vagy az ablakban mutatkozni azokban a házakban, melyek előtt elhaladt a menet.

Ködös, borongós reggel volt. A boulevardon a dzsidák egész erdeje látszott, melyből csak itt-ott villogott elő néhány szurony.

A kocsi előtt lovasok mentek, a lovasok előtt pedig temérdek dobos haladt.

A király szeretett volna beszélni gyóntatóatyjával; de oly nagy volt a lárma, hogy nem hallották saját szavukat. Edgeworth abbé átadta neki a breviáriumát s a király olvasta.

A Saint-Denis-kapunál a király felpillantott; valami mozgás futott végig a tömegben. A Beauregard-utcából, kardot forgatva, körülbelül tíz fiatalember rohant elő és így kiáltva tört át a népsokaságon:

— Ide hozzánk, aki meg akarja menteni a királyt!

Erre a jelszóra, melyet egy Batz báró nevű kalandor adott ki, háromezer összeesküvőnek kellett volna előrohannia. Batz megadta a jelet, de a háromezer összeesküvőből nem jelent meg több tiznél.

Batz báró és csekély számu társa, látva, hogy nem tehetnek semmit, sietve használta fel a hirtelen támadó zürzavart és elszéledt az utcáknak

abban a tömkelegében, mely a Saint-Denis-kapuválatáros.

Ez az esemény megzavarta áhítatában a királyt. De oly hamar múlt el a mentő kísérlet s oly kevésbé keltett feltűnést, hogy a kocsinak meg sem kellett állnia.

Csak két óra múlva állt meg a kocsi — célhoz ért.

A király Edgeworthoz fordult.

— Ugy-e, helyben vagyunk? — kérdezte.

Firmont ur hallgatott.

Ugyanabban a pillanatban a három Samson fivérnek, Páris hóhérainak egyike, kinyitotta a kocsi ajtaját.

A király ekkor Firmont abbé térdére tette kezét és parancsoló hangon így szólt:

— Uraim, ajánlom önöknek ezt az urat itt Legyen gondjuk reá, hogy halálom után ne érje bántódás; önöket bizom meg, hogy gondoskodjanak erről.

Eközben közeledett a másik két hóhér is.

— Igen, igen, — felelte egyikök — lesz gondunk reá; jöjjön.

Lajos kiszállt a kocsiból.

A hóhér pribékjei körülfogták és le akarták vetni a kabátját; de ő megvetően lökte őket félre és maga fogott hozzá a vetkezéshez.

Egy pillanatilag, míg kalapját a földre dobta, kabátját levetette és nyakkendőjét megoldotta, a király egyedül állt a körülötte alakult körben, de a hóhérok aztán közeledtek hozzá.

Egyikök kötelelet tartott kezében.

— Mit akar? — kérdezte a király.

— Megkötözni önt, — felelte a hóhér.

— Oh! ami azt illeti, — kiáltotta a király — soha sem fogom megengedni: álljon el tőle... Tegye, amire parancsa van; de nem fog megkötni; nem, soha!

A hóhérok hangosan beszéltek egymással s úgy látszott, erőszakhoz akarnak folyamodni. De ekkor a három Sámson testvér egyike a részvét érzelmével, s mégis arra kárhoztatva, hogy véghezvigye a szörnyű feladatot, közeledett a királyhoz és tiszteletteljes hangon így szólt hozzá:

— Sire, ezzel a zsebkendővel...

A király gyóntatóatyjára nézett.

Az megfeszítette minden erejét, hogy beszélni tudjon, aztán így szólt:

— Sire, ezzel csak még hasonlóbbá lesz a Megváltóhoz, ki nemsokára már megjutalmazza minden szomorúságáért.

A király a fájdalom fennkölt kifejezésével emelte ég felé a szemét.

— Igaza van, — mondotta — csak az ő példája birhat reá, hogy eltűrjek ily gyalázatot.

És a hóhérokhoz fordult, megadással nyújtotta oda nekik a két kezét s hozzátette:

— Tegyetek, amit akartok: fenékig fogom kiüríteni a kelyhet.

A vérpad lépcsőfokai magasak és sikosak voltak. Lajos a pap karjára támaszkodva ment fel rajtuk. Edgeworth attól félt, hogy gyengének fog mutatkozni ebben az utolsó pillanatban, mert karja nagy sullyal nehezedett karjára. De a király az utolsó lépcsőfokon ugyszólván kiszabadította magát gyóntatópapjának kezéből, és egymaga sietett az emelvény másik oldalára.

Arca kipirult; életében sohasem látták oly tüzesnek, oly elevennek.

A dobok megszólaltak; a király csendet parancsolt nekik szemével.

Aztán erős hangon a következő szavakat mondotta:

— Ártatlanul halok meg mindabban a bűnben, melyet terhemre rónak; megbocsátok halálom okozóinak, s arra kérem Istent, hogy ne hulljon vissza Franciaországra az a vér, melyet most ki fognak ontani!...

— Verjétek a dobot! — kiáltotta egy hang, melyről sokáig azt hitték, hogy Santerre hangja volt, holott Beaufranchet urnak, Oyat grófjának szájából eredt, ki XV. Lajosnak egy Morphise nevű kurtizánnal való viszonyából született. Ez az ember tehát az elítéltnék természetes nagybátyja volt.

A dobok megszólaltak.

A király dobbantott lábával.

— Csend legyen! — kiáltotta szörnyű hangon; — szólni akarok még!

De a dobosok tovább pergették dobverőiket.

— Tegyétek meg kötelességteket! — ordították a hóhéroknak a dzsidások, kik körülvették a vérpadot.

Azok nekiestek a királynak, mikor az lassan, egy pillantást vetve a rézsutosan vágott vásra, melynek rajzát egy évvel ezelőtt ő készítette el, visszatért a nyaktilóhoz.

Aztán reávetette szemét a papra, ki a vérpad szélén térdelt és imádkozott.

Ekkor a guillotine kettős cölöpe mögött zavart mozgalom támadt: a csapódeszka megfordult,

az elítélt feje előttunt a nyílásban, megvillant lefelé egy sugár — tompa csapás hallatszott — s az emberek már csak egy vastag vérsugarat láttak.

Ekkor az egyik hóhér felemelte a fejet s megmutatta a népnek. A vérpadot királyi vér tette iszamóssá.

A dzsidások ordítottak elragadtatásukban; odarohantak s az egyik a dzsidáját, másik a kardját — akiknek zsebkendőjük volt, a zsebkendőjüket mártották meg a vérben s kiáltották: — Éljen a köztársaság!

De ez a kiáltozás, mely máskor az öröm mámorába ejtette a népet, ezuttal először nem keltett visszhangot. A köztársasági le nem törölhető szégyenfoltot viselt homlokán; mint egy nagy diplomata mondotta később, nagyobbat követett el bűnnél: hibát.

Párisban nagy megdöbbenés uralkodott; némelyiknél éz a megdöbbenés a kétségbeesés határát érte el: egy asszony a Szajnába ugrott; egy parókakészítő a nyakát vágta el; egy könyvkereskedő megőrült; egy volt katonatiszt meghalt ijedében.

A konvent ülésének megnyitásakor az elnök felbontott egy levelet; valaki azt kérte benne, hogy adják át neki XVI. Lajos testét, hogy atyja mellé temethesse.

Tehát ott maradt az a fej és test, melyet elválasztottak egymástól; nézzük, mi történt vele.

Nem ismerünk szörnyűbb elbeszélést annál a jegyzőkönyvnél, melyet itt közlünk azon módon, ahogy az esemény napján vették fel.

Jegyzőkönyv Capet Lajos eltemetéséről

1793 január 21-én, a francia köztársaság második évében, mi, Páris megye alulirott közigazgatási tisztviselői, az ideiglenes végrehajtótanács határozatai alapján a megye főtanácsától kapott felhatalmazással felkerestük lakásán Ricave polgárt, a Madeleine-templom plébánosát. Otthon találtuk és megkérdeztük tőle, hogy megtette-e intézkedéseit arra nézve, amivel a megye végrehajtótanácsa megbizta egy héttel azelőtt. Azt felelte, hogy pontról-pontra teljesítette azt, amit a végrehajtótanács és a megye megparancsolt neki s hogy a kellő pillanatban készen fog állni minden.

Onnan, Renard és Damoreau polgárok társaságában, kik mind a ketten a Sainte-Madeleine-plébánia káplánjai voltak, elindultunk, eltemetni Capet Lajost, az említett plébánia Anjou-utcai temetőjének arra a helyére, hol megérkeztünkkor meggyőződést szerezünk, hogy a megye főtanácsosától kapott megbízásunk alapján a plébános polgártársnak adott parancsainkat végrehajtották.

Nemsokára azután a gyalogcsendőrség egy szakasza letette a temetőben Capet Lajos holttestét, melyet tagjairól teljesen felismertünk s melynek feje el volt választva törzsétől. Észrevettük, hogy hátul a nyakszirtjén le volt vágva a haja s hogy a holttesten nem volt nyakravaló, kabát és cipő; egyébként ing, tűzdelt mellény, szürke posztónadrág és szürke selyemharisnya volt rajta.

Ebben az öltözetében tették a koporsóba; ezt a koporsót leeresztették a sirba, melyet

nyomban azután betemettek. És az egészet olyképpen intézték el és hajtották végre, a mint megfelel a francia köztársaság ideiglenes végrehajtó tanácsától kapott parancsnak. Mi pedig Ricave, Renard és Damoreau polgárokkal, a Sainte-Madeleine-templom plébánosával és káplánjaival együtt aláírtuk ezt a jegyzőkönyvet.

<i>Leblanc,</i>	<i>Dubois,</i>
a megye közigazgatási	a megye közigazgatási
tisztviselője ;	tisztviselője ;
<i>Damoreau,</i>	<i>Ricave, Renard.</i>

Igy halt meg XVI. Lajos király 1793 január 21-én és így temették el ugyanazon a napon.

Élt 39 évet, öt hónapot és három napot. Tizennyolc évig uralkodott és öt hónapig és nyolc napig raboskodott.

Utolsó kívánság nem teljesült, mert vére nem csak Franciaországra, hanem egész Európára hullott vissza.

NEGYVENHATODIK FEJEZET

Cagliostro tanácsa

E szörnyű nap estéjén, míg a dzsidások zsebkendőknék és ingeknek vérbe mártott rongyait lobogtatva fegyverük hegyén, végigfutkostak Páris fényesen kivilágított s mégis kihalt utcáin s így kiáltottak: »A zsarnok meghalt! Itt láthatjátok a véré!« — a Saint-Honoré-utca egyik házának első emeletén két ember volt együtt csendesen, de egymásétól különböző magatartással.

Mindketten hallgattak. Az egyik — a fekete ruhás — két kezére hajtotta fejét s úgy látszott, mély gondolatokba és nagy fájdalomba merült. A másik — öltözetéről ítélve, paraszt ember — hosszú léptekkel járt fel s alá. Sötétben nézett szét, homlokát összeráncolta, karját keresztbe fonta mellén.

Valahányszor elment az asztalnál ülő férfi előtt, lopva egy pillantást vetett reá.

Végre úgy látszott, megunt a hosszas hallgatást. Megállt társa előtt, erősen reánézett és így szólt:

— Tehát gazember vagyok, Gilbert polgártárs, azért, mert a király halálára szavaztam?

A feketeruhás ember felegyenesedett, fejét rázta és kezet nyújtott a kérdezőnek.

— Dehogy, Billot! Ép oly kevésbé gazember ön, mint én arisztokrata. Lelkiismerete szerint adta le szavazatát, ép úgy, mint én is a magam lelkiismerete szerint. A különbség kettőnk között csak az, hogy én arra szavaztam, hogy a király életben maradjon, ön pedig arra, hogy haljon meg. De gondolatnak szörnyű és szörnyű is marad, elvenni egy embertől olyat, amit a világi semmi hatalma sem adhat vissza neki!

— Tehát az ön véleménye szerint — dörmögte Billot — az önkényuralom sérthetetlen, a szabadság pedig lázadás? Mi marad akkor a népnek? Csak az a joga, hogy szolgálhasson és engedelmeskedhessék? És Gilbert, egy Rousseau tanítványa, az Egyesült Államok polgára beszél így?

— Nem, Billot, nem beszélek így, mert bünt követnék el a nemzet ellen.

— Gilbert ur, — folytatta a paraszt — meg-

mondom önnek, mit gondol erről az én egészséges, ha még oly otromba paraszt-eszem, aztán módjában áll, hogy saját tudományos elméje szerint feleljen reá. Elismeri-e, hogy az olyan népnek, melyet uralkodnivágyó papok és kiméletlen hatalmasok nyomnak el, joga van reá, hogy lerázza az igát és küzdjön a szabadságáért?

— Elismerem.

— Akkor elismeri azt a jogát, hogy biztosítsa küzdelmének gyümölcseit, győzelmének jutalmát?

— Elismerem.

— Jól vigyázzon, ez még messzebbre visz bennünket...

— Követni fogom önt, Billot, ahova csak akarja. Mindig csak azt fogom felelni önnek: Nincs joga embernek arra, hogy elvegye felebarátjának életét.

— A király nekem nem felebarátom, hanem ellenségem, — felelté Billot hévvel. Eszembe jut a bibliának egy története, melyet feleségem olvasott fel egyszer. Sámuel azt mondotta az izráelitáknak, kik királyt kértek tőle...

— Tudom, Billot, de Sámuel megmentette és felkente Sault, s nem fosztotta meg az életétől.

— Oh, ha önnel vitázom, bizony nem győzhetek. Tehát csak egyszerűen azt kérdezem: Volt-e jogunk, lerombolni a Bastillet?

— Volt.

— Volt-e jogunk, nemzetgyűlést alakítani, hogy részt vehessünk az ország kormányzatában?

— Volt.

— Volt-e jogunk, Versaillesből Párisba hozni

a királyt, mikor csapatösszevonásokkal akarta megfélemlíteni a nemzetgyűlést?

— Mindenesetre volt.

— Volt-e jogunk elfogni a királyt Varennesben, mikor menekülni akart és át akart menni az ellenséghez.

— Mindenesetre volt.

— Volt-e jogunk június 20-án határozottan tiltakozni, mikor a külfölddel tárgyalásba bocsátkozott, amit pedig az alkotmányra letett esküje megtiltott neki?

— Volt.

— Volt-e jogunk augusztus 10-én megtámadni a Tuilériákat, és minthogy XVI. Lajos még mindig nem ismerte el teljes egészében az alkotmányt, megüresedettnek nyilvánítani a trónt? — Volt-e jogunk, hogy akkor, mikor fogságban léte mellett még mindig tárgyalt az ellenséggel a nemzet szabadsága ellen, volt-e jogunk a nemzetgyűlés elé állítani?

— Nem tagadom azt sem, hogy volt.

— Tehát volt joga a nemzetgyűlésnek is, hogy elítélhesse.

— Számüzni, az országból kiutasítani, életfogytig fogva tartani — igenis volt. De megölni nem!

— Miért nem?

— A szándéka nem volt bűnös. Ön, kedves Billot, a nép szempontjából itéli meg tettét. Ő maga a királysági szempontjából ítélte meg a dolgokat és a szerint járt el. Nem volt ő zsarnok, nem nyomta el a népet, nem volt az arisztokraták bűntársa, nem volt a szabadság ellensége.

— Tehát ön is a királyság szempontjából ítéli meg?

— Nem, mert akkor felmenteném.

— De hiszen arra szavazott, hogy ajándékozzák meg életével.

— Igen, száműzetésére, fogságára, mindenre szavaztam, csak halálára nem. Higgye el, Billot, még akkor is pártosabban ítéltém róla, mint akartam. A nép gyermeke vagyok, és a mérleg, melyet kezemben tartottam, a nép felé billent. Ön csak messziről látta őt; nem ismerte személyesen; nem volt megelégedve azokkal a jogokkal, melyeket az alkotmány meghagyott neki, de a nemzetgyűlés még azokkal is tulhatalmasnak tartotta, a királyné pedig arra ösztönözte, hogy szerezze vissza teljes hatalmát. E két ellentét közt ingadozott jobbra, balra, és hozzájárultak mindehhez az elkeseredett arisztokraták, a meg nem békíthető papság, az önző emigránsok és az egész külföldet bejáró testvérei, kik mindenhol a forradalom ellen szónokoltak. Azt mondja nekem, hogy a király nem felebarátja, hanem ellensége volt önnek; de ezt az ellenséget legyőzték, Billot és a legyőzött ellenséget nem szokás megölni. A hidegvérrel végbevitt gyilkosság nem ítélet; nem szolgál reá az igazságszolgáltatás tiszteletreméltó nevére. És oktanul is cselekedtek, mert a királyságot, melyet meg akartak semmisíteni, a bosszunak ezzel a tényével csak a vértanúság glóriájával ékesítették fel. Vigyázzanak magukra! Túlsokat tettek, de még sem eleget. I. Károlynak fejét vették, II. Károly királlyá lett. Ellenben II. Jakabot száműzték és fiai a számkivetésben haltak meg. Az emberi természet hajlik az érzel-

mességre, Billot, s mi ötven, talán száz évre is elidegenítettük magunktól a népnek azt az óriási pártját, mely szívével ítél a forradalmakról. Éppen a köztársaságiaknak van legtöbb okuk arra, hogy sirassák XVI. Lajos halálát; vére vissza fog hullni reájuk és meg fogja fojtani a köztársaságot.

— Van valami igaz a szavaiban, Gilbert, — mondotta egy hang az ajtó felől. A két férfi körülnézett.

— Cagliostro! — kiáltották egyszerre.

— Ugy van, úgy van, — mondotta a belépő — de van valami igaz Billot szavaiban is.

— Éppen az a szerencsétlenség, — mondotta Gilbert — hogy a dolognak két arculata van, és mindenki, aki a maga oldaláról nézi, elmondhatja: nekem van igazam.

— De meg kell győzetnie magát, mikor nincs igaza, — felelte Cagliostro.

— Halljuk az ön véleményét, mester, — mondotta Gilbert.

— Igen, hadd halljuk, — tette hozzá Billot.

— Önök kimondották ítéletüket a vádlottról, — felelte Cagliostro — én pedig ítéletet fogok mondani az ítéletükről. Igazuk lett volna, ha a királyt ítélték volna el. De az embert ítélték el, s ebben nem volt igazuk!

— Nem értem, — mondotta Billot.

— Hallgassa csak meg; én már gyanitom, hogy mire gondol, — mondotta Gilbert.

— Ha már minden áron meg akarták fosztani életétől, — folytatta Cagliostro — akkor tették volna meg, mikor még Versaillesben vagy a Tui-lériákban volt svájciainak és udvaroncainak körében, mikor a nép még nem ismerte; október 7-én,

vagy augusztus 11-én kellett volna megölni. Október 7-én, augusztus 11-én zsarnok volt! De most, hogy öt hónapig fogva tartották, az egész világ megismerkedett magánéletével, a nép emberei előtt evett, ivott és aludt; bizonyos tekintetben egy fokra helyezték a munkásokkal, kézművesekkel, és szatócsokkal. Ha megtették ezt, úgy kellett volna vele bánni, mint amazokkal és csak számüzni, vagy börtönbe zárni lett volna szabad.

— Önt nem értettem meg, — mondotta Billot Gilbertnek — de Cagliostro polgárt most megértettem.

— A dolog egészen világos. A nép most tudja, hogy embernek mily tiszteletreméltó, mily jóindulatu, mily szelid volt az az ember. A nép emlegetni fogja, hogy mily gyöngéd apa, mily kitűnő férj, mily jólelkű ember volt. Szánakozni fog rajta és a pártos indulat büntelen áldozataként fogja siratni. Oh, mily együgyű emberek tartják most kezükben az ország kormányát! Több élesemjűséget tettem volna fel róluk. Ez a józan, minden magasabbrendű érzelem nélkül való ember, ki csak anyagi kívánságainak él, ez a se nem jó, se nem rossz, szenteskedő, tehetségtelen ember a bátorság, a béketűrés és a megadás példaképévé emelkedik. Hiszen a mostani hatalmasok odáig vittek a dolgot, hogy még Mária Antoinette is megszerette. És ez, ugyebár, sokat jelent, Gilbert? — tette hozzá kacagva. — Ki sejtette volna július 14-én, október 5-én és 6-án, augusztus 10-én, hogy a királyné valaha szeretni fogja még azt az embert?

— Oh, ha ezt gyanithattam volna! — kiáltotta Billot mély fájdalommal.

— Akkor mit tett volna? — kérdezte Gilbert.

— Megöltem volna vagy július tizedikén, vagy október hatodikán vagy hetedikén, vagy augusztus tizedikén: könnyen tettem volna meg.

Gilbert megbocsátotta ezeket a szavait; Cagliostro pedig csodálta érettük.

— De nem tette meg, — mondotta Cagliostro kis szünet mulva. — Ön halálára, Gilbert életére szavazott. Meghallgatják még egy utolsó tanácsomat? Ön, Gilbert, azért lépett a konventbe, hogy kötelességet teljesítsen. Ön, Billot, azért, hogy bosszút álljon. A kötelesség teljesült, a bosszu ki-elégült, nincs itt már mit keresniök, tehát menjenek!

Mindketten csodálkozva néztek Cagliostróra.

— Önök nem pártemberek, önök hazafiak, semmi más. De most, a király halála után, a pártok a leghevesebben fogják támadni egymást; harcolni fognak egymással a megsemmisítés határáig. Senki sem tudja, melyik bukik el előbb; de egészen bizonyos, hogy elpusztul mind a kettő. Holnap, Gilbert, talán már bűnül fogják róni önnek, hogy oly enyhén ítélte. Holnapután, Billot, talán nem bocsátják meg önnek, hogy oly szigorú ítéletet mondott. A gyűlölet, rettegés, bosszu és elvakultság most következő harcában kevesen maradnak tisztán, az egyik szennyel, a másik vérrel mocskolja be magát. Menjenek el innen, barátaim, menjenek el, ha mondom!

— De mi lesz Franciaországból? — kiáltotta Gilbert.

— Igen, — mondotta Billot — mi lesz Franciaországból?

— Franciaországot egyelőre megmentették, — felelte Cagliostro; — künn vereséget szenved-

dett, benn meghalt az ellenség. Bármily veszedelmeket rejt a jövőre nézve a január 21-ére felállított vérpad, a jelen időre nézve megvan az a jelentősége, hogy a forradalomnak tovább kell folynia, mert nincs többé visszafordulás. XVI. Lajos kivégzése lángra fogja lobbantani a külső hatalmak dühét s ez a halálraitélt emberfölötti erejét fogja kölcsönözni a köztársaságnak. Nem lehet szó többé tárgyalásról, közvetítésről. A köztársaság egyik kezében a hóhérbárdot, másikkban a nemzeti zászlót tartja. Menjenek el nyugodtan mind a ketten. Franciaország csak akkor teszi le a bárdot, mikor már fejét vette az arisztokráciának; nem hajtja össze a nemzeti zászlót, míg le nem győzte Európát! Menjenek barátaim, menjenek!

— Isten a tanum, hogy szívesen hagyom el Franciaországot, ha az a sors vár reá, melyet ön jósold neki most, — mondotta Gilbert. — De hova menjünk?

— Hálátlan ember! — kiáltotta Cagliostro. — Elfelejtette második hazáját, Amerikát? Elfelejtette gyönyörű nagy tavait, őserdeit, mérhetetlen mezőségeit? Ennyi vihar és háborgás után nem érzi szükségét, hogy kipihenje magát a szép természet ölén?

— Velem tart-e, Billot? — kérdezte Gilbert s felállt.

— Meg fog bocsátani? — kérdezte Billot s közeledett egy lépéssel Gilberthez.

A két férfi összeölelkezett.

— Jól van, — mondotta Gilbert — elutazunk.

— Mikor? — kérdezte Cagliostro.

— Egy hét múlva.

Cagliostro a fejét rázta.

- Ma este fognak elutazni, — mondotta.
- Miért ma este?
- Mert én holnap utazom.
- És hova megy?
- Megtudják még, barátaim!
- De hogyan utazzunk el?
- A Franklin harminchat óra múlva száll

tengerre.

- De az utleveleink?
- Itt vannak.
- S a fiam?

Cagliostro kinyitotta az ajtót.

— Jöjjön be, Sebestyén, — mondotta; — atyja hívja.

A fiatalember belépett s atyjának nyakába borult.

Billot nagyot sóhajtott.

— Már csak a postakocsi hiányzik, — mondotta Gilbert.

— Az enyém itt áll a kapu előtt, — felelte Cagliostro.

Gilbert odament egy fiókos szekrényhez, melyben a közös pénzkészletet tartották, — körülbelül ezer louisdor volt benne — és intett Billotnak, hogy vegye ki belőle a maga részét.

— Van elég pénzünk? — kérdezte Billot.

— Több, mint amennyire szükségünk van, hogy földbirtokot vásárolhassunk.

Billot némi zavarral nézett körül.

— Mit keres, barátom? — kérdezte Gilbert.

— Olyat keresek, aminek nem vehetném hasznát, még ha megtalálnám is, mert írástudatlan vagyok.

Gilbert mosolygott s tintát, tollat, papíro-
s vett maga elé.

— Mondja meg, mit irjak, — mondotta.

— Szeretnék pár bucsuzó sort küldeni Pitou-
nak.

— Megteszem helyette, — felelte Gilbert.
És irt.

Mikor végzett vele, megkérdezte tőle Billot:

— Mit irt?

Gilbert olvasta:

Kedves Pitou!

Elhagyjuk Franciaországot, Billot, Sebestyén
meg én, és szeretettel öleljük mind a hárman.

Azt hisszük, nincs szüksége semmire, mert
maga vezeti a gazdaságot.

Egyszer talán majd azt irjuk önnek, hogy
jöjjön utánunk.

Barátja

Gilbert.

— Ennyi az egész? — kérdezte Billot.

— Van hozzá még egy utóirat is, — felelte
Gilbert.

— És mi van abban?

Gilbert erősen a szeme közé nézett Billo-
tnak és így szólt:

— Billot gondjaiba ajánlja Katalint.

Billot hálásan kiáltott fel és Gilbert karjába
dőlt.

Tíz perccel azután a Havreba vivő ország-
uton járt a postakocsi, melyben Gilbert, Sebes-
tyén és Billot elhagyta Párist.

Befejezés.

I.

Mi történt az 1794-ik év egyik februári estéjén Pitou Ange és Billot Katalin közt.

Körülbelül egy évvel XVI. Lajos kivégzése és Gilbert, Sebestyén és Billot elutazása után, az 1794-ik év borzasztó telének egyik szép, hideg reggelén, a Kastély-téren és a polgármesteri hivatal udvarán három vagy négyszáz ember — vagyis Villers-Cotterets egész népének hatodrésze várt egy jegyespárra, melyet Longpré ur, a mi régi ismerősünk, épp az imént adott össze.

Ez a jegyespár Pitou Ange és Billot Katalin volt.

Oh! nagyon komoly eseményeknek kellett történniök, melyek reábirhatták Charny gróf egykori kedvesét, a kis Izidor anyját, hogy feleségül menjen Pitou Angehoz.

Azok az események, melyeket Cagliostro január 21-én előrelátott, valóban szörnyű léptekkel haladtak tovább és hosszú, eltörölhetetlen vérnyomot hagytak maguk után.

1793 február elsején a nemzeti konvent rendeletet adott ki nyolcszáz milliónyi új bankjegy

kibocsátására, amivel a bankjegy-állomány összege három milliárd százmillió frankra emelkedett.

1793 március 28-án a konvent rendeletet bocsátott ki, mely örök időre száműzte az emigránsokat, polgári halottnak nyilvánította őket s köztársaság javára elkobozta birtokaikat.

November 7-én a konvent rendeletet bocsátott ki, mely megbizta a közoktatásügyi választmányt, hogy a konvent elé tervet terjesszen, melynek az volt a célja, hogy a katolikus vallás gyakorlata helyett az ész vallásának megfelelő polgári istentiszteleteket tartsanak.

Nem szólunk a girondisták száműzéséről és haláláról. Nem szólunk az orléánsi hercegnek, a királynénak, Baillynak, Dantonnak, Desmoulins Kamillnak és sok másoknak kivégzéséről, mert ezek az események ugyan visszhangot keltettek Villers-Cotteretsben is, de nem voltak hatással a sorsára azoknak a szereplőknek, kikkel még foglalkozni akarunk.

A birtokok elkobzásának egyik eredménye volt, hogy elkobozták és eladták Gilbert és Billot birtokát is, mert őket is emigránsoknak tekintették.

Ehhez hasonló sors érte az augusztus tizedikén megölt Charny gróf és a december 2-án felkoncolt Charny grófné birtokát.

E rendelet következtében elvették és nemzeti tulajdonnak nyilvánították Billot tanyáját, és hajléktalanná tették Katalint.

Katalin és Pitou tehát visszavonultak Haramontba.

Katalin eleinte azzal a gondolattal járt, hogy újra elfoglalja helyét Clouis apó erdei viskójában; de nem mehetett oda, mert egykori menedékét

más foglalta el: Fortier abbé, kit száműztek, vagyis inkább ő maga száműzte magát, mert nem volt hajlandó letenni az esküt. Odahagyta Villers-Cotteretst és Clouis apónál keresett és talált menedéket.

Ekkor Pitou saját haramonti házát engedte át Katalinnak, ő maga pedig Maniquet Désiré barátjánál huzódott meg. Eleinte Angelika nénjénél akarta elhelyezni, de az öreg hajadon nem fogadta be, mert gyűlölte Katalint, és Pitouról sem akart hallani többé semmit.

A Billot leány aggódva nézte a jövőt. Pitou a jóbarát minden figyelmességével és a testvér gyengédségével vette körül; de Katalin úgy érezte, hogy Pitou iránt nem testvéri, nem is baráti érzélemmel viseltetik.

Érezte ezt a kis Izidor is, a szegény gyermek, ki, minthogy sohasem ismerhette atyját, épp úgy, vagy talán még jobban szerette Pitout, mint ahogy Charny vicomteot szerette volna; mert a dolog úgy állt, hogy Pitou imádta ugyan Katalint, de a gyermeknek valósággal rabszolgája volt.

Katalint mindez könnyekig indította meg. Érezte, hogy Pitou forrón, szinte imádva szereti, s akárhányszor azt gondolta magában, hogy örömmel viszonzná teljes odaadását a barátság érzelmeinél gyengédebb érzélemmel. Csakis úgy hálálhatná meg hűségét. Miért is ne tenné meg? Hiszen nincs nála hivebb embere, ő pedig elhagyottan, egyedül áll a világon.

Mikor megbarátkozott ezzel a gondolattal, tisztán állt előtte az is, hogy neki kell az első szót kimondania. Mert Pitou soha sem merné ajánlatot háborítani.

Egy februári nap estében nemcsak kezét nyujtotta Pitounak, mint szokása volt, hanem a homlokát is.

Pitou azt hitte, szórakozottságból teszi és visszahátrált.

De Katalin nem bocsátotta el kezét; magához vonta, és most már nem homlokát, hanem arcát nyujtotta csókra neki.

Pitou még inkább tétovázott.

A kis Izidor, látva ezt, így szólt:

— Ejnye, miért nem csókolod meg Katalin mamát?

— Óh, Istenem, — rebegte Pitou elsápadva, mintha most mindjárt meg kellene halnia.

És odaszoritotta Katalin arcára reszkető, hideg ajkát.

Katalin ekkor felemelte és Pitou karjára tette gyermekét, és így szólt:

— Odaadom magának ezt a gyermeket, Pitou; elfogadja-e vele együtt az anyját is?

Pitou megszédült, lehunyta szemét s melléhez öelve a gyermeket, egy székre roskadt, aztán a szívnék azzal a gyengédségével, amelyet csakis a szív méltányolhat, így kiáltott:

— Oh! Izidor ur! oh! drága Izidor ur, mennyire szeretem magát!

Izidor Pitou papának szokta mondani, de Pitou Izidor urnak szólította Charny vicomte fiát.

Aztán, minthogy érezte, hogy Katalin főként fia iránt való szeretetből akarja szeretni, nem Katalinnak mondotta, hogy: »Oh! mennyire szeretem magát, Katalin kisasszony!« — hanem Izidor-

nak mondotta: »Oh! mennyire szeretem magát Izidor ur!«

Mikor ilyképpen megállapították, hogy Izidort Pitou még jobban szereti, mint Katalint, beszéltek a menyegzőről is.

Pitou azt mondotta Katalinnak:

— Nem sürgetem, Katalin kisasszony; várjunk, ameddig akarja; de ha boldoggá akar tenni, akkor ne odázza túl messzire.

Katalin egy hónapot mondott.

Három hét múlva Pitou tiszteletteljesen, teljes katonai diszben látogatóba ment Angelika nénihez, azzal a szándékkal, hogy tudtára adja Katalin kisasszonnyal való eljegyzését és közelgő esküvőjét.

Angelika néni már messziről látta közelegni unokaöccsét és sietett becsapni orra előtt az ajtót. Pitou mégis bekopogtatott.

Az öreg kisasszony nem engedte be s még azt sem akarta meghallgatni, hogy miért jött. Ellenben a legválogatottabb szidalmakkal halmozta el a forradalmi szerepléséért. Elmondotta jakobinusnak, sansculottenak, csak jónak nem. Mert gyűlölte a forradalmárokat azért, hogy becsukatták a templomot, őt pedig megfosztották azzal minden jövedelmétől.

Pitou mégis megmondotta, amit mondani akart. Hogy házasodik.

Az ajtó erre már kinyílt.

— Kit veszel feleségül, te szerencsétlen? — kérdezte Angelika néni.

— Billot Katalin kisasszonyt, — felelte Pitou.

— Oh, a nyomorult! Oh, a gyalázatos! — ki-

áltotta Angelika néni — bukott leányt vesz feleségül! Eredj, szerencsétlen! Átkom reád!

És fennkölt mozdulattal terjesztette két sárga csontkezeit az unokaöccse felé.

— Néném, — mondotta Pitou — hozzá vagyok szokva az átkaihoz, eggyel több, vagy kevesebb, már nem tesz különbséget. Kötelességem volt, megjelenteni házasságomat. Megtettem, most pedig Isten áldja, Angelika néni!

És katonásan háromszögletű kalapjára téve kezét, meghajolt Angelika néni előtt és visszatért Haramontba.

II.

Angelika néni karosszéke

Pitou elment Longpréhoz, bejelenteni, hogy házasodik. A polgármester nem volt annyira elfogult a Billot családdal szemben, mint Angelika néni, sőt még szerencsét is kívánt Pitounak ahhoz a jó cselekedethez, amelyet művel. A jó Pitou nagyot csodálkozott. Nem érthette meg, hogyan lehet az, hogy az ember azzal, hogy boldog, még jó cselekedetet is művel.

Abban állapottak meg a polgármesterrel, hogy Pitou Ange és Billot Katalin szombaton kötnék házasságot a polgármester előtt.

A következő napra, vasárnapra volt kitűzve Billot tanyájának és Boursonne kastélynak birói árverése. A tanyának négyszázezer, a kastélynak hatszázezer papírfrank volt a becsára. A papírpénz akkoriban ijesztő módon vesztette értékét:

a louisdor kilencszázhusz frankot ért papírpénzben. Senkinek sem volt már aranypénze.

Pitou sietve tért vissza, megvinni Katalinnak a jó hírt. Bátorságot meritett, hogy a menyegző határidejét két nappal kitolta, s nagyon félt, hogy Katalin megneheztel miatta.

De Katalin egyáltalában nem haragudott, és Pitou a hatodik égben érezte magát. Katalin csak azt kívánta, hogy Pitou másodszor is látogassa meg Angelika nénit, megjelenteni neki a menyegző pontos idejét és meghívni ünnepükre. Azt mondotta, hogy Pitounak egyetlen rokona ő, tehát Pitou köteles megtenni vele szemben mindent, ami illik.

Ennek következtében Pitou csütörtökön reggel átment Villers-Cotteretsbe, megtenni második tisztelgését Angelika néninél.

De az öreg nőt halva találta ágyában. Ott volt még a halottas szobában Raynal doktor is, kit a szomszédok hívtak oda.

— Jaj, micsoda szerencsétlenség! — siránkozott a jó Pitou.

— Mi-cso-da? — bámult az egyik szomszéd. — Hiszen mindig csunyán bánt veled.

— Igaz, — felelte Pitou — de azért mégis szerettem.

— Hallod-e, — mondotta neki a szomszéd — jól megnézd ám a szalmazsákokat, az ócska harisnyákat, a bögréket, a szarugerendákat, meg az ágy lábát, — mert könnyen meglehet, hogy sok pénzt találsz bennük valahol. A doktor azt mondta, hogy a nagynénéd félig éhen pusztult és jóformán megfagyott. Nem is csodálom! a zsugoriak közt akárhányszor megesik. Félnék hozzányulni a

pénzükhöz; inkább elpusztulnak, mint a kutya, mintsem hogy vennének maguknak valamit. De ne szólj senkinek se, nehogy mások jöjjenek és segítsenek a keresésben.

Mikor Angelika nénit eltemették, Pitout pedig törvényes örökösének ismerték el, Pitou megfogadta szomszédjának tanácsát és kezdett keresgélni az öreg hajadon lakásában. Hiszen nem is volna oly rossz dolog, kincset találni váratlanul. Elkelt volna biz' az, különösen most, mikor az ember a lakodalmára készül.

Pitou keresett, keresett, de nem talált semmit. A butorféle csak arra jó, hogy felapritsa és eltűzelje. Pitou baltát ragadott és összevágta a sántalábu asztalt, a düledező ágyat. De mikor utánuk a karosszék került sorra, ki irhatná le csodálkozását, mikor a szék letördelt kövér karjaiból özönével dőlt ki az aranypénz! Pitou megtalálta a rejtekhelyet, hova az öreg hajadon számos év óta rejtette el összekuporgatott pénzét.

Pitou hamar összeszedte a földrehulló aranyakat, a nem várt hagyaték többi részét pedig előkaparta rejtekéből.

Aztán egy darabig elképedve állt; de egyszerre felderült az arca.

Mindenekelőtt leült az asztalhoz és összeolvasta a kincset. Összesen ezerötszázötven louisdort talált a karosszékben, vagyis harminchétezer kétszáz frankot. De minthogy a louisdor akkoriban, mint mondtuk, kilencszázhusz papírfrankot ért, Pitou vagyona megütötte az egymillió háromszáz huszonhat frankot!

És ez a nagy pénz akkor esett a kezébe, mikor összevagdosta nagynénijének butorát, mert

nem volt pénze, tüzelőt venni, hogy Katalin ne fázzon.

Pitou teletömte minden zsebét az aranyakkal. Aztán, mikor még egyszer jól megrázta a karosszék darabjait, telerakta velük a kandallót és reszkető kézzel gyujtotta meg a farakást.

Nagy ideje volt! Katalin és a kis Izidor, a hidegtől reszketve, éppen megérkeztek.

Pitou szívéhez szoritotta a gyermeket, megcsókolta Katalin jéghideg kezét, aztán elsitetett, visszakiáltva még:

— Halaszthatatlan dolgom van; melegedjeteK és várjatok reám.

— Hova megy papa? — kérdezte Izidor.

— Nem tudom, — felelte Katalin; — de mint-hogy oly futva siet, bizonyosan nem magáért, hanem miattad vagy miattam megY valahová.

Katalin ugy mondhatta volna: »Miattad és miattam«.

III.

Mire fordította Pitou a karosszékben talált aranyakat

Másnap volt BilloT tanyájának és Charny gróf kastélyának árverése. Mind a két birtokot Longpré ur vette meg egy ismeretlen megbízója számára összesen ezerháromszáz ötven aranyért, vagyis egy millió kétszázhuszonkétezer papirfrankért. És készpénzzel fizetett.

Ez vasárnap történt, és hétfőre volt kitüzve Katalin és Pitou menyegzője.

Katalin vasárnap kora reggel átment Hara-

montba; lehet, hogy csak menyasszonyi ruhájának némi diszéről akart gondoskodni, amit nem szokott elmulasztani menyegzője előtt a legegyszerűbb asszony sem; lehet, hogy nem akart a városban maradni, mikor dobra verik azt a szép birtokot, hol fiatakorát töltötte, hol oly boldog volt, hol annyit szenvedett.

Ez volt az oka annak is, hogy másnap dél előtt tizenegy óra tájban miért sajnálta és dicsérte oly nagyon Pitout a polgármesteri hivatal előtt összegyülekezett nép, hogy oly teljesen tönkre jutott leányt vesz feleségül, akinek ráadásul gyermeke is van.

Eközben Longpré ur megtette Pitounak a szokott kérdéseket:

— Pitou Ange Pierre polgár, feleségül veszi-e Billot Katalin polgárnőt?

És Billot Katalinnak:

— Billot Anna Katalin polgárnő, feleségül megy-e Pitou Ange Pierre polgárhoz?

Mind a ketten igennel feleltek. Pitou megilletődött hangon, Katalin pedig lelkének teljes derűjével.

Longpré ur azután, hogy a törvény nevében házastársaknak nyilvánította őket, magához intette a kis Izidort.

A kis Izidor, kit a polgármester íróasztalára ültettek, odament Longpré urhoz.

— Gyerme kem, — mondotta neki a polgármester — ezeket az iratokat, melyeket most a kezébe adok, akkor add át anyádnak, mikor Pitou apád hazavezette.

— Igen, uram, — felelte a gyermek.

És átvette a két írást.

A szertartás véget ért; ekkor Pitou, a jelenlők nagy csodálkozására, elővett zsebéből öt aranyat és ezekkel a szavakkal adta át Longprénak:

— A szegényeknek, polgármester ur!

Katalin mosolyogva kérdezte tőle:

— Tehát gazdagok vagyunk?

— Mindenki gazdag, mikor boldog, — felelte Pitou; — engem pedig ön a világ legboldogabb emberévé tett.

S karját nyújtotta, melyre Katalin gyöngéden támaszkodott reá.

Mikor kimentek a polgármester szobájából, a kapu előtt szembe találkoztak a már említett embersokasággal.

A várakozók hangos üdvkiáltással köszöntötek a fiatal házасokat. Pitou köszönetet mondott barátainak és sokakkal szorított kezet; Katalin a barátnőinek köszönte meg kedvességüket és sokaknak intett a fejével.

Közben Pitou jobbra fordult.

— Hova megy, barátom? — kérdezte Katalin.

Ha Pitou Haramontba akart volna visszamenni, akkor balfelé a parkba kellett volna fordulnia. Ha Angelika néni házába akart volna visszatérni, akkor egész egyenesen kellett volna a parkon átvágnia.

Tehát hova ment a Place de la Fontaineon át? Katalin is ezt kérdezte tőle.

— Jöjjön csak, drága Katalinom; — mondotta Pitou; — olyan helyre vezetem, melyet boldogan lát majd viszont.

Katalin tovább vezettette magát.

— Hova mennek? — kérdezték azok, kik utánuk néztek.

Pitou megállás nélkül a Place de la Fontaine felé tartott; az Ormet-utcán át vette útját s ez utca végén átvágott azon a sikátoron, hol hat évvel azelőtt találkozott a számár hátán ülő Katalinnal, azon a napon, mikor Angelika néni elkergette házatól s azt sem tudta, kinél huzza meg magát.

— Remélem, nem Pisseleube megyünk? — kérdezte Katalin, és megállította urát.

— Csak jöjjön velem, Katalin, — nyugtatta meg Pitou.

Katalin sóhajtott s befordult a kis utcába, mely a sikságra nyílt.

Tíz percig tartó járás után ahhoz a kis hidhoz értek, hol Pitou ájultan találta Katalint akkor este, mikor Izidor Párisba utazott.

Katalin ott megállt és így szólt:

— Pitou, most már nem megyek tovább.

— Oh! Katalin kisasszony! — felelte Pitou — csak addig a fűzfáig még.

Ugyanaz a fűzfa volt, melynek odujából Pitou a leveleket szokta vinni Katalinnak.

Katalin nagyot sóhajtott és továbbment.

Mikor a fűzfához értek, így szólt:

— Kérve kérem, forduljunk vissza!

Pitou karjára tette kezét és azt felelte:

Még csak husz lépést, Katalin kisasszony; többet aztán már nem kívánok.

— Oh! Pitou! — suttogta Katalin oly szemrehányó hangon, hogy Pitou megállt.

— Oh! kisasszony, — mondotta — pedig azt hittem, hogy oly boldoggá teszem!

— Azt hiszi, boldoggá tesz azzal, hogy viszontlátnom engedi azt a tanyát, hol felnevelkedtem, mely szüleim tulajdona volt, melynek enyémnek kellene lennie s mely tegnap dobra került s most olyanvalakié, kinek nevét sem tudom?

— Csak husz lépést még, Katalin kisasszony, még csak arra az egyre kérem!

Az után a husz lépés után pedig, mikor megkerülték a kerítésfal sarkát, a tanyaház kapuja előtt álltak meg.

A kapu előtt, Clouis apó vezetésével, ott álltak egytől-egyig egy csoportban a tanya egykori béresei, napszámosai, kocsisai, cselédleányai.

Mindegyik bokrétát tartott a kezében.

— Oh! értem már, — mondotta Katalin — ide akart vezetni utoljára, mielőtt megérkezik az új tulajdonos, hogy ezek a régi cselédeink elbucsúzhassanak tőlem. Köszönöm, Pitou.

És karonfogva férjét s elbocsátva a kis Izidor kezét, odament a derék emberekhez, kik körülfogták és az udvarház nagy szobájába vitték magukkal.

Pitou karjára vette a kis Izidort — a gyermeknek még mindig kezében volt a két írás — és nyomon követte Katalint.

A fiatal asszony a nagy szoba közepén ült s úgy dörgölte kezével a homlokát, mint aki fel akar ébredni álmából.

— Az Isten szerelmére, Pitou, — mondotta Katalin s tétován nézett körül, a hangja pedig reszketett — miket mond nekem? Barátom, egy szót sem értek abból, amiket mond!

— Talán jobban felvilágosítják majd azok az

írások, melyeket gyermekünk fog átadni önnek,
édes Katalin, — felelte Pitou.

És anyja elé tolta Izidort.

Katalin átvette gyermekének kezéből a két
írást.

— Olvassa el, Katalin, — mondotta Pitou.

Katalin találomra bontotta ki az egyiket
és olvasta:

Igazolom, hogy Boursonne kastélyt s a hozzá-
tartozó fekvőségeket tegnap Billot Katalin kis-
asszony kiskorú fiának, Jacques Philipp Izidornak
számlájára megvettem és kifizettem, s hogy en-
nek következtében az említett kastély és a hozzá-
tartozó fekvőségek az említett fiúnak korlátlan
tulajdonába mentek át.

Longpré

Villers-Cotterets polgármestere.

— Mire véljem? Remélem, nem hiszi, hogy
mindebből egy szót is értek?

— Olvassa el a másik írást, — felelte Pitou.

Katalin kibontotta a másik írást és olvasta,
amint következik:

Igazolom, hogy Pisseleu tanyát minden tar-
tozékával együtt tegnap Billot Anna Katalin pol-
gárnő számlájára megvettem és kifizettem s hogy
ennek következtében Pisseleu tanya és minden
tartozéka az említett polgárnő korlátlan tulajdo-
nába ment át.

Longpré

Villers-Cotterets polgármestere.

— Az Isten szerelmére, mondja meg, mit je-
lent mindez, mert megőrülök! — kiáltotta Katalin.

— Azt jelenti, — felelte Pitou — hogy mind-
ezt annak az ezerötszázötven louisdornak köszön-
hetjük, melyet tegnapelőtt Angelika néném karos-
székében találtam, mikor összeapritottam, hogy tü-
zet rakjak vele a szobában, mire visszajönnek a te-
metésről, s hogy ilyképpen Boursonne kastély to-
vábbra is Charny család, a pisseleui birtok pedig
a Billot család kezén marad.

És Pitou elmondotta Katalinnak, amit mi már
tudunk.

— Oh! — mondotta Katalin — s volt bátor-
sága, tüzre tenni azt az öreg karosszéket, holott
volt elég pénze, hogy tüzelőt vásárolhasson!

— Katalin, — felelte Pitou — tudtam, hogy
mindjárt hazaérkezik; várnia kellett volna, míg
megveszem és míg meg hozzák a tüzelőt, addig
pedig fázott volna.

Katalin kitárta a két karját: Pitou odanyújtotta
neki ölelésre a kis Izidort.

— Te is, te is jer ide, drága Pitou! — kiál-
totta Katalin.

És egyetlen öleléssel szorította szívére gyer-
mekét és férjét.

— Oh! Istenem! — sóhajtott Pitou, szinte
fuldokolva örömében, s közben könnyet szentelt
az öreg hajadonnak is; — hogy étlen, fagyban kel-
lett pusztulnia! Szegény Angelika néni!

— Igaz lelkemre, — mondotta egy tömzsi, jó
béreslegény az egyik tanyabeli csinos, friss leány-
zónak — igaz lelkemre, nem gondolnám, hogy
olyan halál nézne ezekre kettőjükre, mint a szaz-
dánk ájtatoslelkű öreg...

DUMAS

a legnépszerűbb és legelterjedtebb francia író

VÁLOGATOTT MŰVEI

- I DUMAS: A korinthusi leány
Neró császár regénye.
- II DUMAS: A varázsló
Gróf Cagliostro, a világ legnagyobb
kalandorának története
- III DUMAS: Madame Dubarry bukása
A varázsló további cselszövései
- IV DUMAS: A Bastille lerombolása
A francia forradalom első kitörései
- V DUMAS: Charny grófné
A vér és borzalom regénye
- VI DUMAS: Király a vérpadon
XVI. Lajost eléri végzete
- VII DUMAS: A vérnász
Margot királyné I. része
- VIII DUMAS: Margot királyné szerelmese
Margot királyné II. része
- DUMAS: A monsoreau-i hölgy
- DUMAS: A király és a bolondja
A monsoreau-i hölgy II. része
- DUMAS: A negyvenötök
- DUMAS: Páris Mohikánjai

